

TOKICS IMRE

**A IUS TALIONIS ÉS AZ ASYLUM VÁROSOK
JOGI, VALLÁSI ÉS KULTÚRATÖRTÉNETI
JELENTŐSÉGE A TANAKBAN**

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI VÁZLAT

PhD Disszertáció

וְאֵת הָעָרִים אֲשֶׁר תִּהְיוּ לָלוֹיִם
אֵת שְׁש־עָרֵי הַמִּקְלָט אֲשֶׁר תִּהְיוּ
לְגַם שָׂמָּה תִּרְצֹחַ וְעַלֵּיהֶם
תִּהְיוּ אַרְבָּעִים וּשְׁתַּיִם עִיר:

Numeri 35,6

Témavezető: Dr. habil. Schőner Alfréd, PhD

Rektor, Főrabbi

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola

Budapest

2011

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nagy tisztelettel mondok hálás köszönetet **dr. Schőner Alfréd** főrabbi úrnak – az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem *rektorának* –, aki hasznos és bölcs tanácsaival az *ius talionis* vizsgálódása közben mindig a helyes, biblikus irányba terelte gondolkodásomat és kutatásomat.

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	8
1.1. Az <i>asylum</i> városok keletkezése	8
1.2. Módszer és cél	9
2. BÜNTETÉS AZ ÓSZÖVETSÉGBEN	11
2.1. A „szemet szemért, fogat fogért” elv ókori háttere	11
2.2. A vérbosszú törvénye	14
2.3. A vérbosszú	23
2.4. <i>Talió</i> ítélkezési forma	24
3. A „SZEMET SZEMÉRT” ELV AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIAI TÁRSADALOMBAN	28
3.1. Kitekintés a Hammurapi törvénygyűjteményre	28
3.2. A <i>talió</i> megfogalmazása a Mózesi törvénygyűjteményben	32
3.3. A Korán tanítása a megtorlás jogáról	35
3.4. A <i>talió</i> az Ószövetségben	36
4. ASYLUM VÁROSOK	38
4.1. Az <i>asylum</i> városokról általában (Num 35, 9. és kk.)	38
4.2. Milyen esetre nyújtott menedéket a város?	41
4.3. Az illetékesség megállapítása	43
4.4. Ki halt meg az elkövető helyett?	44
5. A „SZEMET SZEMÉRT, FOGAT FOGÉRT” ELV A RÓMAI JOGBAN ...	46
5.1. A „szemet szemért, fogat fogért” elv az ókori római jog alapelvei között	46
5.2. A „szemet szemért, fogat fogért” elv összegzése	50
5.3. Halálbüntetés az ókori Izraelben	50
6. ASYLUM JOG	54
6.1. <i>Asylum</i> jog fogalma és fajtái	54
6.2. Az <i>asylum</i> kialakulása	56
6.3. A menedékjog és a vendégjog	57

6.4.	Az idegenek <i>asylum</i> joga	60
6.5.	Rabszolgák <i>asylum</i> joga	61
6.6.	A hettita törvények felépítése	67
6.7.	A menedékjogot szabályozó nemzetközi szerződések.....	69
6.8.	Az <i>asylum</i> jog Jeremiás könyvében	72
7.	ASYLUM HELYEK	76
7.1.	A szentély <i>asylumok</i>	72
7.2.	A szentély <i>asylumok</i> szerepe	77
8.	A MENEDÉKVÁROSOK	83
8.1.	A bírák, mint az igazságszolgáltatás szolgái	85
9.	AZ ÓSZÖVETSÉGI IZRAELI ALKOTMÁNY ÉS A VALLÁS	90
9.1.	A Tóra isteni tekintély.....	90
9.2.	Az <i>asylum</i> jog fejlődésének szakaszai.....	91
9.3.	A menedékvárosok az Örökkévaló kegyelmét fejezték ki.....	95
9.4.	A menedékváros kifejezés rövid etimológiája	97
10.	ASYLUM JOGGAL FELRUHÁZOTT IZRAELI MENEDÉKVÁROSOK....	99
10.1.	Jordántól nyugatra található területek	99
10.2.	Jordántól keletre fekvő területek	99
10.3.	Izrael gyermekei	99
10.4.	A hat menedékváros	100
10.5.	Az <i>asylum</i> városok törzsi területei	100
11.	AZ ASYLUM VÁROSOKKAL KAPCSOLATOS ARCHEOLÓGIAI ISMERETEK.....	101
11.1.	Kedes városa	101
11.2.	Sikem városa	102
11.3.	Kirját-Arba városa, mely Hebronnal azonos	103
11.4.	Becer városa	104
11.5.	Rámót-Gileád városa	105
11.6.	Gólán városa	106
12.	A TÁRGYALÁS MENETE AZ ASYLUM VÁROSBAN	110
12.1.	A halálbüntetés lehetősége	110
12.2.	Egyéb büntetési formák.....	111
12.3.	A per kimenetele és a halálos büntetés végrehajtása.....	111
12.4.	A per egyéb joghatásai.....	117

13. AZ ASYLUM VÁROSOK A BILBIAI IDŐKBEN ÉS MA.....	118
13.1. Miért épültek a menedékvárosok?	118
13.2. Milyen párhuzamokat találhatunk az <i>asylum</i> városok és korunk börtönei között?	119
13.3. A lévita városok és a menedékvárosok kapcsolata	121
13.4. Az <i>asylum</i> városok alapításainak törvényei	125
14. David Frischmann elméleti alapvetése a menedékvárossal kapcsolatban (MELLÉKLET)	131
ÖSSZEFOGLALÁS	143
1. Izrael vallási vezetője: a főpap	151
2. Személyes száműzetés a menedékvárosba	155
BIBLIOGRÁFIA	162
Biblia-kiadások	162
Biblia lexikonok	164
Héber nyelvű monográfiák, tanulmányok	165
Monográfiák, tanulmányok	165
Rövidítések jegyzéke	176
ENGLISH SUMMARY	178

1. BEVEZETÉS

1.1. Az *asylum* városok keletkezése

Az *asylum* városok léte az Írásokban kiemelkedő jelentőségű, ezért egyetlen monográfiával nem lehet teljes mértékben kimeríteni e gazdag témakört. Érdekesnek mutatkozik konkrét összehasonlító kutatást végezni, hogy a modern európai jog, a római- és a kánonjog nyomán napjaink jogi kultúrája miként őrzi tovább eme nagyon ősi, izraeli jogelvet.

Kutatásom folyamán döbrentem rá arra, hogy napjaink nemzetközi jogára is jelentős hatást gyakorolt a menedékvárosok kialakulása és fejlődése. Vizsgálódásom során egyértelmű kapcsolatot látok abban, hogy a menedékvárosok léte indította el modern világunkban a templomok, a szenthelyek és a nagykövetségek, a külképviseletek, továbbá a konzulátusok sérthetlenségének nemzetközi jogban is elfogadott státuszát.

Az egyiptomi, a babiloni és az ősi arab kultúrák jogi útkeresése és megoldásai, továbbá dilemmás helyzetei arra mutatnak rá, hogy ezek a civilizációk is gyakran hasonló módszert alkalmaztak, mint az izraeli, mégis a bibliai menedékvárosok jelentősége határozottan kiemelkedik a környezetéből. Valószínűleg azért is, mivel Izrael országának a területe relatíve kicsi volt, és a törzsek amfiktónikus szövetsége tette jellegzetesen egyedivé, és egyben utánozhatatlanná a menedékvárosok intézményes működését, hiszen a tizenkét törzs mindennapjaira hatást gyakorolt a menedék kérdése.

Hangsúlyosan jegyezzük meg, hogy a tizenkét törzs majdnem fél évezredig volt elnyomásban a Nílus-menti egyiptomi kultúrában – hosszú ideig rabszolgaként, jogaiktól megfosztva éltek az emberek mindennapi életüket –, és ez a tény meghatározó formában jelentkezett, alakította és változtatta az *asylum* városok kialakulását, majd pedig fennmaradását.

Említésre méltó, hogy Mózes – a későbbi nagy vezető – törvényen kívülé vált Egyiptomban, így számára negyven éven keresztül a pusztaság sivár és forró homokja jelentette a „menedékvárost”.

1.2. Módszer és a cél

A munkamódszerek alkalmazása tekintetében a héber, a görög és a latin nyelvet alkalmaztam azokon a területeken, ahol a tudományosság ezt megkövetelte. Miközben a kutatási alapterület többnyire zsidó kultúra területére koncentrálódott, óvatos kitekintést végeztem a héber jog peremén túl található kultúrák paralel jogintézményei vonatkozásában, egészen a római jogrendszerig, úgy, hogy mindig visszatértem az alapkérdés megválaszolásához.

Pontosan nem ismerjük eme jogintézmény fejlődésének minden szakaszát, vagy a gyökereit és mozgatórugóját, azt viszont tudjuk, hogy a zsidó gondolkodást és belső jogának fejlődését az emberséges és humanus igazságszolgáltatás felé indítja el több mint háromezer évvel ezelőtt. Hatását nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel a zsidóság környezetében élő kultúrák menekültjeinek és sorskivetetteinek gyakran az életet, vagy az életben maradást jelentette a menedékvárosba való bejutás.

Fontos jogi alapelvek és a humanitás határozott kontúrjai bontakoznak ki a Tórában, amelyek a mai büntetőjog irányába is kifejtik az ókorban nyert hatásukat. Ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen részét képezik: az arányosság, a gondatlanság és szándékosság, a motívum és a célzat elkülönítése, még akkor is, ha ezt a menedékvárosok jogszolgáltatásai alkalmával nem kifejezetten tudatosították, viszont implicite elindultak ez irányba.

Munkám során – engedve a kísértésnek –, a római jog XII táblás törvényét is érintőlegesen összevetettem a héber jog „szemet szemért és fogat fogért” alapelvével. Kutatásom elsősorban a Tanakra koncentrálódott, amely alatt a protestánsok által Ószövetségnek nevezett könyvgyűjteményt értem. A magyar nyelvű Károli-féle Biblia és HERTZ, J. H. Tóra fordítását használtam, amelyekhez szükség szerint fordítási megjegyzéseket illesztettem.

Az asylum város és a menedékváros kifejezése között semmilyen különbség nincs, azonos jelentéssel szerepelnek a tanulmányban. Az óbabiloni uralkodó, Hammurapi más átírási formában, Hammurabi is megtalálható a disszertációban, a felhasznált irodalom alapján.

Disszertációm célja a *ius talionis* és az asylum városok elemzése, mivel e téma kutatása és publikálása háttérbe szorult a teológiai gondolkodásban. Így fontosnak tartom, hogy rámutassak az ószövetségi zsidó עִיר מִקְלָט asylum városok jelentőségére.

A menedékvárosok jogi működésének jobb megismerése azért lényeges, mert annak egyetemes hatása egészen napjainkig kimutatható, nem csupán a Közel-Kelet térségében, hanem az európai kontinentális jogrendszerben is.

Kutatásom eredményeképpen az a reménységem, hogy minden zsinagóga és minden templom valóságos „menedékvárossá” váljon világunkban ott, ahol kirekesztő, a kisebbséget bántalmazó és üldöző, másokat elítélő légkörrel találkozunk.

Kívánom, hogy eme értekezés olvasói meg tudjanak állni egy pillanatra a rohanó és gyűlölködő világunkban; gondolják végig, lássák meg, milyen nemes, bölcs és előrelátó az Örökkévaló gondviselése, Aki a zsidó kultúrtörténetbe helyezte az asylum városok jogintézményét.

2. BÜNTETÉS AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

2.1. A „szemet szemért, fogat fogért” elv ókori háttere

Az, hogy az ókori világ népeinél mi volt a jogos, vagy teljes mértékben jogtalan, az a korai időszakban egyáltalán nem volt írott törvénykönyvbe foglalva, és ezért a mai kutató számára nem is maradt fenn egyértelmű szöveggyűjtemény. Az ókori nomád társadalom által elfogadott és az eltérő élethelyzetekben naponta alkalmazott szabályrendszer eredetileg az íratlan szokásjogra épült rá, hiszen a kialakult elvek felett a közösség egésze őrködött.

Változás csupán hosszú generációkon keresztül, szinte észrevehetetlenül kis mértékben következett be. A családfők, a törzsi vezetők, a sejkek és a vének, továbbá a bírák¹ kontrollálták az emberöltőkön keresztül alkalmazott íratlan szokásjogot a nép egészének a megbízásából, vagy jóváhagyásából. Amikor a termőterületek, vagy egyéb életkörülmények jelentős változásokon mentek át, vagy újabb népcsoportok érkeztek, akkor a szokásjognak is egyfajta átalakulása indult meg.

A nomádok alatt olyan vándorló népelemeket értünk, akiknek a fő tevékenységük a pásztorkodásból állt.² A legelők a törzsek közös tulajdonában voltak, akárcsak az itatóhelyek, amely nélkül az egész csoport halálra volt ítélve. Gyakran előfordult, hogy a legelők, vagy az itató használata váltotta ki a törzsi háborút, amelynek a vége az lett, hogy a gyengébbet elűzte az erősebb és agresszívabb törzs.³ Ebben az időben már a pásztorok és a földművelők között erős harc, háború dúlt, még a vallás tekintetében is. A földművelők, ha nem voltak eléggé

¹ A jogalkotó és jogalkalmazó ebben az időszakban gyakorta egybeesett, sőt bizonyos tisztségek is olykor-olykor egybemosódtak: a családfő a bíró szerepét is betöltötte az ősi törzsi időszakban, később azonban az elkülönülés és elszigetelődés elválasztotta egymástól ezeket a tisztségeket, és megindult a jogfejlődés.

² A nomádok állandó lakóhely nélkül éltek, a legjobb legelőt keresve éltek generációkon keresztül a mindennapi életüket. Mint edzett és a szabadban élő népek, kiváló harcosok voltak. A nomád elem rendkívül fontos tényező volt az izraelita letelepedési időszakban, hiszen a térség politikai, vallási, kereskedelmi, és büntetőjogi alakulásánál a szemléletük mindenképp hatással volt mindazokra, akikkel valamilyen kapcsolatba kerültek. Bővebben: OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 65–66. o.

³ KLENGEL, Horst: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 160. o.

erősek, akkor elveszítették a területeiket, mert a pásztorok állatai lelegelték a mezőgazdasági növényeket.

A nomád társadalom törvényei természetesen íratlanok voltak. Olyan hagyományokra épültek, amelyeket a szóbeliség⁴ tartott fenn, az alapelveken, így a vérbosszú gyakorlatán is szigorú szabályokkal őrködtek. A családok adták tovább ezeket az alapelveket, a vérbosszú elvét, a „szemet szemért, fogat fogért” elvet, amely azt is jelenti, hogy ezekben az időkben a nagyobb közösség – a törzs – mellett, a család jelentette az egyik legfontosabb integráló erőt, amely közvetlen felelősséget hordozott a tagjaiért. A családok alkotta közösségek képezték a népcsoportot, amelyek gyakran egyesültek azért, hogy nagyobb biztonsággal tudjanak fellépni mindazon körülmények ellen, amely a fennmaradásukat gátolták volna. Egy-egy ilyen egyesülés alkalmával átvették egymás szabályrendszerét, a közös ősi jogelveket pedig megerősítették, továbbra is érvényben tartották.

Az ókori világ nomád körülménye között elfogadott és alkalmazott büntetési elvet jelenti a „szemet szemért és fogat fogért”.⁵ Nem maradt fenn a Mózes Tóráján, és a Hammurapi Törvénykönyvön⁶ kívül egyéb olyan jogszabálygyűjtemény, amely a kutatási területünkre vonatkozólag segítségünkre lehetne a „szemet szemért, fogat fogért” büntetési elv gyakorlati

⁴ A Biblia előállításának eredeti formája a kimondott szó alakjában valósult meg. „A Biblia tehát szóban, a folklór gyökerű alkotásokhoz hasonlóan született az Isten Ihletésére.” Bővebben: SZIGETI Jenő: *A Biblia képzelet vagy valóság? Az európai kultúra alapja*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2007, 34–35. o.

⁵ Bárkinek a szeme világának elvesztése súlyosan érintette egzisztenciáját. Azonban a fog elvesztésénél arra kívánunk rámutatni, hogy sokkal súlyosabb következményt jelentett, mint a mai világunkban, ahol a modern orvostudomány ezen tud segíteni. Bővebben: JACKSON, Bernard: *The Problem with Exodus XXI. Ius Talionis*. Edinburgh (é. n.) 274. oldalán. Továbbá: GAZELLES, H.: *Études sur Code de l' Alliance*. Párizs, 1946. PHILLIPS, A.: *Ancient Israel's Criminal Law*. Oxford, 1970. 11. o.

⁶ Hammurapi babilóniai király i. e. 18. századi törvénygyűjteményét 1902-ben francia származású régészek fedezték fel. A kódexet egy hatalmas diorit (egyfajta különleges szemcsés szerkezetű szürke mélységből származó kőzet, csiszolva és faragva alkalmazták a térség építőművészei és szobrászai) sztélére írták fel. Bár a régészet legújabb felfedezései között szerepelnek már a Hammurapi törvénygyűjteményétől idősebb töredék leletek is, azonban Hammurapi-kódexe még ma is a leghíresebb törvénygyűjteménynek számít. A sztélé felső részében Hammurapi uralkodó látható, amint Samas a jog istene és a napisten előtt áll meg, hogy legitimitását biztosítsa saját népe körében. Hiába várnánk azt, hogy a törvény így kezdődjön: „Én Hammurapi...”, mivel a király neve csupán az istenek megemlézése után található meg a törvényben. Az uralkodó képét a lehető legkedvezőbben és legközérthetőbben fogalmazták meg az alattvalók számára a törvénykönyvben. A szöveg befejező szakasza a felsorolt törvények teljes betartására figyelmeztet, a megszegő az istenség szigorú büntetésére számíthat. Amikor az óbabiloni korban nagy forradalmi változások következtek be, akkor rögzítették a törvényeket írásos formába, amelynek része volt a „szemet szemért, fogat fogért” elv is. Bővebben: KMOŠKÓ Mihály: *Hammurabi törvényei*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudomány Szakosztálya, Kolozsvár, 1911.

vonatkozásában.⁷ Ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy az óbabiloni törvényénél régebbi archaikus szokásokat is már ismerték és alkalmazták a „szemet szemért és fogat fogért” elv mellett a jóvátételi jognak egy kezdetlegesebb formáját. A „szemet szemért, fogat fogért” elvet úgy alkalmazták Hammurapi törvénye alapján, hogy bármilyen házba való illetéktelen betörést a helyszínen büntették meg, a tettest az áttört fal, vagy betört ajtó előtt ölték meg. (21. §.) Az emberi életre vonatkozóan a kódex úgy rendelkezett, hogy amennyiben a rablógyilkost nem találták meg, akkor a faluközösség az áldozat hozzátartozójának egy manúm ezüstöt fizetett meg, tehát ennyi volt egy teljes jogú ember értéke az óbabiloni időkben.⁸

A Közel-Kelet földművelő térségében kialakult fejlettebb társadalmi rétegek már ismerték és alkalmazták, hogy pénzzel, vagy egyéb értékkel sok vétet lehetett elrendezni, így arra is kialakult a lehetőségük, hogy akár a súlyosabb crimeneket is „jóvátegyenek”.

Azonban a tehetősebb és gazdagabb réteg a jóvátételi jog vonatkozásában előnyöket élvezett a szegényebbekkel szemben. Már az óbabiloni törvény is világos distinkciót tesz arra vonatkozólag, hogy az elkövető és az áldozat milyen társadalmi rangon helyezkedett el. A jóvátételi tarifa minden esetben a vagyoni állapottól függött, akár az elkövető, akár a szenvedő fél oldaláról közelítjük meg a kérdést.

Ezért kissé bizonytalanságban vagyunk, hogy az ókori nomád törzseknél mi volt a törvényes és törvénytelen, hiszen az egymás között kialakult és elfogadott íratlan – tehát szóbeli – szokásjog alakította és formálta ítélkezési szokásaikat. Sokkal könnyebb helyzetbe kerülünk akkor, amikor már az állam létrejötte utáni állapotot elemezzük, mert – ekkor már – a kényszerintézkedések kialakult írott formáira támaszkodhatunk.

A „szemet szemért, fogat fogért” elv eredetét tekintve, jóval ősi, mint ahogy a mőzesi könyvek írott szövegeiben megjelennek. Valószínűleg a Közel-Kelet törzsi szervezetek szóbeli szokásaira és hagyományaira épült rá, mivel a fenti jogelv széles körben elfogadott közösségi büntetési forma volt. Ezt a „szemet szemért, fogat fogért” elvet, hosszú ideig nem foglalták írásba, mivel nem volt szükségük az írott formára, ugyanis a törzsek vezetői és bírái éberrel őrködtek a büntetési jogelv gyakorlati érvényesülése felett.⁹

⁷ A két törvénykönyv mellett még említést kell, hogy tegyünk az úgynevezett közép-asszír táblák (M. Ass. C.) is, amelyekre majd a disszertáció későbbi részében hivatkozni fogunk.

⁸ KLIMA, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufrátesz mentén*. Gondolat Kiadó, (h. n.) 1976, 202–203. o.

⁹ KLENGEL, Horst: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 139–140. oldalain rámutat a szóbeli hagyományörzés ősi és hangsúlyos jellegére.

Mivel a fent említett nomád népcsoportokat az élet rákényszerítette, hogy csak a rendszeres helyváltoztatással tudták a vándorló életmódjukat fenntartani, állandóan újabb és újabb, zárt etnikai népcsoportokkal kerültek érintkezésbe. Bizonyos – erkölcsi és jogi – normák kialakultak, amelyek a megszilárdulásukat követően már hosszú generációkon keresztül fennmaradtak, anélkül, hogy lényegileg jelentős formában megváltoztak volna; akár a megfogalmazás, vagyis az alapelv, akár a jogalkalmazás tekintetében. A „szemet szemért, fogat fogért” elv, mai megítélése során nem feledkezhetünk el arról, hogy ez az eljárás egy tipikusan nomád ítélkezési formának számított. A későbbi korban letelepedett népcsoportok előbb-utóbb az államalakulatnak valamilyen kezdetleges formáját alakították ki, amelyben lassan-lassan állami monopóliummá vált az ítélkezés. Gondoljunk Salamon király bölcs ítéletére, amelyet mindenki elfogadott, és senki sem vonta kétségbe az uralkodói döntés legitimitását.

Megfigyelhetjük azt, hogy az évezredek változásai sem szüntették meg, és nem alakították át alapvetően az ősi szokásokat, hiszen a „szemet szemért, fogat fogért” elvet még a mai körülmények között is alkalmazzák a közel-keleti beduin törzsek és családok, főként vidéki elmaradott környezetben.

A változások következő fázisában már igen nehéz egymástól elválasztani a nomádok és a letelepültek ítélkezési formáit, annál is inkább, mivel gyakran előfordult, hogy egymás jogintézményeire kölcsönösen hatással voltak. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy kialakult egy olyan közös jogi normarendszer, amelyben a büntetéseket azonos alapelvek és gyakorlat szerint alkalmazták.¹⁰

2.2. A vérbosszú törvénye

Mint már korábban megjegyeztük, a „*ius talionis*” alapvető elve az volt, hogy az elkövető, amilyen jogsérelmet okozott az áldozat és családja irányába, ugyanazzal a joghátrányban részesüljön saját maga is. Ezt a jogelvet nem csupán az izraeliták alkalmazták, hanem az egész Közel-Kelet térségében számtalan kultúra és népcsoport ismerte a mindennapi pereskedések alkalmával. Jogi kifejezésekkel szemléltetve a „*ius talionis*” azt jelentette, hogy minden jogellenes magatartás büntetésben részesül, még hozzá pontosan olyan formában,

¹⁰ A nomád ítélkezési forma az általunk vizsgált térségben alakult ki az úgynevezett „talio”, amelyet megtorlásnak nevezhetünk, a másik a halálbüntetés gyakorlása. Gyakran előfordul, hogy a „vérbosszút” és a „taliót”, mint két eltérő jogintézményt összekeverik. Dolgozatunkban a két intézmény különbségére és elválasztó distinctio-jára különösen tekintettel vagyunk.

amilyenben a jogellenes cselekedet megtörtént. A közösség nem fog elnéző lenni még egy kék folttal szemben sem, hogy elejét vegye a felesleges bántalmazásnak, vagy vérontásnak.¹¹

Egy ember vérenek erőszakos kiontása és halála az égbe kiáltott bosszúért. Az istenség pedig a többség érdekében a kiontott vért és a halált megbosszulta, és érvénybe lépett egy vallási alapú, kompromisszumos megtorlás. Az eredeti szokásjog szerint a szándékos emberölés csak az elkövetőt érintette, a családjának egyéb tagjaira már nem lehetett alkalmazni a vérbosszú törvényét.¹² A vérbosszúval kapcsolatos fontosabb textusokat megvizsgáljuk, melyek a következők:

Genezis 4,10

וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל

דְּמִי אֶחָיִךְ זָעָקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה:

Monda pedig az Úr: Mit cselekedtél?

A te atyádfiának vére¹³ kiált én hozzám¹⁴ a földről.

Genezis 9,6

שִׁפְךָ דָם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ

יִשְׁפֹךְ כִּי בַצֵּלָם אֱלֹהִים עָשָׂה

אֶת־הָאָדָם:

Aki embervért ont,¹⁵ annak vére ember által ontassék ki;

mert Isten a maga képére¹⁶ teremté

az embert.

¹¹ DYBDALH, John: *The Abundant Life Bible Amplifier, Exodus*. Pacific Press Publishing Association, Boise, Idaho, 1994, 204–205. o.

¹² Az ide vonatkozó törvények és rendelkezések: Gen 4,10; 9,6; 37,26; Ex 21,12-27; Lev 24,17-21; Num 35,16–33; Deut 19,11-13; 24,16.

¹³ A vér דְּמִי kifejezés többes számú státus constructusban található. Káin azáltal, hogy megölte Ábelt, megölte egyben a születendő lehetséges utódait is. Ezért áll az idézett helyen a vér többes számban. „Aki elpusztít egyetlen emberi életet, az olyan, mintha egy egész világot pusztítana el.” HERTZ J. H.: *Mózes öt könyve és a Haftárak*, I. kötet, 37. o.

¹⁴ A hozzám kiált gondolattal kapcsolatban Jóh 16,18: קוֹמָה לְעֵקֶבֶת דְּמִי וְאֵלֶיךָ „Óh, föld, az én véretem el ne takard, és ne legyen hely az én kiáltásom számára.”

Bővebben: HERTZ J. H.: i. m. I. kötet 37. o., továbbá: ISIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *The Pentateuch and Rashi's Commentary*. Genesis, Publishing Company, Brooklyn, N. Y. (é. n.) 80–81. o.

¹⁵ Ember által kiontott emberi vér azt jelentette, hogy emberi közvetítés által történt a cselekmény, tanúk vallomása alapján, bírák ítélete szerint. HERTZ J. H.: i. m. I. kötet 80. oldal, továbbá: ISIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: i. m. 80–81. o.

¹⁶ Az Isten képére teremtett ember nem sülyedhet olyan mélyre, hogy elvitassa embertársának az élethez való jogát. HERTZ J. H.: i. m. I. kötet 80. o.

Genezis 37,26

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל־אֶחָיו מִה־בָּצַע
כִּי נִהְרָג אֶת־אֶחָיו וְכָסִינוּ
אֶת־דָּמּוֹ:

*És monda Júda az ő atyjafiainak: Mi haszna,
ha megöljük a mi atyánkfiát, és eltitkoljuk
az ő vérét?*

Elemezzük az Exodus 21,12-27. verseit, mivel szorosan a témánkhoz tartozik ennek a szakasznak az áttekintése.

Exodus 21,12

מִכָּה אִישׁ וְנִמַּת מוֹת יוֹמָת:
A ki úgy megver¹⁷ valakit, hogy meghal, halállal lakoljon.

Exodus 21,13

וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה
לִידּוֹ וְשִׁמְתִּי לָהּ מָקוֹם אִשֶּׁר
יָנוּס שָׁמָּה: 8
*De ha nem leselkedett,¹⁸ hanem Isten ejtette
kezébe:¹⁹ úgy helyet
rendelek néked,²⁰ a hova meneküljön.*

¹⁷ A מִכָּה kifejezés eredeti jelentése ütni, leütni. Lehetséges a fordítás így is: „Aki embert leüt úgy, hogy az meghal, halállal vesszen el.” HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 243. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: i. m. *Exodus*. 234–235. o.

¹⁸ A וְאִשֶּׁר לֹא צָדָה „de ha nem leselkedett” kifejezés azt jelenti a Tóra alapelve szerint, hogy nem szándékos cselekedetről van szó, hanem gondatlanságból elkövetett tettről, akkor Isten lehetőséget biztosított a menedékvárosban az elkövető számára. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet, 243. o.

¹⁹ אִנָּה „hanem Isten ejtette a kezébe” gondolat azt jelenti, hogy nem előre kitervelt módon következett be a találkozás, hanem véletlenszerűen, spontán. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet, 243. o.

²⁰ Külön érdekessége a vizsgált szakasznak, hogy az elkövetőre vonatkozó nyelvtani alak minden esetben hímnemben található, tehát eleve férfi elkövetőt feltételez. A mózesi Tóra törvényei eredetileg nem is feltételeztek női elkövetőt, mivel az ilyen erőszakos cselekmények tettesei kizárólag a férfitársadalom köréből kerültek ki.

Exodus 21,14

וְכִי־יִזְדּ אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהַרְגּוֹ
בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי הַקֹּהֲנִים
לָמוֹת: ס

*Ha pedig valaki szándékosan tör felebarátja ellen,
hogy azt orvul megölje, oltáromtól²¹ is elvidd azt
a halálra.*

Exodus 21,15

וּמִכֹּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת:

A ki megveri²² az ő atyját vagy anyját, halállal lakoljon.

Exodus 21,16

וְגֵיב אִישׁ וּמִכָּרֹ וְנִמְצָא
בְּיָדוֹ מוֹת יוּמָת:

*A ki embert lop,²³ és eladja azt,
vagy kezében²⁴ kapják, halállal lakoljon.*

Exodus 21,17

וּמִקָּלֵל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת
יוּמָת:

²¹ Még akkor is végrehajtották a Tóra fenti rendelkezését, ha az illető pap volt és az oltár körül végzett szolgálatot. Az oltár szarva a szándékos elkövetők számára nem nyújthatott menedékhelyet. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 243. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*, i. m. 236. o.

²² Abban az esetben járt a halálos büntetés, ha a szülők bántalmazását követően sebhely maradt az áldozatok testén, ahogy a Szánhedrin 84 b részében megtaláljuk. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 244. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 236. o.

²³ Az emberrablás minősített eseteivel találkozunk, amelynek eredeti célja az volt, hogy az áldozatot rabszolgaként külföldön értékesítsék. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 244. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 237. o.

²⁴ A halálbüntetés akkor lett kiszabva az elkövető számára, ha a szavak szó szerint teljesedtek, vagy ha a tanúk látták az áldozatot az emberrabló kezében. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 244. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 237. o.

Exodus 21,17

*A ki szidalmazza²⁵ az ő atyját vagy anyját,
halállal²⁶ lakoljon.*

Exodus 21,18

וְכִי־יִרְבֵּן אָנָשִׁים וְהָכָה אִישׁ
אֶת־רֵעֵהוּ בֶּאֱבֶן אוֹ בִּגְדָרָה
וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב:

*És ha férfiak összevesznek, és megüti valaki
az ő felebarátját kővel vagy öklével,
és nem hal meg²⁷, hanem ágyba esik:*

Exodus 21,19

אִמְרָקוֹם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ
עַל־מִשְׁעָנָתוֹ וְנָקָה הַמַּכָּה רֶגֶל
שִׁבְתּוֹ יָתֵן וְרָפָא יִרְפָּא:

*Ha felkél²⁸, és mankóján kinn jár:
ne legyen büntetve az, a ki megütötte; csupán fekvéséért fizessen²⁹
és gyógyíttassa meg.*

²⁵ A מקלל kifejezés piél igetörzsben megátkozást jelent. A Qiddúsin előírása és szabálya szerint a szülőket megátkozni éppolyan bűn, mint az Isten személyére átkot mondani. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 244. o.

²⁶ A יָקָה „halállal lakoljon” kifejezés azt jelentette, hogy törvényes bírósági eljárás során meghozott ítéletet követően hajtották rajta végre a halálbüntetést, nem a megsértett szülők voltak az ítéletvégrehajtók. Bővebben: HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 244. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 236. o.

²⁷ Amennyiben az ütés következtében a későbbiekben mégis meghal az áldozat, akkor a „szemet szemért, fogat fogért” elvet alkalmazták az elkövetőn, vagyis meghozták felette a halálos ítéletet. HERTZ J. H.: i. m. 245. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 238–239. o.

²⁸ Ha a sértett férfi saját erejéből képes – még ha segítséggel is – járni-kelni, akkor az elkövető nem vonható emberölési eljárás alá. ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 239. o.

²⁹ A kiesett munkát, továbbá az orvosnak adott költséget és az esetleges gyógyszerek ellenértékét kellett a Tóra alapelvei szerint kifizetnie az elkövetőnek. HERTZ J. H.: i. m. 245. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 239. o.

Exodus 21,20

וְכִי־יִכָּה אִישׁ אֶת־עַבְדּוֹ אוֹ

אֶת־אִמָּתוֹ בַּשֹּׁבֶט וּמָת תַּחַת

יְדוֹ נָקָם יִנָּקֶם:

*Ha pedig valaki úgy üti meg szolgáját³⁰ vagy**szolgáját bottal,³¹**hogy az meghal keze alatt,**büntetessék meg³².*

Exodus 21,21

אֶךְ אִם־יוֹם אוֹ יוֹמִים יַעֲמֵד

לֹא יָקָם כִּי כֶסֶף הוּא:

*De ha egy vagy két nap életben marad,**ne büntetessék meg,³³ mert pénze ára az.*

³⁰ Ez a szolga idegen eredetű lehetett, mert a következő versben nevezett „pénzének” kifejezés nem vonatkoztatható izraelita származású ebedre.

³¹ A **שֹׁבֶט** jelen esetben olyan bot volt, amivel a rabszolgákat fenyíték alá vonták. Azoknak a gazdagoknak, akik nagyszámú szolgálával rendelkeztek, a hatalom jelképét is jelentette a bot. A tulajdonosnak volt arra joga, hogy a szolgát testi fenyítékben részesítse, de ez a fizikai bántalmazás az élet elvételének határához nem közelíthetett. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 245. oldalán.

³² Nem volt előre meghatározott büntetés a gazda számára, hogy milyen joghátrányt alkalmaznak majd vele, ha a szolgáját agyonverte. Ekkor a bíróság meghozta az ügyben az ítéletét. A Mechitta szerint az ilyen rabszolgaatartót az embertelensége miatt kivégezték. Vö. Szánhedrin 52b. Ne felejtjük el, hogy a törvény szerzője Mózes, pontosan egy ilyen ügy miatt vált földönfutóvá Egyiptomban és kellett elmenekülnie a pusztába. Továbbá az is benne van a textus gondolatában, hogy Izrael rabszolga népként élte mindennapjait a Nílus-menti országban, és bizonyára számtalanszor megtapasztalták, hogy mit jelent jog nélküli rabszolgaként élni egy nagyhatalom közepette. A Tóra kimondottan védi a rabszolgák jogait is. Nem lehetett elvenni egyetlen ember életét sem, akár szabadról, akár rabszolgáról lett legyen is szó. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 249. oldalán. Példa 10,13 **בְּשֹׁפְחֵי נֶבֶן תִּמְצֵא חֻקָּה וְשֹׁבֶט לְגוֹ חֲסֵד־לֵב**: Az eszesek ajkain bölcsesség találatik; a bot pedig a bolond hátának való. ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 240–241. o.

³³ Amikor a szolga egy vagy két napig még életben maradt, akkor nem büntették meg a tulajdonost, mivel a bántalmazás nem az élet elvételére irányult szándékában, ha mégis meghalt az áldozat, akkor ezt csupán véletlen balesetnek tekintették. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 246. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 241. o.

Exodus 21,22

וְכִי־יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנָפְרוּ
אִשָּׁה הָרָה וַיִּצְאוּ יָלְדֶיהָ וְלֹא
יִהְיֶה אִסּוֹן עָנֹשׁ יַעֲנֹשׁ
כְּאִשֶּׁר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה
וְנָתַן בַּפְּלָלִים:

*Ha férfiak veszekednek**és meglöknék valamely terhes asszonyt,³⁴**úgy, hogy idő előtt szül,³⁵**bírságot fizessen a szerint,**amint az asszony férje azt reá kiveti,³⁶ de bírak előtt fizessen.*

Az asszír joggyakorlatról az úgynevezett Közép-Asszíriai Törvények árulnak el a legtöbbet, amelyek 14 agyagtáblán kerültek elő a régészek ásója nyomán. Ezekben a jogi rendelkezésekben nem találunk közvetlen utalásokat a menedékvárosokra, viszont a *ius talionis* kifejezésre igen. E törvények az i. e. 14–12 századból származnak, és az asszír

³⁴ A terhes asszonyt ért sérelemmel a következő törvények foglalkoznak: a Hammurapi-kódex 209–214. § része. Majd az úgynevezett Közép-Asszíriai Törvények (M. Ass. C.) A 21. §, és 50–52. §, továbbá a hettita törvények, Hitt C. 17–18. §, XVI, XVII. Közép-asszír állam: I. Adad-nirári (i. e. 1307–1275), I. Sulmán-asaridu (i. e. 1274–1245), továbbá I. Tukulti-Nimurta (i. e. 1244–1208). Bővebben: HORST, Klengel: i. m. 220–222 o.

A Hammurapi-kódex így fogalmaz a 209. §-ban:

summa awilum mārāt awilim imhas-ma
sa libbī-sa ustaddī-si 10 siqil
kaspam ana sa libbī-sa isaqqal,

vagyis:

If an *awilum* strikes the daughter of an *awilum*
and causes a miscarriage to her, he will pay 10 shekels
of silver for her fetus.

Vagyis,

ha egy *awilum* megüti egy *awilum* lányát,
és ez okból koraszülés áll elő, akkor fizessen 10 ezüst sékelt
az asszony magzatáért.

A Közép-Asszíriai Törvények is teljesen hasonlóan fogalmaznak csakúgy, mint a hettita törvények. Bővebben: ECKART, Otto: *Town and Rural Countryside in Ancient Israelite Law*. Mainz, 1989, Ev. Theologie Seminar 9–15. oldalon.

³⁵ Az idő előtti szülésre vonatkozóan igen sok kommentár és vélemény hangzott el Rashi, Ibn Ezra, Rabbi Simon szájából. Az idő előtti születés nem csupán az újszülött életét figyeli, hanem arra is szigorú tekintettel van, hogy az anya egészségével kapcsolatban sem merülhet fel semmilyen kétség. ISIAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 241–242. o. A téma részletesebb eligazításához lásd: JACKSON, Bernard: *The Problem with Exodus XXI., Ius Talionis*. Edinburgh, (é. n.) 44. o.

³⁶ A férjnek volt az előjoga, hogy a kártérítés összegét meghatározza; amennyiben a fájdalomdíj túlságosan magas volt, a bíróság állapította meg a méltányos összeget. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet, 246. o.

királyok egyeduralkodói és olykor zsarnoki pozícióit erősítették meg. A könyörületességre egyetlen törvény vonatkozott, mégpedig az, hogy *a hatalmas a gyengét meg ne károsítsa*.³⁷

Az Ex 21,22. verset olyan betoldásnak vélik, amelyik eredetileg nem tartozott a vizsgált kontextusba. Véleményünk szerint pusztán nyelvészeti alapon és irodalmi szempontok alapján nem lehet eldönteni teljes biztonsággal, hogy mi a betoldás, és mi a primer szöveg tartozéka.³⁸

Exodus 21,23

וְאִם-אֶסֶן יִהְיֶה וְנִתְּתָה

נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ:

De ha veszedelem történik:

*akkor életért életet*³⁹ *adj.*

Exodus 21,24

עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן

יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל:

*Szemet*⁴⁰ *szemért, fogat fogért,*

kezet kézért, lábat lábért;

Exodus 21,25

כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פָּצַע תַּחַת

פָּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה:

*Égetést égetésért, sebet*⁴¹

sebért, kéket kékért.

³⁷ KLIMA, Josef: i. m. 210. oldalán; továbbá: RIVER, G. R. – MILES, J. C.: *Assyrian Laws*. (h. n.) 1935, 44. o.

³⁸ DIAMOND, A. S.: *Primitive Law, Past and Present*. London, 1971, 98–101. o. és 398–399. o.

³⁹ A szöveg azt mondja נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ nefest a nefesért, vagyis lelket a lélekért, tehát életet az életért. Ez következetes jóvátételt jelent, viszont az eredeti bírői szándék itt sem irányulhatott eleve az élet kioltására, hanem csupán az arányosságra. A kártérítés az okozott kárral, sérelemmel volt arányos. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 246. oldalán, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 242. o.

⁴⁰ Ezen jogi kifejezés már átvezet bennünket a talió szokásához. A Numeri 35,31 így fogalmaz a talióval kapcsolatban: וְלֹא-תִקְחוּ כֶּפֶר לְנֶפֶשׁ רָצֹחַ אֲשֶׁר-הוּא רָשָׁע לְמוֹת כִּי-מוֹת יוֹמָתוֹ: „Az olyan gyilkos életéért pedig ne vegyetek el váltságot, aki halálra való gonosz, hanem halállal lakoljon”. ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 242–143. o.

⁴¹ Ha csak sérülést okozott az elkövető, akkor ezt a jóvátétel megállapításánál figyelembe kellett venni, azonban ezen felül az idővesztésért, a gyógyítással járó költségeket, az esetleges maradandó testi károsodást figyelembe vették. ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 243. o.

Exodus 21,26

וְכִי־יִכָּה אִישׁ אֶת־עֵין עַבְדּוֹ
 אוֹ־אֶת־עֵין אִמּוֹתוֹ וְשִׁחָתָהּ
 לְחַפְּשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת עֵינוּ:

*Ha valaki az ő szolgájának szemét,
 vagy szolgálójának szemét úgy üti meg, hogy elpusztul,
 bocsássa⁴² azt szabadon az ő szeméért.*

Exodus 21,27

וְאִם־שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ־שֵׁן אִמּוֹתוֹ
 יִפֹּל לְחַפְּשִׁי יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת
 שָׁנוֹ:

*Ha pedig szolgájának fogát,
 vagy szolgálójának fogát üti ki, bocsássa azt szabadon
 az ő fogáért.⁴³*

A rendelkezésünkre álló szövegek és hagyományok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a vérbosszú nem csupán egy teoretikus formában létezett, hanem az élet mindennapjaiban igenis gyakorolták. A menekültek között gyakran szerepeltek – az ékírásos táblák tanúsága szerint – olyanok, akik erdős hegyvidékeken éltek, és a megtorlástól való félelem arra kényszerítette ezeket a népelemeket, hogy elhagyják a korábbi közösségüket, családjukat és elmeneküljenek távolabbi ismeretlen területekre és ott telepedjenek le, ahol menedéket kaptak és az üldözőiktől később sem kellett már tartaniuk.⁴⁴

⁴² A rabszolga bármilyen testrészének az elvesztése azonnali szabadon bocsátást jelentett a számára, amennyiben urának kegyetlen bántalmazása következtében állt be a sérülése, csonkulása. Rabbينikus szövegértelmezés szerint a fenti textus csupán az idegen eredetű rabszolgákra vonatkozott, a héber szolga egészen eltérő jogi státusban volt. A zsidó származású rabszolga sérülésénél a közösség ugyanúgy járt el az elkövetővel szemben, mintha szabad jogállású egyénen követték volna el a bűncselekményt. Másrészt viszont a héber szolga nem kaphatta vissza a szabadságát úgy, mint az idegen származású rabszolgák esetében. A szemet és fogat csupán példának tekintették, és huszonnégy szervet sorolnak még fel, aminek elvesztése esetén ezt a törvényt alkalmazták. Bővebben: HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 247–248 oldalain, továbbá: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 244. o.

⁴³ Bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 244. o.

⁴⁴ HORST, Klengel: i. m. 109–110. o.

2.3. A vérbosszú

Ismerjük a Mózesi törvényből a Numeri 35,21 rendelkezését, amelyik így szól:

או באיבה הִכְהוּ בִידוֹ וַיָּמָת
מִוֹת־יוֹמָת הַמָּכָה לָצֶחַ הוּא
גֵּאֶל הַדָּם יָמִית אֶת־הָרָצָח
בְּפָנֵעוֹבוֹ:

Vagy ellenségeskedésből kezével üti meg azt úgy, hogy meghal:

*halállal lakoljon az, a ki ütötte; gyilkos az;
a vérbosszuló rokon ölje meg azt a gyilkost,⁴⁵
mihelyt találkozik vele.*

A vérbosszú a törzsi és nemzetségi szervezet keretei között volt hatásos jogi eszköz a közösség védelme és túlélése érdekében. A vérbosszúval párhuzamosan gyakorolták a közösségből való kiűzés szokását. A vérbosszú szokása, ahogyan korábban említettük, még napjainkban is élő, és teljes mértékben legitim törvénykezési forma a Közel-Kelet bizonyos területein.

Az ókori rabszolgatartó társadalomban is fennmaradt a vérbosszú szokása, de csupán a szabad jogállású egyének irányában gyakorolhatták. Értelemszerűen a rabszolgákat nem büntették elűzéssel. A vérbosszú olyan erősen visszatartó erő volt a gyilkossággal szemben, amely a közösség fennmaradását, jogbiztonságát segítette elő, az értelmetlen vérontásnak mindennemű formáját eleve kizárta a mindennapokból. A vérbosszú viszont a mindenkori közösségi felelősség prioritását hangsúlyozta az egyéni felelősséggel szemben.

A vérbosszú alkalmazását a fejlődés egy későbbi fokán felváltotta a talió⁴⁶ ítélkezési elve. A fent már említett óbabiloni törvénygyűjtemény érdekessége az is, hogy egy kódexben rögzítette az uralkodó a kétféle jogszokást, az ősi szokásjogot és a saját korának modernebb ítélkezési formáit:

⁴⁵ A témához bővebben: ISAI AH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Numeri*. i. m. 364. o.

⁴⁶ A talió elnevezést a római jog közvetítésével ismeri a mai jogrendszer. Azonban a babiloni és az asszír törvénykezési formákban nagyon ősi időkben megjelenik ez a gondolat. A talió a későbbiekben a római XII táblás törvényben is kialakul, mint az egyik legfontosabb büntetési forma.
HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998, 165–188. o.

- a nomád életforma már hosszú generáció által elfogadott és a mindennapokban alkalmazott törzsi ítélkezési normarendszerét
- és a letelepedett, urbanizált, fejlettebb társadalmi normákat.

Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy – egyrészt megtaláljuk – a „szemet szemért, fogat fogért” archaikusabb elvét, másrészt a törvénykönyv teljesen világosan és egyértelműen rögzítette a jóvátétel, kompenzáció fejlettebb formáját. Tehát egy jogszabályban felleljük egymás mellett a régi és az új törvények alapelveit és megfogalmazásait.⁴⁷

2.2. *Talió* ítélkezési forma

A *talió* olyan időszakban jelentkezett hangsúlyosan a jog területén, amikor az újonnan kialakult állam nem tűrhette el, hogy a magánbosszú és az egyes személyek, családok, törzsek és népcsoportok között szabadon folyjék, hiszen ez nem csupán az érintetteket gyengítette, hanem a társadalomban is teljes jogbizonytalanságot okozott; és bizonyos fokig mindennemű gazdasági fejlődést is megakadályozott volna. Ezért már igen korán, az állami lét kialakulását követően, korlátok közé szorították a vérbosszút, mint a magánbosszú ilyen jellegű formáit éspedig azáltal, hogy előre meghatározta a magánbosszú mértékét, vagyis a megtorlást korlátok közé szorította. A *talió* szokásjogának állami törvénnyé való felemelésével, a szemet szemért, fogat fogért elvet alkalmazták.⁴⁸

A *talió* elve azt jelentette, hogy az okozott cselekmény nem vért követelt már a későbbiekben, hanem a megtorlás helyett tulajdont, vagyis az

„életet életért, fogat fogért”

már korábban kialakult elv helyett kompenzációt kért az áldozatot képviselő közösség. Rendkívül jelentős szemléletbeli változás következik be a *talió* megjelenésénél, mivel – kultúrtörténeti szempontból, ahogyan már az előzőekben is megemlítettük – az egyéni

⁴⁷ KLENGEL, Horst: i. m. 140–141. oldalain teljesen egyértelműen levezeti, hogy az ősi szokásjog éppúgy jelen van, mint a *nóvum*. A kétféle törvény a régi és az új párhuzamosan van jelen a Hammurapi-kódexben.

⁴⁸ A *talió*, latinul *talio*, jelentése: *olyan, hasonló*. Jogi szempontból a *talió* azt jelentette, hogy a sértett *hasonlóval* történő viszonzást alkalmazott az elkövetővel szemben. Bővebben: FÖLDI András és HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996 (negyedik átdolgozott kiadás) 555–556. o.

felelősség került előtérbe, a kollektív felelősség pedig háttérbe szorult.⁴⁹ Háziállatot, vasat, aranyat, vagy egyéb értéket lehetett követelni a vétkes féltől kompenzációként.

A *taliónál* súlyosabb megtorlás pedig éppolyan büntetendő cselekménnyé vált, mint az, ha a tarifális *compositiót* megfizetni hajlandó elkövetőn a sértett és a rokonai, a talió ellenére bosszút álltak.

A jogtörténet következő lépcsőfoka az volt, amikor a jogrend a magánbosszú gyakorlását már egyáltalán nem – *talió* formájában sem – tette lehetővé, hanem arra szorította, mind a sértettet, vagy annak a családját, hogy peres úton követelje az elkövetőtől a *poena*-t⁵⁰. Az elkövető által a sértettnek fizetett pénzösszeget – *poena* –, a kárpótló büntetést hosszú ideig egyszerűen „váltságdíjnak”, a bosszú megváltásának díjának tekintették. Tehát olyan lehetőségnek, amellyel az elkövető élhetett abból a célból, hogy önmagát a bosszútól, később pedig a szigorú végrehajtási eljárástól mentesítse. Ez a jogi folyamat többé-kevésbé eltérő kultúrákban és társadalmakban is hasonló módon ment végbe.

Az óbabiloni uralkodó Hammurapi⁵¹ (i. e. 1792–1750) kódexe⁵² sok hasonlóságot mutat a mózesi törvénygyűjteménnyel, a Tórával. Az óbabiloni korban jelentős fejlődésen megy keresztül az egyéni gazdálkodás, a kölcsön, a kamatszedés és az uzsora, a rabszolgaság, vagy a bér munka kérdései. Az élet változása egyre bonyolultabbá alakítja a mindennapokban a közösség és egyén kapcsolatát.

⁴⁹ HORVÁTH Tibor: *Büntetési elméletek fejlődési vázlata*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1981, 13–16. oldalakon fejti ki a talió és kompozíció elvének a legfontosabb szempontjait. Az egyéni és közösségi felelősség elve gyakran váltották egymást még egy jogrendszeren belül is.

⁵⁰ A *poena* görög kifejezés ποινή jelentése: *büntetés*. A *poena* kifejezés egyértelműen a solóni törvények hatását mutatja, amely majd a XII táblás törvények szövegében is megjelennek (XII tab. 8,5). Bővebben: FÖLDI András és HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996 (negyedik átdolgozott kiadás) 556. o.

⁵¹ A hagyomány szerint Hammurapi Marduktól, a babiloni főistentől kapta meg az úgynevezett „igazság pálcáját”, amely felhatalmazta őt a legfőbb törvényalkotó és bírói hatalomra. Ezzel a felhatalmazásával alkotta meg híres törvénykönyvét, amelyet különleges kőre, dioritoszlopra vésetett, több másolatban birodalma jelentős helyein – nagyobb templomokban –, valamint a főváros központi szentélyében felállítatott, hogy minden szabad ember olvashassa azokat a törvényeket, amelyet a nagy király alkotott. A kőoszlopok a történelem viharai között eltűntek, és csupán egyet találtak meg, amelyről a következő lábjegyzetben olvashatunk. *Magyar Katolikus Lexikon*: i. m. IV. kötetében Hammurápi címszó alatt.

⁵² Mint már korábban utalást tettünk rá, Hammurapi-kódexét 1902-ben fedezték fel francia régészek Sús városába. Mintegy 2,2 méter magas ékírással formában akkád nyelven írták fel a törvényeket. Az ókori jogszabálygyűjtemény 282 paragrafusában az olyan pönitenciális rendelkezések jelennek meg, amelyek nagyon szigorú büntetést helyeznek kilátásba a törvény megszegőjével szemben. *Magyar Katolikus Lexikon*: i. m. IV. kötetében, Hammurápi törvénykönyve címszó alatt. Továbbá: OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 516. o.

Azt gondolnánk, hogy a jogi törvénykezelések írásba foglalásával azonnal megszűntek a korábban gyakorolt és már megszilárdult ítélkezési formák. Nos, nem így történt. Különös jelentősége van annak, hogy a nomád életforma korábban kialakult és elfogadott jogszokásai továbbra is fennmaradtak, párhuzamosan léteztek, sőt az élő és mindennapi ítélkezési gyakorlatban tovább fejlesztették a

עֵין בְּעֵין שֵׁן בְּשֵׁן

„szemet szemért, fogat fogért” elvet.

Nem voltak hajlandók feladni a megszokott ősi és szigorú szokásjogukat a még le nem telepedett nomád törzsek, amelyek szabadabban tudták meghozni e döntésüket, mint azok a közeli testvér törzsek, amelyek a letelepedés biztonságát választották. Olykor még akkor sem változtattak, amikor majd a későbbiekben a már letelepedettek törvénykönyvben biztosították a számukra előnyösebbnek vélt kompenzációt. A jóvátétel vagy kompenzáció, mint a fentiekben is utaltunk rá, azt jelentette, hogy bizonyos kisebb vétséget anyagi ellenszolgáltatással vagy bírság, vérdíj fejében lehetett jóvátenni. Az emberölés semmilyen körülmények között nem volt kompenzálható, kivételt képez ez alól a rabszolga halálesete.

A mózesi törvényben egyaránt találunk példákat mind a *talió*-ra, mind a kompenzációra vonatkozólag.

Exodus 21,26

וְכִי־יִכָּה אִישׁ אֶת־עֵין עַבְדּוֹ

אוֹ־אֶת־עֵין אֶמְתּוֹ וְשִׁחָתָהּ

לְחַפְּשִׁי יִשְׁלַחְנֻהּ תַּחַת עֵינוֹ:

Ha valaki az ő szolgájának szemét,

vagy szolgájának szemét úgy üti meg⁵³,

hogy elpusztul⁵⁴, bocsássa azt szabadon az ő szeméért.

⁵³ A „szemet szemért” törvény – más néven a *ius talionis* – büntetési forma nem csupán az izraelitáknál volt ismert, hanem a Közel-Kelet bizonyos részein még ma is használják. A Tóra előírásai szerint csak a gyilkosságnál – jogi kifejezés szerint emberölésnél – használták szó szerint a *ius talionis*-t.

„Ne fogadjatok el váltságdíjat a gyilkos lelkéért (életéért), aki el van ítélve halálra, hanem öletessék meg” – mondja a Numeri 35,31. Ebből teljesen egyértelműen következik, hogy más testi sérüléseket okozó helyzetekben – amelyek nem jártak a sértett halálával, anyagi elégtétel, jóvátétel járt a sértett és a közvetlen családja számára. A jóvátételt, kompenzációt pénzben, vagy egyéb pénzben kifejezhető értékben kellett végrehajtani, amelynek igazságosnak és azonnalinak kellett lennie. Tehát nem lehetett hosszú időn keresztül részletekben törleszteni. A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Exodus*. i. m. 244. o.

Exodus 21,27

וְאִם־שֵׁן עֲבָדוֹ אוֹ־שֵׁן אֶמְתּוֹ
יִפֹּל לְחֶפְשׁוֹ יִשְׁלַחְנוּ תַּחַת
שָׁנוֹ:

*Ha pedig szolgájának fogát,
vagy szolgájának fogát üti ki,
bocsássa azt szabadon
az ő fogáért.⁵⁵*

A mindennapi jogi eljárásban a kompenzáció azt jelentette, hogy bizonyos bűncselekményeknek a jóvátételi tarifarendszere megszilárdult, amelyet a közösség jogalkalmazása és bírói gyakorlata alakított ki, és formált meg, amely a későbbiekben⁵⁶ mindenkire kötelező érvényű törvénné vált.⁵⁷

⁵⁴ Az „elpusztul” kifejezés nem a sértettre, hanem a szemére vonatkozott, vagyis a sérülés olyan nagy és jelentős volt, hogy az áldozat elveszítette teljes mértékben a szeme világát. Rabszolga esetében egy testrésznek az elvesztése, az azonnali szabadon bocsátást jelentette a sértett számára, amennyiben a sérülés a gazdájának kegyetlen bánásmódjára vezethető vissza. A rabbinikus írásmagyarázat szerint az Ex 21,26-27 versei kizárólag a pogány rabszolgákra vonatkozott, amiről a korábbiakban már említést tettünk. Amennyiben a szolga héber származású volt, akkor olyan jogi kártérítésben részesült, mint a szabad jogállású héber ember. Azonban a kártérítés után, de facto nem nyerte el automatikusan a szabadságát. Bővebben: HERTZ J. H.: i. m. II. kötet 247–248. oldalain. A témához továbbiakban: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Numeri*. i. m. 244. o.

⁵⁵ Az Ex 21,27 gondolatához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Numeri*. i. m. 244.

⁵⁶ A Talmud Bábá Kama 8a így fogalmaz: „aki másnak sérülést okoz, ötféle dolgot köteles megtéríteni: a károsulást, a fájdalomdíjat, a gyógykezelési költséget, a munkából való kimaradási kárt és a szégyenkezést.” A Bábá Kámá 8a kezdősorait idézzük:

לֵה סִבֵּר לִיתְנִי הוּא דִּמְמוֹנָא זִוּמִין עֲדִים. דְּאָמַר כִּרִּיעַ לִיה סִבֵּר אִי עֲצֻמָּן פִּי עַל מִשְׁלָמִין *אִין. לִיתְנִי שׁוֹר גּוּוֹנִי תְרִי לִיתְנִי כִרִּיעַ לִגְזִיזִיָּה רִיעַ תְּבָרִיָּה הָא נֹזֵק שְׁלֹם בְּמוֹתֵר מִשְׁלֹם בְּאִדָּם שְׁחָבֵל תָּם אִף אוֹמֵר רִיעַ דִּתְנֵן אָדָם דְּאִזִּיק שׁוֹר וְלִיתְנִי שׁוֹר דְּאִזִּיק שׁוֹר יַעֲשֶׂה לּוֹמֵר תְּלִמּוּד הָעֵלִיָּה מִן יִשְׁלֹם בְּאִדָּם שְׁחָבֵל תָּם אִף יִכּוֹל אוֹמֵר רִיעַ דִּתְנִיא. וְנֹס הָעֵלִיָּה מִן מִשְׁלֹם וְאִינוּ מִשְׁלֹם מִגּוֹפּוֹ לוֹהָא וְהַמִּפְתָּה וְהַמּוֹצִיא שֵׁם רַע דִּמְמוֹנָא הוּא לִיתְנִי...

⁵⁷ A Tóra rendelkezése Deut 19,21-ben így hangzik: וְלֹא תִחֹס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ עֵין בְּעֵין שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד רֶגֶל בְּרֶגֶל: „Ne nézz reá szánnalommal; lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért.”

3. A „SZEMET SZEMÉRT” ELV AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIAI TÁRSADALOMBAN

3.1. Kitekintés a Hammurapi törvénygyűjteményre

A Tigris és Eufrátesz folyók környéki kultúrákba is kitekintést végzünk, mivel ezek az izraeli joggyakorlatra hatást fejtettek ki. A termékeny félhold térségében is ismert volt

עַין בַּעַיִן שֶׁן בָּשָׁן

a „szemet szemért, fogat fogért” elv,

mint feljebb már láttuk, Hammurapi⁵⁸ törvénygyűjteményében. A mezopotámiai király uralkodói védelmet biztosított a birodalmában lakozó alattvalói és közvetlen családjai számára. Amennyiben az iménti jogi szabályozásban bármilyen jellegű változás következett be, úgy az új törvényeket is a király hirdette ki.⁵⁹ A királyság gyengülését követően azonban látható átalakulások következtek be az óbabiloni birodalomban. A Hammurapi korát követően már gyökeres változások alakították át az uralkodók jogi helyzetét, ugyanis megszűnt a király kizárólagos törvényhozói státusza. A már korábban kialakult szokások a mindennapi életben és a jogalkalmazást tekintve megszilárdultak. Az uralkodói jogkörhöz a következő privilegizált területek tartoztak:

- az adósságok elengedésére,
- a kamatlábak szabályozására,
- az illetmények és az adókiivetés mértékének meghatározása.

A „szemet szemért, fogat fogért” elv oly mélyen ágyazódott be a társadalom mindennapi életébe és a közgondolkodásba, hogy a későbbiekben már senki sem kívánta megváltoztatását, mivel ez jogbizonytalanságot idézett volna elő, amely az adott társadalom külföldi megítélésére és a gazdasági fejlődésére is egyértelműen negatív hatást gyakorolt volna.

⁵⁸ Néhány kutató Hammurapi személyét a Genézis 14. fejezetben található Amráfel királlyal azonosítja, újabban azonban többen kétségbe vonják ezt az elméletet. Uralkodásának időszakára vonatkozóan is némi eltéréseket találunk a szakirodalomban, mivel többen: SMITH, S., UNGARD, A., NEUGEBAUER, O., PARROT, A., i. e. 1792 esztendőre datálták trónra lépésének kezdetét, míg mások: ALBRIGHT, W. F., VAUX, R. de: i. e. 1728 évére.

⁵⁹ Amelyik törvényt nem a király hirdette ki, az nem lépett hatályba, vagyis nem funkcionált törvényként, nem lehetett a jogszabályra hivatkozva az igazságszolgáltatást felkérni a jogsértés megbüntetésére.

A Hammurapi-kódex⁶⁰ ismeri és alkalmazza mind a kompenzációt, mind a *talió*-t. A földművelő társadalom kialakította, majd uralkodó elvként alkalmazta szélesebb körben is, hogy anyagi javakkal a legtöbb deliktum kompenzálható.

Hammurapi, az óbabiloni király úgynevezett tarifális különbséget alkalmazott a törvényében az eltérő vagyoni helyzetű elkövetők között a kompenzáció mértékre vonatkozólag, és a kilátásba helyezett büntetéseket – a tulajdonképpeni joghátrányokat – a vagyoni helyzet, a gazdagság vagy szegénység erősen befolyásolta.

„Ha egy *awilum*,⁶¹
awilum fiának a szemét elpusztította,
 pusztítsák el az ő szemét.
 Ha az *awilum* csontját törte el: törjék el az ő csontját.
 Ha muskénium⁶² szemét pusztította el,
 vagy muskénium csontját törte el: egy manna ezüstöt fizessen.
 Ha *awilum* a rabszolgájának a szemét pusztította el,
 vagy *awilum* a rabszolgájának a csontját törte:
 a rabszolga árának felét fizesse le.
 Ha *awilum* a vele egyenlő rangú *awilum* fogát ütötte ki:
 üssék ki az ő fogát.”⁶³ 196–200. §

További példát találunk arra, hogy Hammurapi jogszabályában, a *talió* elvét miként kellett alkalmazni a kódex jogelve szerint.

„Ha egy *awilum*,
awilum leányát megütötte,

⁶⁰ Bűnügyi eseteket igen ritkán jegyezték fel ékírással táblákon. Egy Nippúr városából származó sumer szöveg egy emberölési eljárási pert jegyeztet fel, és az elkövető kivégzéséről is tudósít. Az óbabiloni ékírással tábla egy megfojtott rabszolga, és egy csecsemőrablás jogesetét örökítette meg az utókor számára. Egy Mari városából származó agyagtábla pedig egy politikai gyilkosság részleteit tárja fel, továbbá egy gyermek megcsonkított tetemének felfedezését írja le. Ezen kívül még néhány egyéb politikai felségárulási ügy aktái is napvilágra kerültek II. Nabú-kudurri-uszur (Nabukodonozor) idejéből, amiről bővebben tudósít: OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 348–351. o.

⁶¹ Az *awilum* teljes jogállású szabad embert jelent.

⁶² A muskénium nem szabad jogállású jogalanyt jelentett, vagyis rabszolgát.

⁶³ DRIVER, G. R. – Miles, J. C.: *The Babylonian Laws*. Oxford, 1952. Hammurapi törvényeinek magyar fordítása: KLIMA, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és Eufrátesz mentén*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 202–211. o.

*és méhmagzatát elvetéltette vele:
tíz siklum ezüstöt fizessen méhmagzatáért.
Ha a nő meghalt, a (elkövető) lányát öljék meg.” 209–210§*

*„Ha egy építőmester egy awilumnak házat épített,
de munkáját nem készítette el szilárdan,
úgyhogy a ház, amelyet épített, összedőlt,
s a ház gazdáját megölte:
az illető építőmester fiát öljék meg.
Ha a ház gazdájának fiát ölte meg:
az illető építőmester fiát öljék meg.
Ha a ház gazdájának rabszolgáját ölte meg:
a rabszolganak megfelelő rabszolgát adjon a ház gazdájának.” 229–231. §⁶⁴*

Hammurapi-kódexe a már letelepült korábbi nomád életmódot folytatók és a már fejlettebb kereskedelmi és gazdasági helyzetben lévők számára íródott, tehát figyelembe vette a differenciált társadalmi helyzetű és különböző jogot alkalmazó népcsoportokat.

Hammurapi jogszabálygyűjteménye és Mózes törvénye a szokásjogban kialakult archaikus jogi elemeket egyaránt tartalmaztak, amelyek napjainkig is szokásjogként gyakorolnak hatást a térség területein élők mindennapjaira.⁶⁵

Hammurapi-kódexe után kiadott törvények és jogszabályok mennyiségileg és jelentőségüket tekintve, meg sem közelítették Hammurapi művét. Az újbabiloni időkből fennmaradt terjedelmesebb jogalkotás töredéke, amelyek hasonló szemléletben fogalmazzák

⁶⁴ KLIMA, Josef: Mezopotámia. i. m. 202. és kk. o.

Látható tehát, hogy a *talió*, a tükörbüntetések és az egyéb testi büntetések összesen kilencféle szankciót jelentettek: ezek közül a kézlevágás volt a legtöbb, összesen négy jogellenes magatartás (195., 218., 226 és 253. szakasz) megtorlása; a szemkivágást és a füllevágást két-két cselekményre (193. és 196., illetve 205. és 282. szakasz) rendelte Hammurapi alkalmazni; végül egy-egy büntetendő cselekedet szankciója volt a nyelv-kivágás (192. szakasz), a mell-levágás (194. szakasz), a csonttörés (197. szakasz), a fogkiütés (200. szakasz), a nyilvános megkorbácsolás (202. szakasz) és a marhákkal vonszoltatás (256. szakasz). A Hammurapi törvényeiből vett idézetek Dávid Antal fordításai. In: HARMATTA János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. A talió és a tükörbüntetések közötti különbség: ha valaki egy másik személyt oly módon üt meg, hogy a bántalmazás következtében kifolyik a szeme, akkor a *talió* elve szerint a bántalmazót is meg kell vakítani, a tükörbüntetés elve alapján viszont azt a testrészét kellett megbüntetni, amellyel a sérelmet okozta, vagyis példánkban a kezét kellett levágni. Bővebben: TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés az ókori Keleten*. Budapest, Jogelméleti Szemle, 2006/3. szám.

⁶⁵ HENNINGER, J.: *La société bedouine ancienne*. in: Studi Semmitici 2. Róma, 1959. Tanulmányában kitér arra, hogy a 20. századi beduinok életében a vérbosszú jelenleg is meglévő, a közösség által elfogadott és gyakorolt ítélkezési forma.

meg a mindennapok szabályait. Már Hammurapi előtti uralkodók is beérték a konkrét jogügy kapcsán az úgynevezett kisebb utasításokkal, amelyeket *misárum*, más esetekben *szimdatum* néven ismerünk.⁶⁶

Hammurapi törvényében a Lex talionis. Szemet szemért 194—214. §§.

194. §. Ha valaki gyermekét dajkának adja és
a gyermek a dajka kezében meghal, a dajka pedig az
apa vagy az anya tudtán kívül más gyermeket dajkál:
bizonyítsanak rá; mivelhog az apa vagy az anya tudtán
kívül más gyermeket dajkált: mellét vágják le.

195. §. Ha a gyermek apját megüti: kezét vágják
le.

196. §. Ha valaki e másnak a szemét kioltja: szemét
oltsák ki.

50 197. §. Ha másnak a csontját töri el: csontját
törjék el.

198. §. Ha a felszabadult szemét pusztította el,
avagy a felszabadult csontját törte el: I mané ezüstöt
fizet.

199. §. Ha *szabad* ember rabszolgájának szemét
pusztította el, avagy *szabad* ember rabszolgájának csontját
törte el: vételára felét fizeti.

200. §. Ha valaki vele egyenrangúnak fogait üti
ki: fogait üssék ki.

201. §. Ha a felszabadult fogait üti ki: mané
ezüstöt fizet.

202. §. Ha valaki másnak az arcát, ki nála nagyobb,
megüti: nyilvánosság előtt bikacsökkal hatvanat
vágjanak rá.

203. §. Ha *szabad* ember fia más *szabad* ember fiának
arcát, ki olyan, mint ő, megüti: mané ezüstöt fizet.

204. §. Ha a felszabadult, *más* felszabadultnak arcát
megüti: I sekel ezüstöt fizet.

⁶⁶ KLIMA, Josef: i. m. 209–210. o.

205. §. Ha *szabad* ember rabszolgája szabad ember fiának arcát megüti: fülét vágják le.
206. §. Ha valaki más valakit verekedés közben megüt, sebet ejt rajta: az illető „tudva nem is ütöttem meg” - megesküszik, s az orvost megfizeti.
207. §. Ha az ütés következtében meghal: esküdjék meg; ha *szabad* ember fia volt, fél mané ezüstöt fizet.
208. §. Ha felszabadult ember fia volt: harmad mané ezüstöt fizet.
209. §. g Ha valaki másnak a feleségét megüti s azt, a mi szívében volt, vele elvetéltet!: azért, a mi szívében volt, X sekel ezüstöt fizet.
210. §. Ha az illető nőszemély meghal: lányát öljék meg.
211. §. Ha az ütés következtében felszabadult ember lányával azt, a mi szívében van, elvetélteti: V sekel ezüstöt fizet.
212. §. Ha az illető nőszemély meghal: III és fél mané ezüstöt fizet.
213. §. Ha valakinek rabnőjét üti meg és vele azt, a mi szívében van, elvetélteti: II sekel ezüstöt fizet.
214. §. *Ha a rabnő meghal: harmad mané ezüstöt fizet.*

Hammurapi törvénye igyekszik különbséget tenni a károkozó személye és az okozott kár, továbbá az áldozat és annak társadalomban betöltött szerepe között. Egészen más lesz a büntetési tétel, ha az elkövető nem szándékosan cselekedett és sokkal szigorúbb lesz, ha tudatosan vétett a törvény előírásai ellen.

3.2. A *talió* megfogalmazása a Mózesi törvénygyűjteményben

A *talió*⁶⁷ „klasszikus” megfogalmazását Mózes törvénygyűjteményben találhatjuk meg, ahogyan azt már fentebb megemlítettük:

⁶⁷ RADNER, Ephraim: *Leviticus*. Brazos Theological Commentary on the Bible. Brazos Press, Grand Rapids, Michigan, 2007, 257–260. o.

Exodus 21,24-25

עין תחת עין שן תחת שן
 יד תחת יד רגל תחת רגל:
 כוֹיָה תחת כוֹיָה פֶּצַע תחת
 פֶּצַע חבורה תחת חבורה:

*Szemet szemért, fogat fogért,
 kezét kézéért, lábat lábért,
 égetést égetésért, sebet sebért,
 kék foltot kék foltért.*

Exodus 21,24-25 verseivel kapcsolatban némelyek megjegyzik, hogy a 22–23 versek valószínűleg egyfajta törvényi reform nyomait hordozzák magukon a régi „szemet szemért, fogat fogért” elvhez képest. Hiszen a 22–23 szakasza, már egyfajta új szempontot érvényesít és a korábbi törvényi tényállást kissé felpuhítja.⁶⁸

Exodus 21, 22-23

וְכִי־יִנָּצוּ אָנָשִׁים וְנָגְפוּ
 אִשָּׁה הָרָה וַיִּצְאוּ יְלֶדֶיהָ וְלֹא
 יִהְיֶה אִסּוֹן עָלֶיהָ יַעֲנֶשׁ
 כְּאִשּׁוֹר יִשִּׁית עָלָיו בֶּעַל הָאִשָּׁה
 וְנָחַן בַּפְּלָלִים:
 וְאִם־אִסּוֹן יִהְיֶה וְנִתְּנָה
 נָפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ:

Ha férfiak veszekednek és meglöknek
 valamely terhes asszonyt, úgyhogy idő előtt szül,
 de egyéb veszedelem nem történik:
 bírságot fizesse a szerint,
 amint az asszony férje azt reá kiveti,
 de bírak előtt fizesse.
 De ha veszedelem történik: akkor életért életet adj.

Ex 21,22-23 gondolata törvényi szempontból azért rugalmasabb, mivel a terhes asszonyt ért fizikai bántalmazás nem egyenes szándékkal történt, hanem véletlenszerűen, mondhatjuk tévedésből, hiszen a férfiak egymás közötti virtuskodása, verekedése a törvényi tényállás.

⁶⁸ JACKSON, Bernard: *The Problem with Exodus XXI., Ius Talionis*. Edinburgh, (é. n.) 301. o.

Az ilyen irányú szempontok törvénybe iktatása viszont az ítélkezés finomítása, egyfajta reform következménye lehet. Hasonló gondolatokkal találkozhatunk a következő versben is:

Leviticus 24,20

שָׁבַר תַּחַת שֹׁבֵר עֵין תַּחַת

עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן כְּאִשֶּׁר יִתֵּן

מוֹם כְּאֶדָם כֵּן יִתֵּן בּוֹ:

Törést törésért, szemet

szemért, fogat fogért.

Amilyen testi sértést követett el,

olyat kövessenek el rajta is.⁶⁹

Teljesen egyértelmű, hogy a jogszabály meghatározza azt a mértéket,⁷⁰ amellyel az elkövetőt megbüntették az áldozat elszenvedett sérelmei miatt. Vagyis a büntetési mérték az elkövetési cselekményhez és magatartáshoz igazodott. Tehát egy végtag eltöréséért nem lehetett két végtagot eltörni, mert ez a törvény alapelve elleni súlyos véték lett volna, és éppolyan áthágása lett volna a jogszabálynak, mint amelyet az elkövető tett az áldozat sérelmére. Egyetlen kiütött fog miatt, egyetlen fogat lehetett csak kiütni jogszerű büntetésként.

Akik ismerték e törvényt, a jogszabály szellemében jártak el évszázadokon keresztül. Alkalmas volt ez megelőző eszköznek is, hogy minden elkövető érezze át tettének igazi súlyát akkor, amikor vele szemben is azt alkalmazták, amelyet ő alkalmazott az áldozattal szemben.

⁶⁹ Az elkövetett jogtalanságért megfelelő és méltányos jóvátétel járt. HERTZ J. H.: i. m. 263–264. oldalain rámutat arra, hogy a zsidóság nem alkalmazta a „*ius talio*” elvét szó szerint. Ez a jogelv viszont teljesen világosan és egyértelműen azt jelentette, hogy a megtorlásnak (joghátránynak) és jóvátételnek (kártérítésnek) egymással arányban kellett állniuk. A zsidóság soha nem alkalmazott hivatalos és törvényes eljárásaiban kínzóeszközöket vagy testcsontkitásokat, még akkor sem, ha ezt a későbbi kontinentális (európai) jogrendszerek ismerték és alkalmazták egészen a 19. századig. Sőt sok elmaradott országban még napjainkban is gyakorolják a kínzást, mint a vallatásnak egy általunk elfogadhatatlan eszközét.

A testcsontkitást, mint büntetési formát a Tóra egyetlen alkalommal sem alkalmazta, Deut 25,11-12 esetében. A rabbik tanácsára a törvényhozás a későbbiekben a kéz levágását nem alkalmazta, hanem helyette a büntetést pénzbírságra változtatták, amelynek az összege mindenkor az elkövető rangjához és vagyoni helyzetéhez igazodott. HERTZ J. H.: i. m. III. kötet, 263–264. o.

⁷⁰ Josephus megrázó szavakkal írja le a rómaiak kínzását és a bátran viselkedő esszéusok hősiességét. Kínpadra vonták őket, kifacsarták, égették, összetörték tagjaikat, minden elképzelhető kínzóeszközzel meggyötörték, hogy rákényszerítsék őket a törvényhozó szidalmazására, vagy tiltott ételek élvezetére, de sem az egyiket, sem a másikat nem tudták elérni. Nem könyörögtek hóhéraiknak, nem siránkoztak, hanem gyötrelmeik közben mosolyogtak, kigúnyolták kínzóikat, és bátran haltak meg, abban a meggyőződésben, hogy lelkük halhatatlan. JOSEPHUS, F.: *Bellum* 2. 152–153. in: VERMES Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 197. o.

Mindenki meggondolta a későbbiekben, hogy bármilyen tettelegességet hajtson végre, mert az áldozat mögött már potenciálisan ott állt az elkövető is. Prevenció jelentősége nem csupán abban állt, hogy az elkövetőre fejtette ki közvetlen hatását, hanem azokra a fiatal generációkra is, akik a törvény szerint még nem követtek el jogsértést, de bensőjükben az elkövetési magatartás felé már elindultak.

Tekintsünk ki egy rövid időre, hogy a *talió* jogszokás elvét vajon miként alkalmazza az i. u. hetedik században létrejött iszlám vallása.

3.3. A Korán tanítása a megtorlás jogáról

A Korán, mint a muszlim vallás szent könyve említést tesz a megtorlás jogáról, azonban az iszlám jogban a vérbosszú kizárólag emberölésnél válik alkalmazható büntetéssé.

„Ó ti, akik hisztek!

Elő van írva számotokra a vérbosszú a meggyilkoltakért:

a szabad ember a szabad emberért,

a rabszolga a rabszolgáért,

s az asszony az asszonyért.

Akinek pedig fítestvére megbocsát valamit,

azzal szemben méltányosan kell a követeléseket érvényesíteni.”⁷¹

Az iszlám kultúra átvette és alkalmazta ezt a jogi gondolkodást, amely a Közel-Kelet népeinél évezredek óta gyakorolt jogelv volt. Hiszen a fentiek alapján bátran állíthatjuk, hogy a *ius talionis*, majd később a kompenzációs elv már az i. e. huszadik század előtti időktől fogva ismert volt a Tigris és az Eufrátesz folyó környékének kultúráiban éppúgy, mint a távolabbi Egyiptomban.

Valószínűsíthetjük, hogy már a Hammurapi írásos emlékét megelőzően is ismert és használt jogelv volt a *ius talionis*, amelynek jogi hatása egyértelműen kimutatható napjainkig.

⁷¹ SOMOGYI H. József: *A Korán szemelvényekben*. Budapest, Officina, (é. n.), a második szúrában található. Továbbá: SIMON Róbert fordítása: *A Korán*. Helikon Kiadó, Budapest, 1987.

3.4. A *talió* az Ószövetségben

Az Ószövetségben éppúgy, mint a környező népek szokásjogában és törvényeiben megtaláljuk az ún. *talió-formulát* a maga sajátos idiomatikus fordulataival: „*Szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért.*” Az Ószövetség enyhén eltérő szöveggel, három helyen is idézi ezt a formulát: Ex 21,24-25; Lev 24,19-20; Deut 19,21.

Exodus 21,24-25

עֵין תַּחַת עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן
יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל:
כֹּוֹה תַּחַת כֹּוֹה פָּצַע תַּחַת
פָּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה:

*Szemet szemért, fogat fogért,
kezet kézért, lábat lábért;
Égetést égetésért,
sebet sebért, kéket kékért.*

Leviticus 24,19-20

וְאִישׁ כִּי־יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ
כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בֶן יַעֲשֶׂה לוֹ:
שָׁבֵר תַּחַת שָׁבֵר עֵין תַּחַת
עֵין שֵׁן תַּחַת שֵׁן כַּאֲשֶׁר יִתֵּן
מוֹם בְּאָדָם בֶּן יִתֵּן לוֹ:

*És ha valaki sérelmet ejt a felebarátján,
a mint ő cselekedett, vele is úgy cselekedjenek:
Törést törésért, szemet szemért,
fogat fogért; a milyen sérelmet ő ejtett máson,
olyan ejtessék rajta is.*

Deuteronomium 19,21

וְלֹא תַחֲוֹס עֵינֶיךָ נַפֶּשׁ בְּנַפֶּשׁ
עֵין בְּעֵין שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד
רֶגֶל בְּרֶגֶל: ׀

*Ne nézz reá szánnalommal; lelket lélekért,
szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért,
lábat lábért.*

A fenti szövegek összetartozását garantálja a **תחת** prepozíció⁷² sajátos használata, amely ebben a formában sehol máshol nem található meg. Fel kell tűnnie, hogy a Tanak (תנ"ך) a későbbiekben már sehol sem tesz említést arról, hogy ezt a törvényt valamilyen formában alkalmazták volna Izrael jogszolgáltatásában. A *talió* mind formai szempontból, mind szociográfiai vonatkozásában, bizonyos fókig elszigetelten van jelen az Ószövetségben. Így a fenti állítás utáni következtetésünk az, hogy vajon miért szerepel ez a törvény a többi között, hiszen van olyan vélemény, hogy valójában soha nem alkalmazták e jogszabályt Izraelben.⁷³ Amennyiben e fenti feltételezésünk helytálló, akkor miért találunk a Talmudban (תלמוד) is erre vonatkozó előírásokat, vagy olyan időpontokat, hogy az év bizonyos részében miként tartsák karban a menedékvárosokhoz vezető utakat, amelyről a későbbiekben még részletesebben említést kívánunk tenni.

⁷² A **תחת** prepozícióval összekötött szavakból álló tagmondat felfogható úgyis, mint egyfajta paralelizmus. A paralelizmus lehet teljes, vagy részleges. Akár a vers egésze, akár annak minden egyes szava párhuzamos: a szavak lehetnek ugyanabban, vagy fordított sorrendben. A párhuzamosság lehet szemantikai, szintaktikai, prozódiai, morfológiai szinten, vagy a hangok szintjén, vagy ezeknek az elemeknek a kombinációjaként. HACK Márta: *Stílus és verselés Salamon Példabeszédeiben*. A héber *másál* műfaja és szerkezete, PhD disszertáció. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem, Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola, Budapest, 2007, 21. oldalán, továbbá: HRUSHOVSKI, Benjamin: „*Prosody, Hebrew*”, *Encyclopaedia Judaica*. New York, vol. 13. pp. 1200–1202. Továbbá: POLLÁK Kaim: *Héber–Magyar szótár*. i. m. 401. oldalán, a **תחת** fenti szöveg esetében az „*érte*” kifejezéssel fordítandó.

⁷³ KARASSZON István: *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*. Pápa, 2005, 60–61. oldalain a törvény alkalmazásának hiányát úgy értékeli, hogy valójában ezt a törvényt soha nem alkalmazták Izraelben. Megállapítását ALT, A: *Zur Talionsformel*. ZAW 1934, 303–305 o. véleményére alapozza, aki a pun és latin nyelvű feliratokat vizsgálva vallástörténeti paralelnak értékeli. Véggkövetkeztetése abban cseng ki Altnak, hogy a talió formula Sitz im Leben-je az áldozatbemutatás volt. Háttérben a megtorlás-tan elmélete szerepel, amelyet azonban Izraelben már átadtak Isten kezébe, azonban a megfizetés valóságát nem akarták soha kitörölni az emberek tudatából. A fenti megállapítást nem tudjuk magunkra nézve teljességgel elfogadni, hiszen vannak olyan törvények, amelyeknek az alkalmazására nem találunk példát az Ószövetségben, mégis léteztek. A főpap az engesztelési napon soha nem halt meg a szentek szentjében, legalábbis tudomásunk szerint, mégis ennek a lehetőségéről egészen részletesen rendelkezik a törvény.

4. ASYLUM VÁROSOK

4.1. Az *asylum* városokról általában (Num 35,9. és kk.)

Az *asylum* városokat úgy is kutathatjuk, mint egy teokratikus intézményt. A teokrácia értelmezése azt jelenti, hogy Istenuralom valósul meg Izrael államformájában, vagyis a legfőbb uralkodó nem a király, hanem Isten. A földi uralkodók pedig Izraelben kötelesek voltak Istennek alávetni magukat, hiszen Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének nevében vezették a népet, azokon a törvényeken keresztül, amelyet az Úr biztosított számukra. A menedékváros pedig ezt a teokráciát fejezte ki intézményes formában, hogy a király hatalma véget ért a kijelölt városok határánál. Miért? Mert Isten így rendelkezett. Felfogható a menedékvárosok jogi működése úgy is, mint a teokratikus elem egyik fontos garanciája Izrael jogi életében.

E fejezetben említést teszünk kutatásunk központi eleméről, mint a zsidó kultúra egyik igen érdekes jogintézményéről, a menedékvárosokról,⁷⁴ amely a vérbosszú ellensúlyaként és fékjeként alakult ki. Numeri 35,9. és kk. leírják a menedékvárosok számát és neveit: Nyugaton: **Kedes, Sikem, Hebron**, a keleti területeken: **Becer, Rámót Gileád, Gólán**, és legfontosabb belső szabályait, amelyekre vizsgálódásunk során később részletesen kitérünk.

Előzetesen csupán annyit, amennyi a „szemet szemért, fogat fogért” elv megértéséhez szükséges, hogy aki szándékosan ölte meg a felebarátját, az a zsidó menedékvárosban semmilyen esetben nem kaphatott jogi védelmet Deuteronomium⁷⁵ 19,10-13.

⁷⁴ A nomádok életében is volt egy hasonló szokás: aki másnak a sátrába lépett, három napon át tartó menedékre tarthatott igényt. A sátor tulajdonosának akkor is védelmet kellett biztosítania, ha az életéért menekülő sértett csupán a felsőruháját tudta a sátor külsejére rádobni. Azért volt elegendő a felsőruha, mivel az öltözék a személyiség része volt.

KLENGEL, Horst: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 143–144 oldalain bővebben érinti a fenti kérdést.

⁷⁵ A Deuteronomium sajátos teológiai kifejezéseket és gondolatokat tartalmaz: Deuteronomium 1,1 ...**אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן** „Ezek az igék, amelyeket szólott Mózes az egész Izraelnek”. Az egész deuteronomiumi könyv, mintegy emlékeztetésként, összegzi az elmúlt időszakot, a törvényeket és egyéb rendelkezéseket, így a menedékvárosokról is ismételt rendelkezést ad. Bővebben: HAYES, John H.: *Hebrew Bible: History of Interpretation*. Abingdon Press, Nashville, 2004, 41–42. o.

Deuteronomium 19,10

וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב
אֶרֶצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן
לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עָלֶיךָ דְּמִים:

*Hogy ártatlan vér ne ontassék ki a te földeden,
amelyet az Úr, a te Istened ad néked
örökségül, ami által vérbűn⁷⁶ volna rajtad.*

Deuteronomium 19,11

וְכִי־יְהִי אִישׁ שָׂנֵא לְרֵעֵהוּ
וְאָרַב לוֹ וְקָם עָלָיו וְהָכָהוּ
נֶפֶשׁ וּמָת וְנָס אֶל־אַחַת הָעָרִים
הָאֵלֶּ:

*De hogyha lesz valaki, a ki gyűlöli
az ő felebarátját, és meglesi azt⁷⁷,
és reá támad, és halálos csapást mér rá,
úgy hogy meghal, és bemenekül valamelyikbe
e városok közül:*

⁷⁶ A „vérbűn volna rajtad” kifejezés azt jelenti, amennyiben a tizenkét törzs területén nem volnának asylum városok, akkor a vérontás következménye az egész Izraelre, és a teljes országra ránehezedne, így az egész nemzet érezné a bűncselekmény vallási és erkölcsi terhét. A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Deuteronomium*. i. m. 178. o.

⁷⁷ A „leselkedik reá” és az ezt követő két vers egyformán jelenti azt a jogi biztosítékot, hogy a jogelvvel kapcsolatban senki nem fog visszaélést elkövetni a menedékvárosok intézményrendszerével kapcsolatban. Az ártatlanok esetén biztos felmentésre számíthat a vétlen elkövető, ugyanakkor a szándékos emberölést elkövető, aki számára felróható módon okozott halált, nem válthatta meg a bűnét az áldozat családjának fizetett válságdíjjal, mert ez égbekiáltó igazságtalanság lett volna a megholt és az egész Izrael irányába, ezért a gyilkosnak is meg kellett halnia. HERTZ J. H. : i. m. V. kötet 236. oldalán. A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Deuteronomium*. i. m. 178. o.

Deuteronomium 19,12

וְשִׁלְחוּ זִקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ⁷⁸
 אֹתוֹ מִשָּׁם וְהָנִיחוּ אוֹתוֹ בְּיַד
 גֹּאֵל הַדָּם וְיָמַת׃⁸⁰

*Akkor küldjenek érte a városnak vénei,
 vigyék el onnan, és adják át a vérbosszuló kezébe,
 és haljon meg.*

Deuteronomium 19,13

לֹא־תִחַחֵם עֵינֶיךָ עָלָיו וּבִעֲרָתָ⁸¹
 דַּמְיֹנֶקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ׃

*Ne nézz reá szánnalommal, hanem tisztítsd ki
 az ártatlan vérontást Izráelből, hogy jól legyen dolgod.⁸²*

⁷⁸ „Akkor küldjenek érte a város vénei”: az áldozat városának véneiről van szó, akik jogi felelősséggel tartoztak mindazok irányába, akik a településhez, vagy a közvetlen környékéhez tartoztak. A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Deuteronomium*. i. m. 179. o.

⁷⁹ A גֹּאֵל kezébe esni egyenlő volt azzal, hogy végrehajtják rajta azon ítéletet, amelyet az elkövető is ismert már a cselekménye előtt is. A góél kezébe esni nem volt egyenlő azzal, hogy minden tárgyalás nélkül meglincselték az elkövetőt, hanem egy szabályos bírósági eljárás vette a kezdetét, amelynek a góél volt a bírója. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a góélnak a kezében nem volt semmi olyan jogi eszköz, ami a méltánylásnak bármilyen formáját jelentette volna. A góél csak azt vizsgálta, hogy a gyanúsított követte-e el a cselekményt, aminek a következtében beállt az áldozatnál a halál, ha ez bizonyítottá vált, akkor a közösségben kialakult büntetési formát kellett a góél-nak kiszabnia, nem volt méltányosságra, vagy enyhítésre semmilyen lehetősége. A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Deuteronomium*. i. m. 179. o.

⁸⁰ A גֹּאֵל ige tranzitív jelentésű szó, amelynek a jelentésárnyalatai a következőképp foglalhatók össze: *felszabadítani, megszabadítani, megváltani, kiváltani, visszaváltani*. A góél feladata volt a Tóra szerint a család eladósított és zálog alá helyezett földterületeit visszaváltani. Továbbá a góél olyan jogintézményi feladatokat is ellátott, amikor a családján belüli emberölésért bosszút kellett állnia. Ezt a család egyéb férfi tagjai segítségével közösen valósították meg, azonban a jogi felelősség a góél vállán nyugodott. Megjegyezzük, hogy a „bosszú” magyar kifejezés egy kissé félrevezető, mert a lényeg nem a „bosszúban” volt elrejtve, hanem az elhunytal és a család megmaradt tagjainak védelmével hozható kapcsolatba inkább, mint az értelmetlen bosszúval. A góél – gyilkosság esetén – azzal a fegyverrel oltotta ki az elkövető életét, ami az adott pillanatban a rendelkezésére állt. Bővebben: HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. Szent István Társulat Kiadója, Budapest, 1989, 538–539. columna.

⁸¹ A „ne sajnálja őt a szemed” azt jelenti, hogy az elkövetőnél nem lehetett figyelembe venni semmilyen enyhítő körülményt, vagy az ókori méltányosságnak semmilyen formáját. A חֵם kifejezés más helyeken a *kedvezni*, jelentést is jelenti, a Tórában előforduló szógyök olvasható a Deut 7,16; 13,9; továbbá Ézs 13,18. Előfordul olyan szerkezet is, ahol a „szem” kihagyásával jelenik meg önállóan a szó, a jelentése azonban ezekben az esetekben is megőrizte az ősi jelentést, ti. a sajnálatnak bármilyen formája tilalmazott volt. HERTZ J. H.: V. kötet, i. m. 236–237 o.

Sőt, aki a szándékos deliktumot orvul hajtja végre, annak számára még az oltár menedéke sem adhatott semmiféle védelmet és biztonságot, mert így hangzott a konkrét jogi parancs:

Exodus 21,14

וְכִי־יִזְדּוּ אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ
בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֻהוּ
לְמוֹת:

*Ha pedig valaki szántszándékkal tör a felebarátjára,
és orvul öli meg, az ilyet oltáromtól⁸³ is vidd el,
és haljon meg.*

4.2. Milyen esetre nyújtott menedéket a város?

Az izraeli jogi indoklásban a gyilkos semmiképpen sem válthatta meg pénzbüntetéssel az életét, mert az áldozatnak a vére megfertőzte a földet, csak az elkövető vérének kiontása által tisztul meg kultikus szempontból az egész közösség.

Numeri 35,31

וְלֹא־תִקְחוּ כֹפֶר לְנֶפֶשׁ רָצֹחַ
אֲשֶׁר־הוּא רָשָׁע לְמוֹת כִּי־מוֹת
יָבֹחַ:

*Az olyan gyilkos életéért pedig ne vegyetek el váltságot,
aki halálra való gonosz,
hanem halállal lakoljon.⁸⁵*

Abban az esetben, ha a halál gondatlanságból következett be, akkor a mózesi törvény lehetőséget adott a vérbosszuló kezeitől való megmenekülésre. Ezekre a „véletlen” esetekre

⁸² A témához bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Deuteronomium*. i. m. 179. o.

⁸³ Az oltár egy fontos védelmi hely volt, azonban nem mindenki kaphatott védelmet az oltár szarvainál. Még akkor sem, ha az elkövető papi származású volt, és az áldozatbemutatást végezte, nem kerülhette el a szigorú felelősségre vonást, amennyiben szándékos emberölést hajtott végre a felebarátján. A görög kultúrában az oltár minden gyilkos számára menedéket jelentett. A Hammurapi-kódexben azt találjuk, hogy az ilyen eseteknél, vagyis a nem szándékos emberölés kapcsán, a büntetést meg lehetett váltani pénzbírsággal. HERTZ J. H. i. m. II. kötet, 243. o.

⁸⁴ A רָשָׁע ige egyszerre tranzitív és intranzitív jelentést hordoz. Nem csupán azt jelenti, hogy valaki az elvárt normáknak nem megfelelő magatartási formát valósít meg, hanem jelenti gonoszt cselekedni az Örökkévaló ellen. A רָשָׁע kifejezésnek van olyan jelentése is, hogy rettegésben tartani másokat. Gonosz, hazug tett a jelentésárnyalatai, gyakran toldalékos formában fordul elő, ami az elkövetett gonosszsgot fokozza, ilyen többek között a 2Krn 20,35: וְאַחֲרֵיכֵן אֶתְחַבֵּר יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ־יְהוּדָה עִם אֲחֻזָּיָה מֶלֶךְ־יִשְׂרָאֵל הוּא הָרָשָׁע לַעֲשׂוֹת:

⁸⁵ Bővebben: HERTZ J. H.: IV. kötet, i. m. 358–359. o.

nyújtottak védelmet a menedékvárosok.⁸⁶ Ezen települések egyben lévita papi városok is voltak, ahol az *asylum jog* különlegesen, teljes erejével érvényesült. A városokhoz vezető utakat rendszeresen karban kellett tartani, hogy a menekülő a lehető leggyorsabban tudja elérni a menedéket, időben előbb legyen a városban, mint a vérbosszuló. A közösség vénei tanácsot tartottak minden ügyben, és bírói vizsgálat után kaphatta meg az elkövető a különleges jogállású városban való tartózkodás jogát, mely az életet jelentette számára. Az elkövetőnek a főpap haláláig kellett a városban maradnia; amennyiben előbb hagyta el a települést, a vérbosszuló minden jogi következmény nélkül bármikor, bárhol megölhette őt. A véletlenül kiontott vér is tisztátalanná tette a földet, azonban a főpap halála engesztelést szerzett az elkövetőnek és népnek egyaránt.

Aki valakit bosszúból vagy indulatból szándékosan ölt meg, annak meg kellett halnia a vérbosszuló⁸⁷ kezétől, bárhol is lelt rá az elkövetőre. Izraelben az emberölést a Teremtő elleni merényletnek tartották, halállal büntették.

Genezis 9,6

שָׁפַךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ
יִשְׁפֹךְ כִּי בָצָלָם אֱלֹהִים עָשָׂה
אֶת־הָאָדָם:

*Aki ember vérét ontja,⁸⁸ annak vérét ember
ontja. Mert Isten a maga képmására alkotta⁸⁹
az embert.*

⁸⁶ A Józs 20,7-8 felsorolja a menedékvárosokat, mely a Jordántól nyugatra és keletre fekvő területeken lettek kijelölve. Nyugaton: Kedes, Sikem, Hebron, a keleti területeken: Becer, Rámót Gileád, Gólán. וַיִּקְדָּשׁוּ אֶת־קִדְשׁ בְּגִלְגַּל בְּהָר נַפְתָּלִי וְאֶת־שֶׁכֶם בְּהָר אֶפְרַיִם וְאֶת־קִרְיַת אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן בְּהָר יְהוּדָה: וַיִּמְעַבֵּר לְיִרְדֵּן יְרִיחוֹ מִזְרְחָהּ נָחֲנוּ אֶת־בָּצָר בַּמִּדְבָּר בְּמִישֹׁר מִמִּטָּה רְאוּבֵן וְאֶת־רַאמֹת בְּגִלְעָד מִמִּטָּה גָד וְאֶת־זִלְזֵן 2 גִּלְעָד בְּבֶשֶׁן מִמִּטָּה מְנַשֶּׁה:

⁸⁷ A „גֹּאֵל הָדָם” kifejezést a héber nyelvben nem „vérbosszulónak” kellene fordítani, hanem sokkal inkább „vér-kiváltó”-nak.

⁸⁸ Ez úgy értendő, ahogy a Targum mondja, vagyis emberi közvetítés által, legalább két tanú egybehangzó vallomása alapján, továbbá a bírák ítélete alapján. Amennyiben a fenti három felsorolt tényező közül bármelyik hiányzik, úgy nem lehetett végrehajtani az elkövetőn a halálos ítéletet. HERTZ J. H.: I. kötet, i. m. 80–81. o. Bővebben ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Genesis*. i. m. 80. o.

⁸⁹ A fenti locusban a teremtkor kapott emberi méltóság ünnepélyes megfogalmazását olvashatjuk a Tórában. Ugyanis a Teremtő által alkotott ember sohasem süllyedhet a tárgyi, vagy állatvilág színvonalára sem erkölcsileg, sem értelmileg. A teremtkor olyan elvitathatatlan jogokat kapott az ember (természetjog) amelynek az elvetése egyenesen támadás lenne a Teremtővel szemben. Ez a zsidó felfogás a jogi alapja a Tóra büntetőjogi rendelkezéseinek és büntetési tételeinek. Az egyén jogai addig tarthatók tiszteltetben, amíg nem mondanak ellent a teremtkorban kapott istenképűségnek és emberi méltóságnak. HERTZ J. H.: i. m. II. kötet, 80. o.

A témához lásd bővebben: ISAIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *Genesis*. i. m. 80. o.

4.3. Az illetékesség megállapítása

Elgondolkoztató, hogy amikor Izraelben bárhol, ismeretlen tettes által megölt emberi tetemet fedeztek fel, akkor a közeli városok vénei pontosan megmérték, hogy melyik városhoz van a legközelebb a holttest. Az illetékesség megállapításához egyértelműen meg kellett határozni, és el kellett döntenie, hogy a halott a megtalálásakor melyik településhez volt a legközelebb. Ezt minden késlekedés nélkül, gyorsan és hatékonyan kellett elvégezniük, hiszen a holttestet lehetőség szerint minél gyorsabban el kellett temetniük.

Nem lehetett napokat, esetleg heteket vitatkozni az illetékesség kérdésében. Ez természetesen feltételezte, hogy a városok vénei – valóságosan a bírái –, mint társhatóságok képviselői, jó viszonyban voltak egymással, ami meggyorsította az ilyen jellegű ügyintézés határidejének lehető legrövidebb időn belüli meghatározását.

Ezt követően az illetékességet megállapított város, vagy település vénei és bírái egy olyan üszőt vettek, amely még nem volt soha szántásra befogva. Az állatot ideális esetben olyan helyre vitték el feláldozni, ahol megműveletlen völgyben patak csordogált. A papok és lévíták jelenlétében az állatot feláldozták, annak jeléül, hogy a meggyilkoltnak vérének nem akarják megtorlás nélkül hagyni. A vének a jobb kezükkel az üsző fejére helyezték, majd a következő szavak kíséretében végezték el az engesztelést:

„a mi kezeink
eme meghalt vérének ki nem ontották,
sem szemeink nem látták.”⁹⁰

Ezután egy liturgikus imádságot recitáltak a gyászszerzés ismert jellege kíséretében, amely a következő gondolatokat és imádságot tartalmazta:

„Légy kegyelmes a Te népedhez,
Izraelhez,
amelyet megszabadítottál, Uram!
Ne tulajdonítsd
az ártatlan vért népednek,
Izraelnek!”⁹¹

⁹⁰ VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 219–220. o.

⁹¹ VAUX, Roland de: i. m. 220–221. o.

Isten, mint transzcendens valóság, nem kívánt mást népétől, mint a tiszta és erkölcsös mindennapi vallásos életet, parancsainak, törvényeinek feltétel nélküli elfogadását és gyakorlását. Az iménti liturgikus imádság, mint az áldozat kísérő eleme, kollektív bocsánatkérésnek is értelmezhető. Azonban a helyreállítás áldozati cselekmény nélkül nem történhetett meg.

4.4. Ki halt meg az elkövető helyett?

Az áldozati állat halt meg az elkövető helyett. Az Ószövetségben nem találkozunk az áldozat fogalmának pontosan definiált meghatározásával. Az áldozati állat olyan összefoglalást jelent, mely az erre alkalmas állatok gyűjtőfogalmaként is felfogható. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az áldozat szent dolog volt, ajándék (מִנְחָה), továbbá adomány (קָרְבָן) is, hozzátartozott a rítushoz. Az áldozat kapcsán Isten az elkövetett bűnt eltávolította⁹² a közösségről. A pap szerezte az engesztelést annak, aki a bűnt elkövette, vagy valamilyen formában a felelőssége fennállt, amely a bűn következtében tisztátalanná vált, és meg kellett tisztítani. Azonban az izraelitáknak rendszerint saját eledelüket, állatukat kellett feláldozni a bűn miatt. Az áldozati állatot egészen, vagy csupán részben áldozták fel, azaz csak azon részeit égették el, melyeket a legfinomabbnak, vagy az élet székhelyének tekintettek.

Amennyiben később megtalálták a vétkeket, akkor a közösség végrehajtotta az elkövetőn az ítéletet. Nem említ a Tanak olyan jogforrást, amely alapján a gyilkosságnak bármilyen

⁹² A כִּפֵּר (kipper) kifejezés etimológiája összetett, jelentése *befedni, elfedezni*. Az akkád nyelvben viszont az *eltűnni*, míg a Ézs 6,7; Jer 18,23 *elűzni* értelemben jelenik meg. A héberben jelenti még a továbbiakban azt is, hogy *bűnt eltávolítani* (Exodus 29,36; Lev 8,15; 14,29, 52).

Jer. 18,23

וְאִתָּהּ יְהוָה יִדְעָה אֶת־כָּל־עֲצָתָם
עָלַי לְמִן אֶל־הַכֹּפֶר עַל־עוֹנָם
וְחַטָּאתָם מִלִּפְנֵיךָ אֶל־חֲמִי וְהִי וְיִהְיֶה
מִכְשָׁלִים לְפָנֶיךָ בְּעֵת אִפְדִּי
עֲשֵׂה בָהֶם:

Te pedig Uram, tudod minden ellenem való gyilkos szándékukat;
ne kegyelmezz meg bűneik miatt,
és ne töröld ki vétkeiket orcád elől,

hanem veszni valók legyenek előtted; a te haragod idején bánj el velük!

A Közel-Kelet költői szövegei megerősítik a fenti analízist. Ugyanaz a strukturális jelenség található a költői anyagokban Egyiptomtól Mezopotámián át Kánaánig, mint a héber költészetben. Egy régi akkád költeményben a teremtsről a szöveg, amelynek zenei kísérete lejegyezve ránk maradt, legalább egy, de általában kettő vagy három hangsúlytalan egység között kettő hangsúlyos. Az akkád költészetben uralkodó a 2'2' metrika, de néhány kétsoros 3'3' metrikus, ami a bibliai metrikára jellegzetes befolyással bír. Tehát még a költészetben is hasonló jelenség figyelhető meg, mint a jogalkotás területén. A struktúrával kapcsolatosan bővebben SIMON Zsolt: *A Jóna 2. fejezetében található ima analízise*. Kézirat, Budapest, 2008. 4. o.

formája elévült⁹³ volna. Az állat feláldozása nem tartalmazott semmilyen jogi formát, amiből arra lehetne következtetni, hogy az áldozat szakrális feláldozása bármilyen formában az élet kioltásával kapcsolatos ítéletet helyettesítette volna. Az áldozat bemutatása egyfajta kultikus közösséget hozott létre Isten és az áldozatot bemutató között. Sőt a korábban megkötött szövetség megújításának jelképeként is felfogható. Ugyanakkor, az teljesen idegen volt Izrael gondolkodásától, hogy Istennek az áldozatra bármilyen formában fizikai szükséglete lett volna.

A megbékélés illata kifejezést megtaláljuk Leviticus 26,31 versében:

וְנָחַתִּי אֶת־עֲרִיכֶם חֲרָבָה
וְהַשְׁמֹתִי אֶת־מִקְדְּשֵׁיכֶם וְלֹא
אֶרִיחַ בְּרִיחַ גִּחְחֶכֶם:

*És városaitokat sivataggá teszem;
szenthelyeiteket is elpusztítom, és nem lesz
kedves nékem a ti jó illatú áldozatok.*

Az áldozat bemutatásánál a megbékélés illata akkor következett be, amikor Istennek tetsző módon, és a törvényben meghatározottak alapján történtek a papi cselekmények. Az áldozat bemutatása kettős hatású lehetett: először szolgálhatta a megbékélést, vagy kiválthatta Isten nemtetszését, haragját is. A megbékélés ebben a tényállásban azt jelentette, hogy végső soron Isten a megbántott, eltekint az őt jogosan megillető teljes jóvátételtől, és maga részéről helyreállítja az Izraellel megsérült kapcsolatot. Ez a megbékélés az áldozat bemutatása után következett be, azonban a bűnös megbüntetése továbbra is fontos jogi cél maradt. Izrael közössége elrendezte Teremtőjével a megbocsátást, az elkövető megbüntetése után pedig teljes mértékben helyreállt a viszony.

⁹³ Elévülésnek nevezzük a jogban az idő múlása következtében beálló jogi tény, amely után nem lehetett érvényesíteni a joghatóságok előtt a jogsértés jogkövetkezményeinek kikényszerítését. A római jog sem ismerte az életellenes crimenek esetén az elévülést, a magyar jogrendben sem évül el az emberölés bűncselekménye, ahogyan ezt a bibliai jog sem alkalmazta. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. i. m. 324. és kk. o.

5. A „SZEMET SZEMÉRT, FOGAT FOGÉRT ” ELV A RÓMAI JOGBAN

5.1. A „szemet szemért, fogat fogért” elv

az ókori római jog alapelvei között

A mai modern Európa jogrendszerét a római jog jelentősen befolyásolta. A római jog még a 21. században is erősen meghatározza korunk emberének mindennapi életét. Ezért kitekintünk a Közel-Kelet népeinek a világából, hogy röviden megvizsgáljuk, a „szemet szemért, fogat fogért” elv milyen módon jelent meg az ókori római jog alapelvei között.

A római jogban⁹⁴ a bűncselekmény jogi fogalmának két kategóriája alakul ki:

1. A magánüldözés alá eső bűncselekményeket *deliktum*-nak nevezzük, azoknál az eseteknél, amikor a közösség, vagyis az állam volt valójában a sértett. Továbbá akkor is belefolyt az állam a bűncselekmény üldözésébe, amennyiben az áldozat közvetlen családja, vagy a jogutódai ez irányú kérést terjesztettek elő.
2. A közüldözés alá eső bűncselekményeket *crimen*-nek nevezzük. Eredetileg csupán két *crimen* létezett a római jogban: a hazaárulás és a gyilkosság, későbbiekben azonban egyéb bűncselekményeket is ide soroltak.

Az ősi civilizációt gyakorló népek valószínűleg ismerték a Római Birodalomban a magánbosszú lehetőségét, amelyben a sértett saját kezűleg, vagy a vérrokonok segítségével torolta meg a sérelmet. Ezek az eszközök lehettek: a testi csonkítások, vagy egyéb megtorlások. Később gyakran alku jött létre a két ellenérdekű fél között, amikor vagyoni váltságon (*compositio*) keresztül rendeződött, és lezárult a jogvita.

⁹⁴ HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998, a 169. és kk. oldalakon helyesen mutat rá, hogy a római és perzsa, vagy egyéb közel-keleti jogrendszer paralelkeresését nagyon óvatosan és körültekintéssel kell elvégezni. Ugyanakkor elgondolkoztató és célravezető módszer lehet a jogelvek római joggal való összevetése. Az összehasonlítás során akkor is lehetséges és eredményes következtetéseket vonhatunk le, ha a két jog között strukturális eltérés és különbség fedezhető fel.

A Római Birodalomban halállal büntették a szándékos⁹⁵ emberölést – természetesen a háborúban megengedett, sőt kötelező volt az ellenség elpusztítása. Ha azonban valaki csupán gondatlanságból, vagy véletlenül okozott halált egy másik ember számára, a római jog kezdeti⁹⁶ időszakában még kártérítést sem kellett fizetnie. Ennek oka az volt, hogy a rómaiak szerint egy emberi élet⁹⁷ nem fejezhető ki semmilyen formában, pénzben vagy egyéb értékben, ezért a másik ember halálát nem szándékosan elkövető személlyel szemben a jogkövetkezmény csupán annyiból állt, hogy a gyilkosnak áldozati állatot kellett bemutatnia az isteneknek. Mennyivel fejlettebb és érzékenyebb volt ennél a római jognál a mózesi Tóra, amely a menedékvárosok felállításával mindkét szereplő – az elkövető és az áldozat családjai – igazságérzetét megnyugtatta.

A kezdetleges államszervezet nem tűrhette el, hogy a magánbosszú gyengítse a társadalmat, mivel egymással szembenálló családok szinte kiirtották egymást. Ezért, már aránylag hamar korlátok közé szorították a magánüldözést, illetve a magánbosszút. A megtorlás mértékét is meghatározták, amely nem lehetett nagyobb, mint az elszenvedett sérelem:

a „szemet szemért, fogat fogért”

elv érvényesült. Ezt a szabályt a római jog *talió*-nak nevezte, és e jogi kifejezéssel illetjük az évszázadokkal korábban kialakult bibliai törvényt is a Tórában.

A *talió*, mindennapi életbe való bevezetése a vagyoni helyzet tarifáit alakította ki ugyanúgy, mint már évszázadokkal korábban a Közel-Kelet térségében, Izraelben, mert a vagyonosabb és tehetősebb elkövetőnek ugyanazért a bűnért értékesebb állatot kellett feláldoznia, mint egy szegénynek.

⁹⁵ Különösen súlyos bűncselekménynek minősült a rokonok közötti szándékos emberölés. Ezeknek a megtorlása nagyon látványos volt, a „zsákba varráson” keresztül. Az elkövetőt egy marhabőr zsákba tették, majd egy kakast, egy kígyót és egy kutyát, bizonyos esetekben egy majmot is mellé helyeztek, majd a zsák száját bevarrták, és a Tiberis-folyóba dobták. Ez volt a rómaiak halálos büntetése, amely természetesen nyilvános volt a köznép számára.

⁹⁶ A gondatlanságból vagy véletlenül, vagy szándékosan okozott halál tényállásai között a római kor kezdeti időszakában nem tudtak még különbséget tenni, természetesen később ez a distinkció már létezett.

⁹⁷ A hamis tanút, a hamis bírót és azt a rabszolgát, aki lopott, a hazaárulót halállal büntették a királyság-kori római birodalomban. Ezeket a személyeket a „Tarpei szikláról” taszították le a mélységbe. A Tarpei szikla egy kiemelkedés volt Róma városában, a Capitoliumon. Latinul Rupes Tarpeia, néven találjuk meg, Spurius Tarpeius leánya után kapta az elnevezését. Tarpeiát – Livius írása alapján – a szabinok a város meghódítása idején kívánták megvesztegetni azzal, „amit a bal karjukon hordtak”, vagyis arannyal. Ám az ékszer helyett a szintén bal kezükön hordott pajzsaiikkal egy sziklán halálra zúzták az áruló római lányt. Az esetet követően szimbólummá vált a szikla Rómában, az árulókat, a gyilkosokat és egyéb bűncselekményben résztvevőket a Tarpei szikláról vetették a mélységbe. Bővebben: lásd: HAMZA Gábor: i. m. 165. és kk. o. Továbbá: PETZ Vilmos: *Ókori Lexikon*. i. m. I–IV. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1904.

A XII táblás⁹⁸ törvény a tarifális compositio elvét állítja fel.⁹⁹ Amikor valaki szabad jogállású embernek a csontját törte, a compositio szabályai szerint pénzbüntetést kellett fizetnie a sértett számára, tehát a *talió* elvét felváltotta poena, vagyis a kárpótló büntetés.

A XII táblás törvényben a következő tényállási elemeket találjuk meg:

[α] Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto (XII tab. 8,2).

[α] „Ha valaki másnak tagját töri, és nem egyezik ki vele, hasonló büntetés érje.”

[β] Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subit sastertiorum (coll. 2 5,5).

[β] „Ha valaki kézzel, vagy bottal szabad ember csontját törte, 300, ha rabszolgaét, 150 sestertius büntetés alá esik.”

[γ] Si iniuriam alteri faxsit, viginti quinque poenae sunt (XII tab. 8,4)

[γ] „Ha mással szemben személyisértést követnek el, 25 legyen a büntetés.”

Mint látjuk, a törvény valójában nem egy, hanem három tényállást szabályoz, csökkenő súlyuk sorrendjében.

Az iniuria legsúlyosabb esete a **membrum ruptum**, vagyis a **tagcsonkítás**, amikor az elkövető a sértettnek maradandó testcsonkítást okozott, megvakította, vagy karját, lábát megcsonkította. Ilyen eseteknél a törvény szigorú korlátai között gyakorolható volt a magánbosszú, a *talió*, a mózesi törvényekkel megegyező formában.¹⁰⁰ A következő tényállás az **os fractum**, vagyis a **csonttörés** esetében már nem lehetett a *talió* jogelvet alkalmazni, hanem a tarifális compositio enyhébb szabályát kellett alkalmazni. E két egymást követő szabály rámutat arra, hogy a jog miképpen fejlődött és változott a társadalmakban. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a rabszolgák emberi mivoltának

⁹⁸ COHEN, B.: *Jewish and Roman Law*. New York, 1966, 18. oldalán megjegyzi, hogy a XII táblás római törvény nem a korai időszak jogi szemléletét tükrözi a római jogalkotásnak, hanem a későbbi fázisát. A *ius talionis* a XII táblás törvényben nem ősi formájában, hanem egy fejlettebb változatával került a római jogba. Nem eléggé következetes az a kutató, aki az ősi bibliai és a fejlettebb római törvényt hasonlítja össze és von le belőle végleges következtetést. Olyan ez, mintha egy tevét hasonlítanánk össze egy modern katonai repülővel, mondván, hogy mindkettőt a háborúban használták. Hasonlóan gondolja: DIAMOND, A. S.: *The Evolution of Law and Order*. London, 1951, 214. o.

⁹⁹ BRÓSZ – PÓLAY: *Római jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 457–458. oldalakon elemzi bővebben a *talió* alkalmazását a római jogban.

¹⁰⁰ FÖLDI András és HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. i. m. 565. o.

elismerése is megjelenik a jogszabályban. Kétségtelen, hogy az idegen eredetű rabszolga csontjának eltörése fele pénzbüntetést jelentett az elkövetőnek, mintha valaki ugyanezen cselekedetet szabad ember sérelmére követte el. Természetesen a pénzbüntetést ebben az esetben nem a rabszolga, hanem annak az ura kapta meg. A harmadik tényállást a törvény egyszerűen *iniuriának* nevezte, amely enyhébb súlyú jogsértéseket foglalt magában, mint a csonttörés. Az *iniuria* általános tényállását úgy foglalhatjuk össze, hogy az idegen személyek minden tudatos megsértése büntetést vont maga után.¹⁰¹

A deliktumok¹⁰² a klasszikus kortól kezdve egyre jobban megszilárdultak, a korábbi súlyos büntetések, mint a tetten ért tolvaj megölése helyett megjelenik a már mindenkire kötelező *compositio* elve. Vagyis

a „szemet szemért, fogat fogért”

elvet lassan felváltotta az árugazdálkodásból fakadó, pénzbüntetés szemléletű joghátrány (büntetés) alkalmazása. Megjegyezzük azonban, hogy a római jogban elrendelt pénzbüntetés semmiképp sem azonosítható a modern jogban alkalmazott pénzbüntetéssel, mivel az ősi idők pénzbüntetés összegét teljes egészében a sértett, vagy annak közvetlen családja, esetleg a jogutódja kapta meg, és nem az állam.¹⁰³ A *compositio*-t a vagyoni jogi bűncselekmények ügyeiben eljáró bíróság szabta ki büntetésként, mint legálisan elfogadott joghátrányt.

Nagyon találó Yntema megjegyzése a római joggal kapcsolatban: „The law of Rome is not the law, but a law, the value of which to legal science depends upon the extent of its continuity, the variety of its experience, and its correspondent historical or international influence.”¹⁰⁴

¹⁰¹ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. i. m. 565–566. o.

¹⁰² A deliktum előfeltétele az objektív jogsérelem, tehát valóságosan be kellett következnie, hogy valaki más jogát az elkövető megsértse. Azt nem vizsgálták, hogy a tettes szubjektíve is vétkes volt-e. Elég volt pusztán a jogsértő magatartás és az eredmény megléte, nem fejlődött ki az a szemlélet, hogy a magatartás indítóokát is felfedjék. Egyetlen kivétel volt a tűzvészokozás bűncselekménye, amelynél a decemvierek különbséget tettek a szándék (*sciens prudensque*) és a véletlen (*casus*) között, melyről Gaius tesz említést: D. 47.9.9–XII t. t. VIII. 10. helyen.

¹⁰³ SZENTIVÁNYI Róbert: i. m. 277. o.

¹⁰⁴ YNTEMA, Hessel E.: *Roman Law as the Basis of Comparative Law*. New York, 1937, 23. o.

Az *asylum* kapcsán megjegyezzük, hogy Rómában is ismerték a menedékhelyet, bár nem volt olyan elterjedt, mint a görög világban.¹⁰⁵

5.2. A „szemet szemért, fogat fogért” elv összegzése

A fenti büntetési elv összegzésében láthatjuk, hogy akár a vérbosszú, akár a

„szemet szemért, fogat fogért”

elv nem csupán elméleti állásfoglalások voltak, hanem olyan erős befolyást gyakoroltak, hogy a másfélezer évvel később kialakult római jogra is kimutatható hatást gyakoroltak. Annyira jelentős volt a vérbosszú fenyegetettségének a reális hatása, amire már fentebb rámutattunk, hogy gyakran egész közösségek, népcsoportok indultak el félelmükben a járatlan és ismeretlen vidékekre, az általuk még soha nem járt területekre, és elhagyták a hosszú generációk óta lakott korábbi térséget. Miért? Tehetjük fel a kérdést. Mert féltek! Féltek a vérbosszútól! Féltek, hogy esetlegesen egyetlen társuk bűne következtében egész népcsoportokat fognak kiirtani. A mai napig a pusztában élő beduinok a *ius talionis*-t, vagyis a vérbosszút ötödízigen rokonsági fokig terjesztették ki.¹⁰⁶

5.3. Halálbüntetés az ókori Izraelben

A Tanak így fogalmaz a Tórában,¹⁰⁷ לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבָדֵם

כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵל

קָנָא פֶקֶד עֲוֹן אָבוֹת עַל-בָּנִים

עַל-שְׂלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשָׁנָא:

Ne imádd és ne tiszteld azokat;

mert én, az Úr a te Istened,

féltőn-szerető Isten vagyok,

¹⁰⁵ A görög területeken megjelenő asylum jellegzetességeivel disszertációnkban nem kívánunk bővebben foglalkozni, csupán egy felsorolás erejéig teszünk említést róla, ugyanakkor megjegyezzük, hogy a görög templomokhoz hozzá volt rendelve az asylum joga, azonban a szokásjog bizonyos szent helyeket, különleges templomokat igen erős menedéjjel ruházott fel. Ezek voltak: Theseus temploma, Poseidon temploma, Athene Spártában és Apolló temploma. PECZ Vilmos: *Ókori Lexikon*. i. m. 261–262. o.

¹⁰⁶ STEIN, L.: *Die Schammar-Gerba, Beduinen im Übergang vom Nomadismus zur Sesshaftigkeit*. Berlin, 1967.

¹⁰⁷ Exodus 20,5; továbbá Deuteronomium 5,9 szövegeiben. לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבָדֵם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא פֶקֶד עֲוֹן אָבוֹת עַל-בָּנִים וְעַל-שְׂלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשָׁנָא: *Ne borulj le előttük és ne szolgálj őket, mert Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, a féltve őrködő Isten, aki megemlékszik az atyák bűnéről a fiakon harmadízigen és negyedízigen azokon, akik Engem gyűlölnék.*”

*a ki megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban,
harmad és negyedíziglen, a kik engem gyűlölnék.*¹⁰⁸

Az izraeli *ius talionis* tehát jóval humánusabb volt, mint a környezetében ezzel kapcsolatban kialakult bármely jogszokás, mivel a megtorlás csupán az elkövető közeli hozzátartozóit sújthatta harmad- és negyedíziglen. Az elkövetett bűn megbüntetését komolyan vette mind az Örökkévaló, mind a tizenkét törzs vezetője. Természetesen Izrael bírái, vénei is hozzájuk tartoztak, mert ők voltak azok, akik a valóságos jogalkalmazást elvégezték az ítélezések alkalmával az amfiktónikus törzsszövetség¹⁰⁹ és a királyság területén.

Figyeljük meg, hogy az Írások aránylag milyen sok jogellenes cselekményt halállal fenyegetnek,¹¹⁰ még a szülővel szembeni engedetlenséget is! A halálbüntetést az ókori Izraelben kövezéssel hajtották végre, amelyet a későbbi iszlám vallása is átvett, és a mai napig szokásban tartja. Ugyanakkor az is a teljes igazsághoz tartozik, hogy a halálbüntetés, amely

¹⁰⁸ A klasszikus dekalógusi megfogalmazásban nem is a büntetés kifejezés található, hanem a פקד , amely elsősorban meglátogatást fejez ki, másodsorban jelenti a büntetést, mert a meglátogatás valamilyen büntetés fenyegetettsége miatt következik be. Bővebben a szó nyelvtani jelentésének analizálásához: POLLÁK Kaim: *Héber-magyar szótár*. Budapest, 1881, 303. o.

¹⁰⁹ Az amfiktónikus törzsszövetséget olyan fontosnak tartják némelyek, hogy ettől a ponttól számítják Izraelnek, mint népnek a kezdetét. KARASSZON István: *Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*. Pápa, 2005, 94–95. o.

¹¹⁰ Halálbüntetést a következő esetekben lehetett Izraelben kiszabni: emberölés esetén, bálványimádás bizonyított eseteiben, mivel Isten elleni bűnnek számított, istenkáromlás, a szombat nyugalmának megszegése esetén, varázslás, halottidézés eseteiben. Bizonyos kultikus vétségek esetén, ilyen volt többek között a (fő)pap lányának paráznsága, a szülői tisztelet elleni bűnöknél. Itt jegyezzük meg, hogy Hammurapi törvényében csupán az apa irányában megvalósított tiszteletlenségért járhatott halálbüntetés, az anyai tiszteletet nem védte ilyen joghátrány alkalmazásának a lehetősége. Ugyanakkor arra is rá kell mutassunk, hogy az apai hatalom nem volt korlátlan, mert ez a jog erős korlátok közé szorult, pontosan ugyanúgy, mint a kánaáni- és később a római jogban. Ugyanis az atyai büntetőhatalom Izraelben az amfiktóniában élő tizenkét törzs nyilvános jogszokásának volt alárendelve. Halálos ítéletet lehetett még kiszabni a házasság tisztaságán esett csorba miatt, család és közeli hozzátartozókkal való nemi érintkezés esetén. Továbbá az emberrablást is halálbüntetéssel tilalmazták. A halálbüntetést gyilkosság esetén azzal, vagy olyan eszközzel hajtották végre, amellyel az elkövető kioltotta áldozata életét. A másik ismert halálbüntetési eszköz volt a megkövezés, amelyet az előjárók, vagy a közösség kijelölt tagjai hajtottak végre az elítélten. Valószínűleg abban a városban hajtották végre a halálos ítéletet, amelyik városban a tett elkövetése, vagy a tettenérés történt. Az ítéletet is a tettenérő településen hozták meg. A megkövezést kultikus okok miatt a város falain kívül hajtották végre. Az első köveket a tanúk vetették rá az áldozatra, majd később az egész közösség felnőtt és szabad jogállású tagjai fejezték be. Ezt követően a halál beállta után eltemették a halottat, vagy – nagyon ritkán – elégették Izraelben a holttestet. Éjszakára már azonban emberségi és közegészségügyi szempontok miatt kötelezően el kellett temetni a halottat. Bővebben: HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. i. m. 538–539. columna.

nyilvános volt a felnőttek számára, egész ritkán fordult elő az ószövetségi időkben, hiszen alig-alig fordul elő a Tanakban ilyen tudósítás leírása.

A pátriárkák a családjukban felmerült jogi ügyeket önhatalmúlag maguk ítélték meg, mivel családjaik számára a pátriárka: a pap, a vezér és a bíró volt egy személyben. Az egyiptomi tartózkodást követően a nép vénei, a család-, a nemzetség- és a törzsfők végezték el kollektívan a bírói jogszolgáltatást. Azonban a letelepedést követően a városok kapuinál a nép által megválasztott bíróságok¹¹¹ hozták meg döntésüket egy-egy jogeset kapcsán. Bonyolult esetekben a szentély papjai hozták meg jogi ítéletüket. Az ítélettel ellenszegülőt halállal büntették. Az állami élet kialakulása után a királyok, a maguk számára tartották fenn a végső jogorvoslati forrást, ennek a klasszikus esete Salamon király bölcs döntése.

A fogság idején Babilonban önálló bíraskodást tarthattak fenn maguknak a zsidó menekültek. Ezsdrás bíraskodási reformot vezetett be, és a korábbi, a régi gyakorlatot erősítette meg.

Ezsdrás 7,25

וְאַתָּה עֲזָרָא כְּחֻמַּת אֱלֹהִים
 דִּי בִידֶךָ מְנִי שְׁפָטִין וְדַיָּנִין
 דִּי לְהוֹן דַּאֲנִין דַּאֲנִין
 לְכָל-עַמָּה דִּי בְּעֵבֶר נְהִירָה
 לְכָל-יָדְעֵי דְתִי אֱלֹהִים וְדִי
 לֹא יָדַע תְּהוֹדְעוֹן:

*És te Ezsdrás, a te Istened bölcs törvénye szerint,
 a mely kezeden van, rendelj ítélőket és bírakat,
 a kik törvényt tegyenek minden a folyóvízen túl lakó nép között,
 mindazok között, a kik tudják Istenednek törvényeit, és
 akik nem tudják, azokat tanítsátok!*

A babiloni fogság utáni korban¹¹² lassan kialakult a legmagasabb törvényhozó és egyben jogalkalmazó bírói testület, a Nagytanács,¹¹³ vagy eredeti elnevezésén a Szanhedrin.

¹¹¹ Természetesen ezek a választott bíróságok semmilyen formában nem hozhatóak kapcsolatba a mai közigazgatási választott bíróságokkal.

¹¹² Johannes Hürkanos (i. e. 160–143) zsidó főpap állította fel a legmagasabb bírói testületet. Tagjai tekintélyes férfiak, a mózesi hagyományt követték; tagjainak száma: hetvenegy volt (Mózes és a hetven vén, összesen 71 személy analógiájára). Három csoportra tagozódtak: a *vénekre*, a *főpapokra* és az *írástudókra*. I. u. 70-ben, a zsidó és római háborúban (i. u. 66–71) véglegesen felbomlott és megszűnt a Szanhedrin testülete. A Nagytanácsot II. Hürkanos idejében nevezték „Szanhedrin”-nek. A fogságot követő időszakban a Nagytanács lett a zsidóság legmagasabb vallási, jogi és politikai fóruma, amely súlyosabb bűnügyek esetében

Izrael jogszokása sokat változott a második templom lerombolásáig, azonban a fejlődésben mélyen konzerválódott és kitörölhetetlenül ott szunnyadt a „szemet szemért, fogat fogért” ősi elv humánus gyakorlata.

ítélkezett. A hivatalát gyakorló főpap volt a kollégium vezetője. A leghíresebb írástudók választás, vagy uralkodói kinevezés során nyerték el hivatalukat a Nagytanácsban. A Szanhedrin tagjai számára a megbízatásuk élethossziglan szólt. A Nagytanács rendes üléseit Jeruzsálemben, Xysthos tőzomszédságában található palotában tartotta, rendkívüli esetekben a főpap házában gyűlt egybe. Bizonyos esetekben csak és kizárólag a Szanhedrin hozhatott ítéletet, ilyen volt többek között a bálványozással kapcsolatos kérdés, továbbá a hamis próféta ügye, vagy a főpappal kapcsolatos jogi döntések. A legfelsőbb testület hatásköre kiterjedt az adó- és vámügyek kérdésére is. Ismert volt még a „Kis Tanács” intézménye is, amely minden olyan településen megalakult, amelynek legalább százhusz férfi lakosa volt. A Kis Tanács 23 tagú bírákból álló testület volt, amely kisebb jelentőségű helyi ügyekben hozott ítéletet. Bővebben: HAAG, Herbert, *Bibliai Lexikon*. i. m. 538–539 columna. Továbbá: *Zsidó Lexikon*. Szerkesztette: UJVÁRI Péter, Budapest, 1929, 824–825. o.

¹¹³ SZENTIVÁNYI Róbert: *A Szentírástudomány tankönyve*. Szeged, 1942. Végigvezeti az izraelita perrendtartás és ítélkezés rendszerét, amelyet, még a mai időkben is használható és helytálló meglátásaival egészít ki.

6. ASYLUM JOG

6.1. Az *asylum* jog fogalma és fajtái

Az ártatlanul üldözöttek a nyers erő őskorában az emberi hatalom erőszaka elől az isteneknél, vagy ezek templomaiban kerestek és találtak menedéket. Ezeknek a menedékhelyeknek a tisztelete még a legerőszakosabb embereknél is teljes mértékű tiszteletet váltott ki. Későbbiekben az állam kialakulását és megszilárdulását követően is meghagyták a menedékhelyeknek ősi jogát, hogy oltalmat biztosítsanak az oda menekülőknél. Sőt a korábbi gyakorlat alapján még a valós bűnöst sem lehetett fogságba vetni, vagy megölni, bosszút állni a menedékhelyek területén. E menedékhelyeket gyűjtő névvel *asylum*-nak nevezzük.¹¹⁴

A menedékjogot az ókori keleti népek nem csupán ismerték, hanem előszeretettel gyakorolták hosszú generációkon keresztül. Magát a menedékjogot *asylum jognak* nevezzük, hasonlóan, mint a menedékhelyet. Az *asylum jog* általános értelmezés szerint olyan helyet jelentett, amely teljes védelmet nyújtott azok számára, akik e térségbe menekültek, vagy ott tartózkodtak. Az *asylum*¹¹⁵ kifejezés egy görög eredetű szóból vezethető le. Az *asylum* területe az istenség különleges védelme alatt állt, ezért, ezeken a területeken nem volt szabad megtenni azokat a cselekedeteket, amelyeket a térségen kívül már el lehetett követni minden jogi következmény nélkül. A sérthetlenség nem magában a körülhatárolt területben rejlett, hanem abban a hitben és vélelemben, hogy az istenség minden jogszokás felett áll. A szokásjog az *asylum* területén kívül azonnal véget ért, megszakadt. A menedékjog szokása

¹¹⁴ Ókori Lexikon. Szerkesztette PECZ Vilmos, Franklin Társulat, Budapest, 1902, 261. o.

¹¹⁵ Az *asylum* jogi szakszó az „a” fosztóképzőből és a görög, σῦλᾱ „szüláo”, vagy más elgondolás szerint a σῦλῆω „szüleó” szógyökből vezethető le. Az ασῦλόν „aszülön” görög kifejezés a latin kultúrában és sok európai nyelvben „asylum” (azilum) kifejezésként honosult meg. A σῦλᾱ „szüláo” ige jelentése: *megfoszt, kirabol valakit, a halottak kifosztására* is ezt a kifejezést használta a klasszikus görög nyelv, továbbá a *lefoglalás* jogi tényét is ezzel a szógyökkel fejezték ki. Plutarchos a klasszikus görög nyelvben használta az ἀσῦλᾱος kifejezést, amelynek a jelentése *menedékhelyi*. Az ἀσῦλῆτος ον jelentése *sérthetetlen*, az ἀσῦλῆας ἢ pedig a *sérthetlenség*-et jelentette. Az „*asylum*” az a meghatározott és hétköznapi élettől szigorúan elválasztott területet jelentette, ahol semmilyen körülmények között nem volt szabad *rabolni* és *fosztogatni*, vagy bármit *lefoglalni*. Az *asylum* eredeti jelentésében a háború szabályai alól teljesen mentes területet jelentett, amelyet az egymással hadban álló felek közösen elfogadtak, és semmilyen körülmények között nem szegték meg a védett terület külön jogát. A nyelvtani kifejezéshez bővebben: GÖRKÖSSY Alajos – KAPINTÁNNFFY István – TEGYEY Imre: *Ógörög Magyar Nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 158. oldalon, továbbá a 996–997. o.

kialakult az ókori keleten az úgynevezett szent-ligetek, szent-helyek, oltárok, istenszobrok, sírhelyek, templomok és a hozzájuk tartozó területek térségeinél.

Nagy valószínűség szerint a templomok és közvetlen környezetük már a nagyon ősi időkben menedékhelyekké váltak az üldözöttek és a menekültek számára. A szent helyek védelmi jellege alakította ki a későbbi menedékvárosok jellegzetes jogi intézményét.

A hasonlóság mellett azonban jelentős eltéréseket és különbségeket is tapasztalhatunk a templomi szent hely és a menedékvárosok között, ugyanis az utóbbiak vallásos kultusz jelenléte nélkül is megtartották a későbbiekben is az önálló *asylum* jogukat. Természetesen nem alakulhatott volna ki a menedékvárosok védelmi jellege, ha korábban nem lett volna vallásos kultuszi eredet, amely azután bizonyos fokig fellazult és megváltozott, majd ezt követően esetleg teljesen eltűnt, ugyanakkor az *asylum* hely jellege a kultusztól immáron teljesen függetlenül stabilan fennmaradt.

Eredetileg csupán az istentisztelet céljára szolgáló helyek és a papi szolgálattal kapcsolatos tárgyak voltak sérthetetlenek. Az általános hit és tradicionális vélelem szerint az istenség tulajdonát képező dolgok voltak „sérthetetlenek”, és az, aki ezeket eltulajdonította vagy jogtalanul használta, akkor magát az istenséget sértette meg, aki a sérelmet meg fogja bosszulni.¹¹⁶

Kezdetben csupán a kultusszal kapcsolatos tárgyakra alkalmazott „sérthetetlenséget” és védelmet későbbiekben már kiterjesztették az egész szentély területére, majd a szenthely szélesebben értelmezett körzetére is. Az istenség tulajdonjogának a sérthetlensége lassan átalakult védelmi jelleggé, sőt amint a fentiekben meg is jegyeztük, a szentélyre és később már a térségen belül tartózkodó személyekre is kiterjesztették az alkalmazását. Bárki, aki ilyen szent helyre menekült, az istenség különleges védelme és oltalma alá került; amíg ott tartózkodott, addig sérthetetlen volt, és senki nem bántotta őt, még akkor sem, ha bármilyen egyéb szokásjog kellő jogalapot biztosított volna erre.

A szenthelyre menekült (tettes, elkövető) személy az istenség „tulajdonának” számított, ezért a törzsi törvénykezés hatálya alól kikerült egy bizonyos ideig,¹¹⁷ és kizárólagos alávetettségben az Isten joghatása alá került. Azért tartjuk fontosnak kiemelni, hogy az *asylum*

¹¹⁶ Amikor a filiszteusok az Afékban aratott győzelmük során elveszik a szövetség ládáját az izraelitáktól és elhelyezik a saját panteonjukba, Dágon istenséghez, ezt követően baljós események és jelek sokaságáról tudósít 1Sám 4–6 fejezete. Olyan csapássorozat sújtotta az öt városállam királyságát, hogy visszaküldték a ládát az izraelitáknak.

¹¹⁷ Az ókori világban viszonylag keveset olvasunk arról, hogy az ilyen jellegű menedékhelyek sérthetlenségét nem tartották volna be, mivel olyan közmegegyezésen alapult, amelyet senki sem mert nyilvánosan megsérteni, mivel joggal tarthatott a többség haragjától és bosszújától.

jog szokása fejlődésnek indult, mert a menedékjog kezdeteinél egyszerűen nem volt más befolyás, mint az istenségek hatalma.

Hősök és mitologikus személyek keletkeztek ebben az időben, amely ugyanakkor a végtelen önkény és nyers erőszak időszakát is jellemezte. Az emberi élet a pogányok világában sokszor annyit sem ért, mint egy szál fű, amelyet az erősebb bármikor eltaposhatott, mivel nem kellett a jogkövetkezményektől tartania. Az egyén és csoport teljes biztonságát az jelentette, amikor a másik embert fizikai erővel győzte le.

6.2. Az *asylum* kialakulása

Ebben az ősi korszakban még sokszor nem volt a közösség által elismert független bírósági szervezet, amely működésével egyfajta jogbiztonságot szolgáltatott volna a különböző törzsi szervezetek számára. Nincs igazságszolgáltatás a bűnösök által elkövetett emberöléseknél. Egyedül az áldozat hozzátartozói voltak azok, akik igazságot szolgáltattak és megbosszulták a megölt családtag életét. A vérbosszú így alakult lassan ki, azonban a „viszont-bosszú” csíráit is hordozta magában. Gyakran előfordult, hogy törzsek és népcsoportok kiirtották egymást a vérbosszú következtében. A vérbosszú¹¹⁸ volt az egyetlen olyan igazságszolgáltatási eszköz, melyet a Közel-Keleten elfogadtak és alkalmaztak.

Az *asylum* kialakulása és elterjedése a vérbosszú ellensúlyaként és fékjeként jött létre az általunk vizsgált térség jogtörténetében. Azok az elkövetők akartak elmenekülni a vérbosszú következményeitől, akik elkövették az emberölésnek bármilyen formáját.

Az ősi társadalmak jogszokásai között megtaláljuk nagyon hamar az *asylum* kialakulásának egy másik formáját is. A nomád és félnomád népek hatályos szokásjoga ugyanis két részre osztja a társadalmat: azokra, akik a törzs tagjai közé születtek, és azokra, akik származás szerint eredetileg nem tartoztak a közösséghez, ezért nem is voltak

¹¹⁸ KÁRPÁTI Judit: *A zsidó-arab koegzisztencia kultúraszociológiai és vallástörténeti dimenziói*. OR–ZSE Doktori disszertáció, 2009, a 16. oldalon a következőképpen fogalmaz:

„A letelepedett zsidók, az arabokhoz hasonlóan, klánokba és törzsekbe szerveződtek... A murúa szó szerinti fordítása formailag és tartalmilag is megegyezik a latin *virtus* szóval, gyakorlatilag férfias, bátor magatartást jelent... Becsület és bosszúállás. Legfontosabb elemei az egyénnek vagy a családjának (klánjának) a jó hírneve, illetve a családi viszonyokkal összefüggő kötelezettségek, mint a védelem és vendégszeretet, illetve a vérbosszú nagy törvényének a megtartása... Kérdés, hogy a *murúa* elfogadása a zsidók részéről mennyire jelentette a saját vallási – etikai értékek feladását, és mennyire tartható ez a környezethez való asszimilálódásnak. Bár a tórai értékektől nem áll a családi kötelek megbecsülése, a vendégszeretet, az adakozás, azonban a vérbosszú tekintetében már Jákob is felemelte szavát fiaival szemben a Dináért való bosszúállás miatt kizárólag 1Móz 34,30. Bár Jákob elsősorban nem a vérontást kifogásolta, azonban a halálos ágyán Simeonra és Lévíre vonatkozóan elítéli erőszakos magatartásukat 1Móz 49,5-7.”

jogképesek, tehát semmilyen joggal nem rendelkeztek. Az első csoport tagjai egymást védelmezték, aminek az egyik megnyilvánulási formája a vérbosszú volt, míg a másik csoportba azok tartoztak, akik nem szabad jogállású egyének voltak, akik rabszolgák, vagy idegenek voltak, és rendszerint a gazdáik, vagy üldözőik elől menekültek.

Az *asylum* kialakulásával kapcsolatban három alapvető formát különböztetünk meg:¹¹⁹

1. az első csoporthoz a szabad jogállású elkövetők (akik embert öltek),
2. a második csoporthoz a rabszolgák,
3. a harmadikhoz pedig az idegenek tartoztak.

Természetesen a három csoport kialakulása elsősorban nem időrendi¹²⁰ sorrendiséget jelent, bár az is elképzelhető, hogy voltak olyan térségek, ahol a jogfejlődés szakaszai a fenti sorrendet követve alakultak ki. Az *asylum* a menedékjogból alakul ki, ezért fontosnak tartjuk, hogy megvizsgáljuk, mit jelent az archaikus menedékjog.

6.3. A menedékjog¹²¹ és a vendégjog

A vendégjog a menedékjog forrása, amely olyan egyetemes jogi intézmény, amely termékenyítőleg hatott a jogfejlődésre. A vendégjog elterjedt intézménnyé vált a Közel-Kelet térségében is, ugyanakkor a legtöbb kultúrában ismerték és alkalmazták. A vendégjog nyomait megtalálhatjuk a nomádoktól a fejlett római kultúráig bezárólag szinte minden térségben. A természeti népeknél az élet szükségszerűsége alakítja ki, és a fejlődés különböző stádiumaiban is megmarad, még akkor is, ha később alapvető változások következnek be a társadalomban.

¹¹⁹ HELLWIG, A.: *Das Asylrecht der Naturvölker*. Berlin, 1903. Szinte elsőként mutatott rá a 2. oldalon arra, hogy az *asylum* három területen alakult ki. A Hellwig munkássága olyan meghatározó, hogy tudományos megállapításait irányítuként használhatják még napjainkban is az *asylum* kutatás résztvevői.

¹²⁰ Az *asylum* joggal a magyar szakirodalomban FISCHER Béla: *Menedékjog a Bibliában és az ókeleti népeknél*. Budapest, 1941, foglalkozik. Bölcsészdoktori értekezésében az 5. oldalon megjegyzi, hogy az *asylum* megjelenését minden esetben megelőzte a vendégjog szokása és csak ezt követően alakultak ki az úgynevezett „szentély-asylumok”. Végül eme jogfejlődés záróköveként, az állam megjelenése után kialakultak különféle jogintézmények, melyek lassan elsorvasztották az *asylum* rendszerét, ugyanakkor a „szentély-asylum” szokása tovább él, és fennmaradt egészen napjainkig.

¹²¹ A szomszédvédelem időben valószínűleg megelőzi a vendégjogot, és ebből a szokásból fejlődött ki a későbbi vendégjog. A szomszédvédelmet a második lépcsőben kiterjesztették már azokra is, akik nem tartoztak a közös ősi leszármazottaihoz, vagyis a törzshöz. Ezek az egyének esetleg távolról menekültek, vagy arra a helyre utaztak, ahol a várt védelmet megkapták.

A nomád népek és kultúrák életében az embereknek két fronton kellett állandó harcot folytatniuk: egyrészt a természet és a szélsőséges erőit kellett leküzdeniük: a szárazságot, a hőséget, az erdőtüzet, a legelő hiányát, a különböző fertőzéseket, másrészt a közelben tartózkodó ellenséges törzsek támadását kellett elhárítaniuk. Az életük biztonsága állandó éberséget és közös védelmi stratégiát kívánt meg.

A nomád és félnomád sátorlakó nem csupán saját családját védte meg, hanem mindazokat, akik a vendégei voltak, továbbá a szomszédokat és a rokonokat is. A vendégjog¹²² mindennapi gyakorlása – ahol érvényre jutott –, ott nem csupán egy fontos, szokásjogilag előírt köteleesség volt, hanem követendő erénynek is tartották.

A Közel-Kelet lakói napjainkban is ismerik és gyakorolják a vendégjog több évezredes szokását.¹²³

A vendégjog nyomait határozottan megtaláljuk Lót történetében, aki Szodoma városának lakója volt, a Genézis 19. fejezetében. Két idegen érkezik Lót házához, akiket vendégül fogad be, majd a házába lépve a vendégjog részeseivé válnak. A város lakóinak jelentős része azt követeli Lóttól, hogy az idegeneket adja ki.¹²⁴ A vendéget fogadó Lót arra is hajlandó, hogy két szűz leányát kínálja fel az idegenek ellenében, hátha elkerülheti a vendégjog ily durva

¹²² Nagyon feltűnő, hogy Mezopotámiában hiányzik a vendégjog fogalma a sumér kultúrában és a későbbi birodalmak örököseiben; a babiloni és az asszír kultúrában még nincs is vendéglátásra és vendégjogra megfelelő kifejezés akkor, amikor az Ószövetségben már ez teljesen elismert és használt szokás volt. Bővebben: OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 112. o.

¹²³ A segítségkérés különféleképpen történhetett: nem volt szükséges a sátorba való közvetlen belépés, mert elég volt az is, ha a segítséget kérő személy megfogta a kifeszített sátor fő tartókötelét, amelyet az אָמֵן (ámen) sátorcövekkel feszítettek ki, és azonnal tudták cselekedetének indítóokát. Másik lehetősége az volt, hogy a vedrét a másik vedrébe helyezte, vagy megérintette az illető ruháját, vagy megfogta a sátor ura kiskorú fiának a kezét. Olvashatunk azonban olyan eseteket is, amikor a menekülők az asszonyoktól kértek segítséget (vö. Jerikó városát kikémlelő zsidók Ráhábtól kértek segítséget), akik bevezették őket a sátorba és a ház ura köteles volt a vendégjog alapján azonnali és közvetlen védelemben részesíteni a rászorulókat. A két fél a következő szavakat mondta el: „védenced vagyok”, „vendéged vagyok”, ami a szokásjog szóbeli szerződésének és a megállapodásnak a kifejezési formulái voltak. Ezek a szavak és mozdulatok tették hatályossá és érvényessé a vendégjogot az adott helyzetben. Tudjuk, hogy bizonyos esetekben a ház ura a védelem jelképeként felső ruháját ráborította a védencére. Bővebben: WELLHAUSEN, J.: *Reste arabischen Heidentums*. II. kiadás, Berlin-Leipzig, 1927, 194. és kk. o.

¹²⁴ AUFFARTH, Christoph: *Protecting strangers: Establishing a Fundamental Value in the Religions of the Ancient Near East and Ancient Greece*. Tübingen, 1991, 193–216. o.

megsértését¹²⁵. Egy másik esetet is feljegyez a תנך, amikor Benjámin törzsét csaknem kiirtották¹²⁶.

A Genezis 21,33-ban találunk egy ábrahámi történetet, amelyet némelyek az *asylum*mal, illetve a vendégjoggal hoznak kapcsolatba. A történet szerint:

וַיָּטַע אֱשֶׁל בְּבֵאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא שָׁם
בְּשֵׁם יְהוָה אֱלֹהֵי עוֹלָם:

*Ábrahám pedig tamariskuszfákat ültete Beérsebában, és segítségül hívá ott
az örökkévaló Úr Istennek nevét.*

A fenti mondatból némelyek azt olvassák ki, hogy az *asylum* kifejezés megtalálható a masszoréti szövegben.¹²⁷

Egy másik bibliai szöveget is göröcső alá veszünk, nevezetesen a Gen 9,5 gondolatait:

וְאֵךְ אֶת־דַּמְכֶּם לְנַפְשֵׁיכֶם
אֶדְרֹשׁ מִיָּד כָּל־חַיָּה אֲדָרְשֶׁנּוּ
וּמִיָּד הָאָדָם מִיָּד אִישׁ אָחִיו
אֶדְרֹשׁ אֶת־נַפְשׁ הָאָדָם:

A benneteket éltető vért pedig számon kérem.

*Minden élőlénytől számon kérem azt,
az embertől is. Számon kérem az ember életét:
egyik embertől a másiktól.*

¹²⁵ A vendégjog megsértése a legsúlyosabb jogsértésnek számított a Közel-Kelet térségében, és nem csupán az egyénre jelentett súlyos következményt, hanem egész családja és törzsi közössége is az ellenség megtorlására számíthatott.

¹²⁶ A Bírák 19–21. fejezeteiben olvashatunk arról, hogy a vendégjog megsértése miatt a testvértörzsek kemény bosszút álltak a Benjáminitákon, akik nem voltak hajlandók kiadni a bűnös elkövetőt.

¹²⁷ A Genezis 21,33-ban szereplő וַיָּטַע אֱשֶׁל (vajjita esel) kifejezés betű szerinti olvasása jó lehetőséget biztosítana, hogy az אֱשֶׁל (esel) kifejezést az *asylum* szóval azonosítsuk. Azonban sajnálatosan ez a következtetés nem állja meg a helyét nyelvészetileg, mivel az *asylum* kifejezésben az „a” betű egy fosztóképző, a héberben, pedig az ם vagyis „a” betű a három radikális része, vagyis eredetileg a szóhoz tartozó gyökmássalhangzó. Ezért ezt a kézenfekvőnek látszó megoldást elvetjük. Az אֱשֶׁל szógyök jelentése a tamariskusz fának az egyik fajtáját jelenti. A történet szerint Ábrahám Beér Seba-nak a vidékén ültette fel a sátorát, ahol a fáradt karavánok rendszeresen megpihentek, és fát ültetett, hogy árnyékával ajándékozza meg a vándorokat. Vendégfogadót rendezett be, és így fogadta az arra járókat. Mindenkit megvendégelt, és amikor megköszönték neki, akkor elhárította ezt, és azt mondta, hogy annak adjatok hálát, aki teremtette a világot. A hagyomány szerint így terjesztette a monoteizmust és az Örökkévaló nevét. Valószínűnek tartjuk, hogy oltárt is épített Beér Seba vidékén a patriarcha, amely egyben az *asylum* védelmi célját is szolgálta. Summázva a fentieket, nyelvészetileg nem mutatható ki a kapcsolat a héber és a görög kifejezések között. Lásd bővebben: FISCHER Béla: *A menedékjog a Bibliában és az ókeleti népeknél*. Budapest, 1941, 6–9. o.

Az iménti bibliai felfogás szerint a דם vér egyenlő magával az חיה, נפש lélettel.

Leviticus 17,11

כִּי נֶפֶשׁ הַבֶּשֶׂר בַּדָּם הוּא וְאֲנִי
נָתַתִּיו לָכֶם עַל־הַמִּזְבֵּחַ לְכַפֵּר
עַל־נֶפְשֹׁתֵיכֶם כִּי־הַדָּם הוּא
בְּנֶפֶשׁ יְכַפֵּר:

*Mert a testnek élete a vérben van, én pedig az
oltárra adtam azt néktek, hogy engesztelésül legyen
a ti életetekért, mert a vér a benne levő
élet által szerez engesztelést.*

Sőt ez nem csupán más vérének a kiontási tilalmát jelenti, hanem az öngyilkosság minden formáját tilalmazza. A számonkérés arra vonatkozik leginkább, hogy emberi közvetítés által nem szabad emberölést megvalósítani. Az ember megölése akkor valósul meg az igazságszolgáltatás szempontjából, ha tanúk vallomása alapján, bírák ítélete szerint megállapítják a szándékos gyilkosságot.¹²⁸

6.4. Az idegenek *asylum* joga

A keleti népek egymással való érintkezése egyre élénkül, amint az élet fejlődött. A félnomád és a nomád kultúra jellegzetessége, hogy a túlélésért a családok és törzsek folyamatosan, szinte megállás nélkül vándoroltak, legelőt és életteret kutatva. Pásztorok egymással gyakran élet-halál harcot folytattak a túlélést jelentő források környékén. Máskor a vándorló iparosok árusították eszközeiket, és a karavánok végtelen tengere lepte el a közkedvelt pihenőhelyeket az i. e. 15–10 század között. Később Salamon királysága idején Izrael országa a Földközi-tengertől az Eufrátesz folyóig, észak-déli irányban pedig Hamattól Egyiptomig terjeszkedett. Ezen a területen a világ kereskedelmének számos természetalkotta útvonala vezetett át. Távoli országok karavánjai állandóan oda- s visszahaladtak rajta.¹²⁹

Gyakorta való szárazság készítette az embereket a vég nélküli vándorlásra. A településeken gyakran jelentek meg idegenek, akiknek valamilyen pártfogásra volt szükségük. A védelemnek különböző formái alakultak ki, amelyek jelentős hatást gyakoroltak az *asylum*

¹²⁸ HERTZ J. H.: *Mózes öt könyve és a Haftárák*. I. kötet, 79–80. o.

¹²⁹ WHITE, Ellen Gould: *Próféták és királyok*. Advent Kiadó, Második kiadás, Budapest, 1995, 47. o.

jogra. Amíg az ősi időben, az i. e. 20–15. században, bárki védelmet nyújthatott a hozzá fordulónak, addig a fejlődés következő szakaszában – a gyakorta való visszaélések miatt – a törzsfők és a fejedelmek, továbbá a királyok és uralkodók által felajánlott *asylum* volt a biztos. Ez azt is jelentette egyben, hogy a közösség kivette az egyének kezéből az *asylum* jog gyakorlásának lehetőségét, és állami közüggé vált. A korábbiakban ingyenes oltalomért azonban a későbbiekben már a felmerülő védelmi kiadások miatt ellenszolgáltatást, mintegy védelmi díjat kértek az *asylum* jogot élvező személytől.¹³⁰

A menedéket kapott személynek viszont a védelemben részesülést követően fel kellett vennie annak a helynek a vallását és szokásait, ahol oltalomban részesült.

A menedékjognak különleges formáját őrizte meg egy asszír-babiloni forrás, amely az i. e. 7. századból maradt fenn. Megtudjuk belőle, hogy maga az uralkodó (Assur-bán-apli i. e. 668–627) vállalja a birodalma határát¹³¹ átlépő idegenek védelmét.¹³²

6.5. Rabszolgák *asylum* joga

Meg kell különböztetnünk azokat a rabszolgákat, akik magánszemélyek tulajdonában éltek azoktól, akik a palotához, vagy az uralkodó szolgálói közé tartoztak, az utóbbiakat bizonyos fókig jobbágyoknak (serf) is nevezhetjük. A magánházaknál szolgáló rabszolgákat adásvétel útján,¹³³ vagy háborúban szerezték be, illetve a háznál született utódok is ide sorolhatók.¹³⁴

¹³⁰ Az extra-biblikus régészet megőrizte az utókor számára egy papiruszt, „Sinuhe elbeszélését”, amelyet a Berliini Múzeumban találhatunk. Az egyiptomi eredetű írás az *asylum* i. e. 20. századi formáját örökölte meg számunkra; a későbbiekben még említést teszünk erről az íratról. Bővebben: GARDINER, A. H.: *Hieratische Papyrus aus den Kögl. Museum zu Berlin*. V. Leipzig, 1909. 19. és kk. o.

¹³¹ Az Újbabiloni Birodalom annyira komolyan vette az *asylum* jogot, hogy a hagyomány szerint, még ha egy kutya vagy más állat futott be a város falain belülre, akkor az állat nem ölettetett meg. Ugyanakkor a védelemben részesülő idegeneknek fel kellett venniük annak a helynek a vallását, ahol a menedéket megkapta. FISCHER Béla: *A menedékjog a Bibliában és az ókeleti népeknél*. Budapest, 1941, 10–11. o.

¹³² Az asszír-babiloni forrást WINKLER, H.: *Altorientalische Forschungen*. VI. (h. n. és é. n.) 469. és kk. oldalain kifejti, hogy az asszír uralkodótól menedéket kapott babiloni fejedelmet megtámadta az ellensége, és a család férfi tagjait megölte, az asszonyokat fogságba vitte. Ez az eset nagy teherként nehezedett az asszír királyi családra, mivel a szabadságjogot durván megsértették és így az uralkodó nem tudta érvényre juttatni az *asylum* jogot saját birodalmában.

¹³³ A rabszolgapiac volt a legelterjedtebb hely, ahonnan a rabszolgákat be lehet szerezni. Ezeknek a rabszolgapiacoknak a nagyságáról csupán elképzeléseink vannak. A legelső konkrét számadat a római rabszolgapiacról van, az úgynevezett I. pun háború időszakából, ahol negyvenezer volt a rabszolgák száma. Az egyiptomi hatalom tetőfokán valószínűleg nagyságrenddel nagyobb lehetett az eladásra váró rabszolgák száma. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 30–42. o.

Az idegen rabszolgák főként lányokat jelentettek, továbbá valamilyen kiemelkedő tulajdonsággal rendelkezők alkották, akik szinte jog nélküliek voltak¹³⁵ a termékeny félhold területén. Az ókori világban a szökött rabszolga nagyon ritkán fordult elő,¹³⁶ mivel halállal büntették, ha valaki urától, tulajdonosától megszökött.¹³⁷

Az ugariti törvényekben¹³⁸ is felfedezhetünk a rabszolgákra vonatkozó *ius talionis* törvényeket csakúgy, mint a szabadokra vonatkozó jogszabályokban. Ugarit¹³⁹ az i. e. második évezredtől a sémiták által lakott terület volt, föníciai város a szír partvidéken. Közvetlenül a Tanakban nem szerepel Ugarit városának elnevezése, azonban az úgynevezett *Amarna* és a *Bokhazköy* és *Mari* levelezései között már megtaláljuk. Az ugariti nyelv egy olyan kánaáni nyelv volt, amely rokon vonásokat mutat a bibliai héberrel.¹⁴⁰ Teljesen egyértelmű, hogy az ősatyák korában már elterjedt jogi szabályok ismertek voltak az ugariti kultúrában. Sőt az ugariti ékírásos jogrendszer a térség jogrendszerére jelentős hatást fejtett

¹³⁴ Az adósok és ezek közvetlen családjai: a feleségei és a gyermekei is ide tartoztak.

¹³⁵ Az izraeli rabszolgák többletjogokkal rendelkeztek a más kultúrában lévő társaikhoz képest, mivel a Tóra részletesen rendelkezik a rabszolgák jogairól is. Az idegenek megnevezésére a Közel-keleti térségben gyakran a törzsi hovatartozással utalnak nemzetiségükre, ilyenek, mint: az amurú, a szutú, a hattú, a quuttu, a marhassú, a humaja, vagy a hapirú. Az idegen a kívülállóságát hangsúlyozta, a menekült pedig a státuszát jelentette. Bővebben: PECZ Vilmos: *Ókori lexikon*, i. m. (rabszolga cím alatt) továbbá: HAAG, Herbert: *Bibliai lexikon*, i. m. 1523. oldalán.

¹³⁶ Az akkád kultúrában számos kifejezés van a menekült státuszra. Az akkád városok belső rendje valószínűleg lehetővé tette, hogy a menekültek fenntartsák magukat. Ékiratos táblákból tudjuk, hogy nagyon gyakori volt a „Munnabtu”, „Menekült” személynév használata. HAAG, Herbert: *Bibliai lexikon*, i. m. 31. o.

¹³⁷ OPPENHEIM, A. Leo: i. m. 108. oldalán megjegyzi, hogy a korábbi időszakban i. e. 20. század és ezt megelőzően a rabszolgák szökése mindennapos jelenség volt, aminek hatására halállal kezdték büntetni ezt a tettet; ezt követően szinte teljesen megszűnt a szökés. A szökött rabszolga homlokára a következő szavakat égették be: „szökevény; fogd el!” (Ai. II. IV. 13.).

¹³⁸ MILLER, G. I.: *Studies in the Juridical Texts from Ugarit*. 219–316, 348–352. oldalain tér ki erre részletesen.

¹³⁹ F. A. Schaeffer 1929–39 között végzett ásatásai nyomán kerültek elő az ugariti leletek. Törvényei egyiptomi és hettita hatások alatt állottak. Nem mehetünk el szó nélkül a mellett a tény mellett, hogy a magyar Aisleitner József állította össze az első ugariti nyelvtant és szótárt, amivel nemzetközi tekintélyre tett szert. Az ugariti szövegekhez lásd még: GORDON, C. H.: *Ugaritic Textbook*. Róma, 1965.

¹⁴⁰ Maga a *héber* *הפרי* kifejezés mintegy háromezer háromszáz évvel ezelőtt jelent meg, jelentése: „túlpartról való”. Nagy valószínűség szerint a Tigris és az Eufrátesz folyamokon túlról, az Arab-félsziget délkeleti részéből érkezett nagy családok megjelölésére szolgált eredetileg. Bővebben: STALLER Tamás: *Zsidóság és filozófia*. Logos Kiadó, 2006, 9. o.

ki.¹⁴¹ Az ugariti szövegek – mint fentebb említettük – ékírásos formában maradtak fent a bonyolult jelrendszer megfejtése nem kis feladatot jelentett a kutatók számára.¹⁴²

A már korábban említett Színuhe¹⁴³ története elmondja, hogy Színuhe egyiptomi tisztviselő volt, az i. e. 1950 környékén megszökött hazájából, és Szíria és Palesztina területén tartózkodott. Ez a történetet azért fontos, mert ez az elbeszélés a legrégebben megfogalmazott leírás egy királyi hivatalnok szökéséről.¹⁴⁴ Egy másik, az i. e. hetedik századi szövegből ismerjük, hogy az újbabiloni térségben a rabszolgák kézfejére beleégették a gazdájuk nevét.¹⁴⁵

A rabszolgákat csak kis hányadban tartották magánháztartásokban, főként az uradalmak (manor) és az uralkodók tartottak jelentős számú szolgát. Ez talán azért is lehetett így, mivel a törzsek és később a (nagy) családok elsősorban nem piacra termeltek, hanem csupán saját családi, törzsi megélhetésüket biztosították.

A rabszolgatartás az ókori világ gazdaságának egyik szegletköve volt. A keleti népek törvénykönyveiben jelentős helyet foglaltak el a rabszolgák helyzetét szabályozó jogi szövegek.¹⁴⁶ Az egyik legrégebbi fennmaradt írásos törvény-szöveg a sumér birodalomból konkrét utalásokat tartalmaz a rabszolgák helyzetére.¹⁴⁷

A Hammurapi-kódexben is találkozunk a szökött rabszolgák¹⁴⁸ *asylum* jogának kérdésével¹⁴⁹. A törvénygyűjteményből arra is következtethetünk, hogy a rabszolgáknak az

¹⁴¹ HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 1866–1867-ig terjedő columna.

¹⁴² Az ugarisztika megalapításában és a szövegek megfejtésében és lefordításában a magyar AISLEITNER József mellett úttörő munkát végeztek a következő kutatók: BAUER, H., DHORNE, E. és VIROLLEAUD, Ch.

¹⁴³ JAGERSMA, H.: *Izrael története az ószövetségi korban*. (k. n.) Budapest, 1971. 29. kk. o.

¹⁴⁴ HELCK, W.: *Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien. im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*, Wiesbaden, 1971, 40. és kk. o.

¹⁴⁵ Ez volt a rabszolga igazolványa, hogy nem szökött el az urától.

¹⁴⁶ Így van ez a Tórában is, ahol a rabszolgák életét szabályozzák mind a jogi-, mind a vallási- és szociális élet területén.

¹⁴⁷ A sumér törvény nem ismerte el a szökött rabszolga *asylum* jogát. Az, aki egy szökött rabszolgának segítséget nyújtott, arra 25 sekel (egy sekel egyenlő volt 8,416 gramm ezüsttel) bírságot szabtak ki.

¹⁴⁸ Az óbabiloni- és a közép-asszír szövegekből tudjuk, hogy a rabszolga jogi státuszát teljes mértékben meghatározta, hogy helyi, vagy külföldi származású egyén volt-e. Természetesen a hazai születésű szolga bizonyos többletjogokkal rendelkezett, mint idegen származású társa. ECKART, Otto: *Town and Rural Countryside in Ancient Israelite Law*. Mainz, 1989, Ev. Theologie Seminar, 15–16 o.

uruk házán kívül valamilyen béklyót kellett viselniük a szolgaság látható jeleként, továbbá valószínűleg jellegzetes hajviseletük volt, amely megkülönböztette őket szabad jogállású társaiktól. A Tórában és egyéb zsidó törvénykezésekben azonban pontosan ellenkező jogi szemlélettel és humánus megfogalmazással találkozunk:¹⁵⁰

Nagy valószínűség szerint a fenti helyen külföldi eredetű, idegen szökött rabszolgáról lehetett szó. Bizonyos, hogy a zsidó törvénykezés ezen a ponton szakított a térségben élő kultúrák megoldásaival, és teljesen önálló irányba indult el, sajátos humánus megoldást alakított ki, amelyet a kodifikációs rendjébe is elhelyezett. Ezzel olyan jogszokást honosított meg a jogfejlődésében, amely a későbbiekben nem csupán a belső izraeli jogrendre, hanem – percepció révén – más népekre is külső hatást gyakorolt. E szemlélet és a gyakorlatban való megjelenés elindította ennek a jogintézménynek a fejlődését és önállóvá válását, amelynek hatásait a asylum városok különleges státuszában mérhetjük le a későbbiekben.

Ex 21,23-27 szövege nagyon ősi elemeket tartalmaz a *ius talionis* fogalmával kapcsolatban. Ugyanis ebben a szövegben a „szemet szemért, fogat fogért” elv leglényegesebb törvényi elemeit és nagyon fontos kifejezéseit lelhetjük fel.

- נָפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ: nefest nefesért, vagyis életet életért.¹⁵¹ Ez a „szemet szemért, fogat fogért” törvény legfontosabb gyakorlati alapelve. Az okozott sérelem jár büntetésként az elkövető számára (23. vers).

¹⁴⁹ A Hammurapi-kódex kimondja, hogy a szökött rabszolga rejtegetője, a felhívás ellenére sem adja ki a rabszolgát, akkor az ilyen ember megölessék.

¹⁵⁰ Deuteronomium 23,15-16 עֲרֹנָה בֶּן עֲרֹנָה וְלֹא יִרְאֶה בֶּן עֲרֹנָה וְלֹא יִרְאֶה לְפָנָיו וְלֹא יִרְאֶה לְפָנָיו וְלֹא יִרְאֶה לְפָנָיו וְלֹא יִרְאֶה לְפָנָיו
דָּבָר וְשֵׁב מִחֶרֶד: לֹא תִסְגֵּר עֶבֶד אֱלֹהֵינוּ אֲשֶׁר יִצָּל אֵלָיו מִעַם אֲרָצוֹ:
„Ne add ki a szolgát az ő urának, a ki az ő urától hozzád menekült.
Veled lakjék, te közötted, azon a helyen, a melyet választ valamelyikben a te városaid közül, a hol néki tetszik; ne nyomorgasd őt.”

¹⁵¹ E kifejezés szó szerint előfordul a Hammurapi-kódex szövegében, méghozzá több helyen is, így a 209., 210., 211., 212. §-okban, továbbá a Middle Assyrian Codex (M. Ass. C.) tábláin is a 850. §-ban. Ugyanakkor a hasonlóságok mellett a különbségeket is megjegyezzük, hiszen az Exodus szövegében már egy sokkal fejlettebb jogi gondolkodás fedezhető fel, mint az ékirásos archaikus szövegekben. Bővebben: ECKART, Otto: *Town and Rural Countryside in Ancient Israelite Law*. Mainz, 1989, Ev. Theologie Seminar 15–16 oldalain, továbbá: ECKART, Otto: *Rechtsgeschichte der Redaktionen im Kodex Esnunna und im 'Bundesbuch': Eine redaktionsgeschichtliche und rechtsvergleichende Studie zu altbabylonischen und altisraelitischen Rechtsüberlieferungen*. OBO, 85; Freiburg (Schweiz): Universitätsverlag Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, 181–182. o.

- עֵין תַּחַת עֵין megjelenik a szemet szemért, amely az élet elvesztése után azonnal az első helyen található meg a 24. versben.
- שֵׁן תַּחַת שֵׁן a fogat fogért elv, a törvénynek a következő fontos tényállási eleme, amelyet a 24. versben találunk megfogalmazva.
- יָד תַּחַת יָד a kezet kézért a munkavégzés szempontjából nélkülözhetetlenül fontos testrésze vonatkozik, amely szintén a 24. versben van lejegyezve.
- רֶגֶל תַּחַת רֶגֶל pedig a lábat lábért elvet rögzíti az igazságszolgáltatás számára a 24. versben.
- כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה égetést égetésért,¹⁵² a szándékos égetésre vonatkozhat a 25. versben.
- פָּצַע תַּחַת פָּצַע sebet sebért jelentette a test külső vagy belső sérülését a 25. versben.
- חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה a megkékült véraláfutást a megkékült véraláfutásért, jelentette a szándékos testi bántalmazás következményeit.¹⁵³

Feltételezhetjük, hogy az Ex 21,23-25 a szabad jogállású izraelita emberekre vonatkozott, míg a 26–27 versei a szolgákra, rabszolgákra¹⁵⁴ alkalmazandó jogszabály lehetett. Ugyanakkor rámutatunk arra, hogy ebben az esetben a törvény nem tesz különbséget a férfi és a női rabszolga között. Bármelyiket jogsérelem éri, ugyanaz a jogkövetkezmény mindkét esetben, vagyis a szabadon bocsátás (24. vers).

¹⁵² Gondolhatunk a rabszolgabélyeg beégetésére is ezzel a verssel kapcsolatban, hiszen a rabszolgákat tüzes vassal jelölték meg, hogy esetleges szökésük esetén is azonosítani lehessen őket. Valószínűsíthetjük, hogy az Izraelen kívüli rabszolgák jellegzetes hajviseletet viseltek. Bizonyos vidéken a rabszolgának gazdája házában, birtokán kívül béklyót kellett viselnie szolgaságának külső, látható jeleként. Bővebben: OPPENHEIM, A. L.: *Az ókori Mezopotámia*. i. m. 108–109. o.

¹⁵³ A mai büntetőjog a nyolc napon belüli gyógyulással azonosítja ezt a fajta fizikai sérülést.

¹⁵⁴ Meglátásunkat az támasztja alá, hogy a *szemet szemért* elv a Lev 21,26 versében kétszer is előfordul. Egyrészt a 24. versben minden különösebb jogi kommentár nélkül, ahogyan a szabad emberekre alkalmazták – már generációk óta – a törvényt, és a 26–27 versben a rabszolgákra alkalmazott tényállásokkal találkozunk. Ezekből hiányzik a *kéz*, a *láb*, az *égetés*, a *seb* és a *kék folt* törvényi tényállás elemei. Másrészt megjegyezzük, hogy a szolgákra is kiterjesztették e törvényt, így a női és a férfi szolgák között semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem volt. Ez azt jelzi számunkra, hogy a mindennapok során fontosnak és értékesnek tartották a törvény alkalmazását és kiszélesítését. Bővebben: MORGENSTERN: HUCA. VII. 1930, 84–85. továbbá a 91. o.

Azzal pedig végképpen nem értünk egyet, hogy a szabadokra és a rabszolgákra vonatkozó *ius talionis* törvény egymástól függetlenül paralel létezett volna, mint ahogyan némelyek ezt állítják.¹⁵⁵

Figyeljük meg, hogy az Exodus törvénye miként szabályozza a szabadokra és rabszolgákra vonatkozóan a különböző viselkedési normákat.

Exodus 21,18-32

A.	Ex 21,18	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozóan
B.	Ex 21,20-21	törvény a rabszolgára vonatkozóan
A.	Ex 21,22-23	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozóan

Exodus 21,23b-25

alapvető alapelv és szabály, a törvény központi magja

B.	Ex 21,26-27	törvény a rabszolgára vonatkozóan
A.	Ex 21,28-31	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozóan
B.	EX. 21,32	törvény a rabszolgára vonatkozóan

Amennyiben megtekintjük a törvény sorai között meghúzódo rendszer logikáját, akkor azt látjuk, hogy szabályos rendszert alkot, mintegy khiasztikus¹⁵⁶ szerkesztési formát követ. Az Exodus szövege tehát a következő ritmus alapján is láthatóvá válik: **A-B-A majd a törvény alapvető szövege, B-A-B.**

¹⁵⁵ ALITER, Phillips: *Ancient Israel's Criminal Law*. Oxford, 1970, 96–97. o. Továbbá: MORGENSTERN: HUCA. VII. 1930, 72–81. o.

¹⁵⁶ A héber gondolkodás előszeretettel használta az úgynevezett khiasztikus szerkezetet, amelyet különböző könyvekben felfedezhetünk, így többek között Dániel könyvében, vagy egyéb szövegekben, különösen a Zsoltárok könyvében. A szerkesztés lényege, hogy az író egy megkezdett gondolatot a későbbiekben folytat és kiegészítéssel lát el, majd egy egészen más gondolattal is hasonlóan cselekszik, legvégül a két gondolatot összefoglalja. A khiasztikus szerkezet mondanivalója mindig a mondanivaló közepén található meg csakúgy, mint jelen esetünkben is. A khiasztikus szerkezethez lásd bővebben: HOLBROOK, Frank B: *Symposium on Daniel*. Biblical Research Institute, Washington, 1986, 185–255. o. fejti ki a khiasztikus szerkezet ismérveit, továbbá: DORSEY, D. A.: *The Literary Structure of the Old Testament*, Grand Rapids, 1999, és WILSON, V. M.: *Divine Symmetries. The Art of Biblical Rhetoric*, Lanham/New York/Oxford, 1997. Magyar nyelvű irodalomhoz bővebben: OLÁH János: *Egy parabolikus próféta-novella a Tanah-ban Tradicionális zsidó- és egyéb interpretációk Jóna könyvéhez, rövid introdukcióval, preparációval és transzlációval*. PhD értekezés, OR-ZSE, Budapest, 2006. 28–29. o.

6.6. A hettita törvények felépítése

Érdekességgént bemutatjuk az ún. hettita törvénynek a felépítését, és meglátjuk, hogy milyen hasonló a felépítési logika a hettita és az izraeli jogszabály között. A hettiták egy népcsoportot jelentettek eredetileg, és legkésőbb az i. e. 19. században vándoroltak Kis-Ázsiába, és Kappadókiában telepedtek le. Hamarosan megalapították i. e. 1600 táján a Hettita Óbirodalmat, amely az Eufrátesz-folyónál még Bábelt is térdre kényszerítette. Írásuk a jellegzetes ékírás volt, amelyet agyagtáblákon fedeztek fel a kutatók.

A sumérok használták legelőször az agyagtáblákat, mivel a Tigris- és Eufrátesz-folyó vidékén nem termett meg a papirusznád. Ezért az írásra a legmegfelelőbb anyagnak az agyag bizonyult. Elég volt a földről felvenni egy marékkal és megnedvesíteni, meghatározott formára alakítani, majd egy kihegyezett nádszállal¹⁵⁷ máris el lehetett kezdeni az írást. Az agyagtáblák méretei kicsik voltak, akkorák, hogy beleférjen az írnok kezébe, általában négy és tíz centiméteres oldalakkal. A hátsó felére nyomták rá a pecséthengert, ami a mai aláírásnak felel meg. A fontosabb szerződéseket, okiratokat tartalmazó táblákat gyakran agyagból készült tartóba helyezték, amelyre felülről rányomták az agyagtábla rövid tartalmát. Így megvédték magukat az esetleges hamisításoktól is, mivel a pecséthengert nagyon nehéz volt hamisítani.¹⁵⁸

A hettiták törvényei erős hasonlóságot mutatnak a térség jogszabályaival, a Hammurapi-kódexszel.¹⁵⁹ A hettiták nem sok területet hódítottak meg, inkább szövetségi rendszert alakítottak ki. Amikor mégis elfoglaltak egy várost, az ellenállást tanúsító uralkodót, a királyt detronizálták, sőt a többnyire még az életétől is megfosztották. A helybeli előkelőségek soraiból, leginkább a királyi család tagjai közül az együttműködésre hajlandót ülhetett a trónra. Ezzel az új királlyal a hettita nagykirály szerződést kötött, amely a testvéri barátságról szólt, továbbá azt is írásba foglalták, hogy a megállapodás örök időre szól. A szerződés arról is rendelkezett, hogy a másik felet ért támadás esetén kölcsönösen katonai segítséget nyújtanak egymásnak. Írásba foglalták azt is, hogy az esetleges menekülteket, és

¹⁵⁷ A sumer *gin* nádszálat jelent, míg az akkád *qanu* szó jelentése: *mérő nád, mérce, zsinórmérték*. Közös eredete van a héber מִדָּבָר kifejezéssel, amelynek jelentése: *nád, sás, vessző, mérővessző*. A hosszúra nőtt nád kiváló volt mérővesszőnek. Bővebben: SZIGETI Jenő: *A Biblia születése*. Kánontörténet. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006. 16. o.

¹⁵⁸ ŽAMAROVSKÝ, Vojtech: *Kezdetben volt sumér*. Mladé Letá, Bratislava, 1966, 150–151 o.

¹⁵⁹ NEUFELD, E.: *The Hittite Laws*. London, 1951, továbbá HROZNÝ, B.: *Hettitische Keilschrifttexte aus Boghazköi in Umschrift, mit Übersetzung und Kommentar*. Boghazköi-Studien 3. Leipzig, 1919.

szökevényeket mindkét fél kiszolgáltatja a másiknak. A szövetséges király évente egyszer Hattusasba ment, hogy tiszteletét tegye az asszír nagykirálynál.¹⁶⁰

Vizsgáljuk meg közelebbről, milyen volt a hettita törvény és szerződés szerkezete.

Hettita törvény 7. §–18. §-ig.

A. 7. §	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozólag
B. 8. §	törvény a rabszolgákra vonatkozóan
9. §-10. §	a törvény alapvető előírásai és szabályai ¹⁶¹
A. 11. §	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozólag
B. 12. §	törvény a rabszolgákra vonatkozóan
A. 13. §	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozólag
B. 14. §	törvény a rabszolgákra vonatkozóan
A. 15. §	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozólag
B. 16. §	törvény a rabszolgákra vonatkozóan
A. 17. §	törvény a szabad jogállású férfiakra vonatkozólag
B. 18. §	törvény a rabszolgákra vonatkozóan

Mint korábban láttuk, az izraeli jogszabály rendelkezéseinek rendszere igen nagy hasonlóságot mutat a hettita rendszerrel. Ez nem azt jelentette, hogy valamilyen mechanikus átvétellel beemelte volna a kisebb ország a nagyobb birodalom törvényeit, hanem a térségben kialakult szájhagyomány formában fennálló tradíciókat fogadták el később a királyok, országok, birodalmak, amelyeket írott formában törvénygyűjteményeikbe helyeztek. Ezért lehetséges, hogy Izrael, a hettiták és Hammurapi törvényei között feltűnően sok hasonlóságot tapasztaltunk.

Az Exodus törvénye alapesetben, vagy általános szempontból (*lex generalis*) életet az életért szabálya alapján funkcionált. Ezt a szemléletet, a törvény fő szabályának is tekinthetjük. Minden életellenes cselekedetet megtorolt az élet védelme érdekében. Mellékszabályként (*lex specialis*) pedig a törvény részletezése értelmezhető, amely olyan büntetési tételt helyezett fenyegetésként kilátásba, amilyen a korábbi támadás és a sérülés

¹⁶⁰ KOMORÓCZI Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 127. és kk. o.

¹⁶¹ A törvény e szabályát nevezhetjük *lex generalis*-nak, amellyel szemben megkülönböztetjük a jogszabály többi részét, amelyet *lex specialis*-nak nevezünk. A mai büntetőjog egyik fontos alaptétele így hangzik: *lex specialis derogat legi generali*, vagyis a speciális szabály „lerontja” az általános szabályt. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az általános törvényt felülírja a különleges törvény. Másik fontos alapelv „*lex posterior derogat legi priori*”, vagyis a „későbbi törvény lerontja a korábbi rendelkezést”. Bővebben: NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 88. és kk. o.

mértéke volt. Valószínűsíthetjük azt is, hogy nem maradt az életnek olyan szakasza, amelyet e jogszabály ne érintett volna, hiszen a legsúlyosabb jogsértéstől a legenyhébb sérülésig – mai szóval élve nyolc napon belüli gyógyulásig – mindent leszabályozott e törvény. Hosszú évszázadokon, évezredekken keresztül fennmaradt e törvény, mert az élet és a társadalom változásai mellett is tökéletesen alkalmazható maradt. Tényállási elemei annyira egyszerűen és világosan voltak megfogalmazva, hogy a jogi szöveg nem igényelt semmiféle változtatást.

Ugyanakkor a bírák, a rabbinikus bölcsek a változatlan jogi szöveg ellenére jogfejlesztést tudtak végrehajtani, mégpedig úgy, hogy a bírói ítélethozatalokban, a bírói gyakorlatban e törvény szelleme alapján finomították a törvény alkalmazhatóságát és a cselekedetek büntethetőségét szélesítették. Későbbiekben a terhes anya megütésének a következménye nem csupán a közvetlen – néhány napon belül bekövetkezett szülésekre vonatkozott, hanem hónapokkal későbbi esetekre is, sőt később a született gyermek esetleges fogyatékoságát akár testi, akár pszichés kapcsolatba hozhatták a terhes anya fizikai bántalmazásával.

Zárszóként azzal foglalhatjuk össze e rész gondolatait, hogy a jogszabály szövegéhez nem nyúltak a bírák, de a törvényi tényállásokat finomították, az esetleges alkalmazásának lehetőségét kiszélesítették, ezzel is a törvény szelleme alapján védték az életet, még a magzati életet is, a felelőtlen verekedéseket, támadásokat pedig a leghatározottabban tilalmazták mind a rabszolgák, mind a szabadok esetében.

6.7. A menedékjogot szabályozó nemzetközi szerződések

Teljesen világosan látható, hogy a menedékjog fejlődése milyen szakaszokon jutott keresztül, hogy miként került ki ez a jogszokás a törzsi és családi törvénykezésből, amíg az állami hatáskörbe jutott. Ameddig az állami intézmények nem voltak eléggé erősek az *asylum* biztosítására, addig megosztva működött ez Izrael keretein belül is, egy részük királyi garancia mellett, más részük vallási alapon.

Említést kell tennünk az úgynevezett „szentély-*asylum*ról”, amire az ábrahámi történet kapcsán fentebb már utaltunk. Ezeknek a vallási jellegű *asylum*oknak akkor válik jelentőségük igazán nagygyá, amikor a későbbiekben már az állami apparátus a kezébe vette az *asylum* kérdésének intézését. Azt is mondhatjuk néhány szerzővel együtt,¹⁶² hogy ekkor már a szentély-*asylum*ok igazából elveszítették a korábbi meghatározó jelentőségüket, mert az állami igazságszolgáltatás és jogvédelem hatáskörébe került ez a jogszolgáltatás.

¹⁶² FISCHER Béla: i. m. 14–15. o.

Szólnunk kell az úgynevezett makkéba jelentőségéről, amely eredetileg egy olyan követ jelentett, amelyet vallási és szakrális tiszteletben részesítettek. Nem volt különösen jelentősége sem a kő formájának, sem a nagyságának. Általában a nyitott égbolt alatt, tehát természetes környezetben állították fel, mindennemű emberi építménytől függetlenül. A későbbiekben a makkéba kövek¹⁶³ környezetét is szent helynek tartották, és kerítéssel, vagy más módon elkerítették a környezetétől.

A másik oldalról azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szentélyek fenntartása és működtetése, finanszírozása mindig a helyi törzsek irányításban maradt, ez pedig azt jelzi, hogy az állammal szembeni ellensúlyokká és jogi biztosítékokká is váltak a szentély-*asylumok*. Vagyis végső megoldásként a királyi döntéssel¹⁶⁴ szembe lehetett úgy helyezkedni, hogy az érintett egyén számára végső menedéket biztosítottak az uralkodói döntéssel szemben a törzsi fenntartású szenthelyek.

A fejlődésnek ezen a szakaszán az uralkodók nem csupán a saját országuk menekültjeinek jogi kérdését látják el, hanem többirányú szerződéseket¹⁶⁵ kötnek arra nézve, hogy egymás menekültjeit védelem alá vonják és az *asylum jogot* szabályozzák.

Az teljesen egyértelmű, hogy a Közel-Kelet országai jogrendszerükbe beépítették a menedékjog szabályozását, és bi-,¹⁶⁶ vagy multilaterális¹⁶⁷ szerződésekkel¹⁶⁸ biztosították

¹⁶³ A makkéba és az egyiptomi obeliszkekre vonatkozó kapcsolatokhoz lásd bővebben: GRIFFETH, Ross John: *Massebah a Critical Investigation of the Significance of the Term 'Massebah' and its use in the Field of Palestinian Archaeology*. Yale University, 1938, AAT 8205190.

¹⁶⁴ Az európai jogtörténetben a *Magna Charta (1215)* lehetőséget biztosított az alattvalók számára az ellenállási jog legális gyakorlására. Ez abban állott, hogy a király döntésével szembe lehetett helyezkedni. Az *asylum városok* is hasonló elvet valósítottak meg. A *Magna Charta* értelmezésével kapcsolatosabban bővebben: BOTH Ödön: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATEPress, 1997, (h. n.) 19–21. o.

¹⁶⁵ Az i. e. 14. századi szerződés került napvilágra, amely II. Mursilis Hettita király és Targasnalis, Happala fejedelme között jött létre. A szerződés szöveg így hangzott: „Egy menekülőre vonatkozóan pedig ugyanígy „átok-eskü” alá helyeztessék; ha egy menekülő a Hettita országából való menekülés közben hozzád jön, fogd el és add ki nekem. ...ha a Hettita országba jön, akkor én elfogom, és visszaadom neked.” CREAM, C. W.: *A Hettiták regénye*. Gondolat és TIT Kiadó, Budapest, 1964, 134. és kk. o.

¹⁶⁶ A bilaterális szerződés két jogalanyú nemzetközi írásos megállapodás.

¹⁶⁷ A multilaterális szerződés legkevesebb három vagy több jogalannyal rendelkező nemzetközi megállapodás.

¹⁶⁸ Az egyik leghíresebb nemzetközi egyezmény az ún. Boghazköy városában megtalált szerződés, amely III. Hattusili és II. Ramszesz fáraó között rendezi a jogviszonyt. Ezek a jogi dokumentumok meglehetősen pontossággal rögzítették a vazallusok jogait és kötelezettségeit. Tartalmazták a jogkövetkezményt is, ha a hűbérúrral szemben engedetlenséget követnek el. A szerződések a két fél – tanúként szolgáló – isteneihez intézett fohással zárulnak, és választékos áldásokat és átkokat tartalmaznak a jogbiztonság érdekében. Találkozunk olyan záradékokkal, amelyekben azt olvashatjuk, hogy a szerződésszegő király fejét úgy vágják

a kiadatást. Azt viszont megjegyezzük, hogy ezek a szerződések¹⁶⁹ különbséget tettek az *asylum* jog szempontjából a társadalom különböző rétegei között.

A nemesek az ősi szerzett és gyakorolt *asylum* jogukat érvényesíteni tudták a nemzetközi jogrendben is, sőt többnyire még a saját királyukkal szemben is kikényszerítették e jog gyakorlásának a lehetőségét. Később a fenti szerződések addig finomulnak a gyakorlatban, hogy a nemesek mellett a hadifoglyokat is kiveszik a szerződés közvetlen hatálya alól.

Az i. e. 14. és 13. században a térségben két katonai pólus alakult ki, nevezetesen az Egyiptomi és a Hettita birodalom, amelyek végül is békekötésben rögzítették a korábban már megszerzett területek feletti szuverén hatalmukat. A békekötés paktuma az *asylum* kérdését is szabályozta, mégpedig úgy, hogy a nemesek és katonai vezetők sem kaphattak a későbbiekben már menedéket a másik birodalom uralkodójától.¹⁷⁰ Ez azt jelentette, hogy az uralkodók nemzetközi területen is erősen kontrollálni próbálták az *asylum* hatásait. Ezekkel a szerződésekkel az évszázadok óta ismert, elfogadott és gyakorolt jogokat korlátozták úgy, hogy a szentélyek a későbbiekben nem nyújthattak menedéket az idegen uralkodók szolgálai számára. Ebből következően az állami monopólium a későbbiekben nagyon erősen korlátozta a szentélyek eredeti, ősi *asylum* jogát.

le, mint az ünnepi ceremónián feláldozott kos fejét. A Hettita szerződések nyomait fedezhetjük fel az Örökkévaló és Ábrahám szövetségekötésénél, amely a preambulummal kezdődött, majd a két szerződő fél megnevezése következett. Ezután a hűségeskü következett, majd a legvégén az esetleges szövetség megszegőivel szembeni jogkövetkezmények felsorolásával záródott a szövetségkötés dolgotunk későbbi fejezetében még részletesebben foglalkozunk e témával. WESTERMANN, C.: *Az Ószövetség theológiájának vázlatja*. Budapesti Református Theológiai Akadémia Bibliái és Judaisztikai Kutatócsoportja, Budapest, 1993, 41. oldalán kifejti, hogy a Genézis 15,7-21-ben a „berit” szó értelmét helyesebb nem szövetségnek, hanem eskünek megfelelő szóbeli ünnepélyes fogadalomnak tekinteni, hiszen a szövetség, írásos formulát feltételez, Ábrahám esetében pedig szóbeliségről beszélhetünk. Lásd bővebben: CREAM, C. W.: *A Hettiták regénye*. Gondolat és TIT Kiadó, Budapest, 1964, 134. és kk. o.

¹⁶⁹ A fenti szerződés ekkor még azt is kimondta, hogy a nemes embert kiadni egyik szerződő fél sem köteles, azonban a takács, az ács, a bormunkás, vagy bármiféle egyéb mesterember és természetesen a rabszolga, már a szerződés hatálya alá esik, tehát a kiadásukat egyik fél sem kerülheti el.

¹⁷⁰ „Ha egy nagy ember elmenekül Egyiptomból és a Hettita nagyfejedelemhez menekül, ...akkor ne fogadja be őket, és Ra kiválasztottjához, Egyiptom nagy uralkodójához, Ramszeszhez vitesse vissza azért.” Ugyanakkor azt is szabályozták a szerződésben, mint *asylum* elemet, hogy „aki visszavitetik Egyiptomba, ne toroltassék meg az ő bűne, szemei, fülei, szája és lábai büntetésként ne csonkítassanak meg: egyetlen bűne se toroltassék meg”. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a Hammurapi-kódexéből ismert kegyetlenséget is kivették a szerződés szövegéből, mert a „háznak, feleségnek és gyermekeknek az elpusztítását” fenyegetésként nem helyezi a kilátásba. KLIMA, Josef: *Mezopotámia*. i. m. 202. és kk. o.

6.8. Az *asylum* jog Jeremiás könyvében

Jeremiás 26,20-23. szakasza elmond egy történetet: Izraelben volt egy próféta, aki Jeruzsálem városa és a saját népének földje ellen jövendölt, amikor a király, Jójakim meghallotta, halálra kerestette a nábit. A próféta, Uriás a Semája fia ekkor elmenekült Egyiptomba, ahonnan azonban az izraeli király kérésére kiadták, és Jójakim király fegyverrel megölette a népe ellen jövendülő nábit. A próféta holttestét az uralkodó a köznép temetőjében helyeztette el megtorlásképpen.

Egy-egy ilyen történet valószínűleg generációkon keresztül rányomta bélyegét a király elleni fellépésekre. Ez pedig a királyok despotikus uralkodását segítette elő. Míg egyesek féltek a királyokkal szemben fellépni, sokszor inkább hallgattak, addig mások határozottan szembeszálltak az uralkodók tévelygéseivel szemben.

Ilyen próféta volt Jeremiás, aki az Isten embereinek olyan csoportjához tartozott, akiknek sorsrészük volt az állandó szenvedés. Olyan próféta volt, akit Isten arra rendelt, hogy jelentős szerepet töltsön be választott népe életében és azt hagyja egyetlen testamentumaként örökségül az egész világnak, hogy Isten népéért minden időben érdemes szenvedni.¹⁷¹

Jeremiás próféta avató látomásában a vég megjövendölése négy különböző plasztikus kifejezéssel történik:

לְנַחֵשׁ וּלְנַחֵץ וּלְהַאֲבִיד וּלְהָרוֹס

kiszakítani, lerombolni, pusztítani, tönkretenni.

Megdöbbentő erővel hatnak e drámai szavak...¹⁷²

Jeremiás küldetése teljesen egybeforrt népének életével, és ezért nem kötött házasságot. Feleségének és gyermekeinek saját hazáját és népét tekintette. A próféta nem futott az oltár szarvához még akkor sem, amikor élete a legnagyobb mértékben veszélynek volt kitéve, és babiloni hazaárulónak bélyegezték meg a királyi udvarban.¹⁷³

A próféták lesznek azok az emberek, akik a legtöbbet szenvedtek a királyok túlkapásaitól. Gyakran az életükkel fizettek az ellenállásukért, hiszen a külföldre való menekülés sem biztosított volna számukra esélyt az életben maradásra. Ezért a későbbiekben inkább vállalták

¹⁷¹ TOKICS Imre: *Jeremiás, a válság prófétája*. Advent Kiadó, Budapest, 2009, 200. o.

¹⁷²SCHÖNER Alfréd: *Mérleg. Válogatott beszédek, cikkek, tanulmányok*. OR-ZSE, (é. n.) 100. o.

¹⁷³ TOKICS Imre: *Könyvek könyve*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006 (és II. kiadás, 2008.), 121–122. o.

a mártíromságot, mint az idegen földre való önkéntes menekülést, mivel a legtöbbször a vége az volt, hogy kiadták Izrael királyának a kért személyt, az ellenszegülő prófétát.

Kürosz lesz az a felszabadító, aki a Babilonba került fogoly zsidókat szabadon bocsátja és biztosítja számukra a hazatérést. Kevés király emlékét övezték olyan dicsfénnel, mint Küroszt. A legyőzöttekkel mindig nagylelkűen bánt és a kezét nyújtotta feléjük.¹⁷⁴

Az i. e. 586-os katasztrófát követően az újonnan kinevezett kormányzót – Gedalját¹⁷⁵ – szélsőséges zsidó merénylők ölték meg. Az egykori királyság területén a vesztes hadsereg vezetői egymással és a lakossággal is harcban álltak. Gedalját pedig a babiloni király beépített emberének tartották. Két izraeli tábornok nevét is ismerjük, mivel a pecsétlenyomatok feliratai megőrizték számunkra: *Jaazanjahu* és *Jaazanja gdl fiáé*.¹⁷⁶

Akik félve tettük következményétől, a megtorlás elől elmenekültek, biztosra vehették, hogy szívesen ad (Egyiptom) asylumot a politikai menekültek”,¹⁷⁷ ahonnan a babiloni kérés ellenére sem adták ki őket. A merénylők magukkal vitték túszként Jeremiást, és Egyiptomban szentélyt építettek maguknak a jeruzsálemi templom mintájára.

Az elmenekült zsidó merénylők a Nílus-völgyében kiválasztották maguknak a legalkalmasabbnak tűnő területet, amely az Asszuánnal szemben volt található, Elefantine-szigetén.¹⁷⁸ Ez a templom i. e. 410-ig állt fent, amely berendezésében és megjelenésében a jeruzsálemi szentély tökéletes másolata volt. Nincs közvetlen információnk arról, hogy a szentély *asylum*ként is funkcionált volna,¹⁷⁹ viszont mivel mindent a salamoni templom mintájára készítettek el, lehetséges, hogy az *asylum* joggal is felruházták, amelyről azonban mindeközéig írásos emlékek nem állnak a rendelkezésünkre.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy az izraelita szentélyek, még ha nem is voltak legitimek, mármint a jeruzsálemi papság szempontjából, mindenben próbálták követni a salamoni

¹⁷⁴ GHIRSHMAN, Roman: *Az ókori Irán. Médek, perzsák, pártusok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 115. o.

¹⁷⁵ Maga a Gedalja név reánk maradt egy pecsétnyomaton. A pecsétmezőt egy kettős vonallal két mezőre osztották fel. A felirat maga így olvasható: *לגדליהו אשר על הבית* vagyis „Gedaljáé, a palota előljárójáé”. SCHWEITZER – ZSENGELLÉR.: in: *Hebraisztikai tanulmányok*: KŐSZEGHY Miklós: *Cserépre írt hadsereg*. L'Harmattan, Magyar Hebraisztikai Társaság, (h. n.) 2009, 11–12. o.

¹⁷⁶ i. m. 12–13. o.

¹⁷⁷ SCHEIBER Sándor: *Feliratok, osztrakonok, papiruszok és a Biblia*. in: Rapcsányi László: *A Biblia világa*. MRT-Minerva, Budapest, 1972, 118. o.

¹⁷⁸ SCHEIBER Sándor: i. m. 118. o.

¹⁷⁹ TOKICS Imre: *A régészet igazolja a Bibliát*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006, 55–57. o.

templom funkcionalitását, ezért lehet, hogy az igazsághoz teljesen közel járunk akkor, amikor feltételezzük az Elefantine-szigetén épült szentély *asylum* jogát.

Mindenesetre megjegyezzük, hogy Elefantine szentélyében a zsidó diaszpóra közösség úgy ítélte meg, hogy a jeruzsálemi templomtól függetlenül, Izrael földjétől távol is lehet hiteles áldozatot bemutatni. Azért is furcsa ez, mivel a Jósiás kultuszreformján nevelkedett egyénekről van szó, akik az i. e. 586-os katasztrófa után menekültek Egyiptomba.¹⁸⁰

Meg kell említenünk még egy szent helyet Egyiptomban, az úgynevezett Leontopolisz szentélyt. Kairótól Északra épült fel, Héliopolisz környékén. Mindkét egyiptomi szentélyt – az elefantineit és a leontopoliszit –, lényegében egy-egy zsidó katonai kolónia építette fel és működtette.

A szigorú és következetes jeruzsálemi papság hajthatatlannak bizonyult, és visszautasította a szentély építési engedélyének a kiadását. Ptolemaiosz Philometor, aki i. e. 181–145 között uralkodott, kiadta az építkezési engedélyt a zsidók kérésére. Azonban megjegyezte, hogy „csodálkozunk, hogy Istennek kedves lehet egy olyan templom, amelyet ilyen, szent állatoktól hemzsegő és tisztátalan helyen építenek”. Az engedély indoklása így hangzik: „Megadjuk neked az engedélyt, azonban azzal a feltétellel, hogy az építkezés a törvény értelmében történik, és hogy nem mi vagyunk azok, akik ezzel vétkezünk az Isten ellen.”¹⁸¹

A jeruzsálemi templom volt a minta ebben az esetben is. A szentély hatalmas toronyhoz hasonló alkotás volt, amelyet hófehér mészkőfallal vettek körül, hogy a kíváncsiskodó tekintetektől megvédjék a szentély szolgálatát. Több kaput is elhelyeztek, amelyek nem csupán a látogatók beléptetését szolgálta, hanem az épületegyüttes hatalmát és nagyságát is hirdették. A szentély hármass beosztása ugyancsak a jeruzsálemi, vagyis a salamoni templomot követte. A Szentek Szentjében oltárt helyeztek el. A használati eszközökkel kapcsolatban pedig egyfajta modernizálást hajtottak végre, ugyanis a hétkarú menóra helyett egyiptomi hatású aranylámpákat helyeztek el, amelyek a szentély mennyezetéről csüngtek le. Ez a Leontopolisz szentélye 223 esztendeig állt fenn. Oniás volt az első főpapja, aki a felszentelési ünnepen Ézsaiás 19,19 versére hivatkozott.

Ézsaiás 19,19

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה מִזְבֵּחַ לַיהוָה
בְּתוֹךְ אֲרָץ מִצְרַיִם וּמִצְבָּה
אֶצְל־גְּבוּלָהּ לַיהוָה:

¹⁸⁰ XERAVITS Géza: *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008, 58. o.

¹⁸¹ XERAVITS Géza: i. m. 59. o.

Ézsaiás 19,19

*Azon a napon oltára lesz az Úrnak Egyiptomban,
a határán pedig az Úrnak szentelt oszlop.*

Josephus megjegyzi, hogy a templom megépítésének elsősorban nem vallási, hanem politikai okai voltak. Oniás azonban nem tisztességes szándékkal cselekedte ezt, hanem mindenben csak a jeruzsálemi zsidók iránti gyűlölet vezérelte, mert nem tudta megbocsátani nekik, hogy menekülésre kényszerítették, és azt hitte, hogyha megépíti ezt a templomot, akkor rengeteg zsidót elcsalhat onnan (Jeruzsálemből).¹⁸²

Vespasianus leromboltatta a római katonákkal i. u. 60 környékén ezen izraeli szentélyt Egyiptomban. Feltételezhetjük ebben az esetben is, hogy a szentély felszentelésével az *asylum* jogot is megkapta, még akkor is, ha erre vonatkozó régészeti, vagy egyéb leletek nem állnak közvetlenül a rendelkezésünkre.¹⁸³

A második jeruzsálemi templom szentélyének felszerelésével és oltárával kapcsolatosan bátran állíthatjuk, hogy a salamoni templomhoz hasonlóan védelmi jellege volt.¹⁸⁴ Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a fogság utáni templomba a római időkben már nem léphetett be idegen, pogány származású egyén, szemben a salamoni szentéllyel. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a második templom idejére olyan törvények alakultak ki, amelyek a szentély védelmi jellegét kissé háttérbe szorították.

¹⁸² XERAVITS Géza: i. m. 59. o.

¹⁸³ TOKICS Imre: *A régészet igazolja a Bibliát*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006, 57–58. o.

¹⁸⁴ DUNBAR, Stuart Robertson: *The Account of the Ancient Israelite Tabernacle and First Priesthood in the „Jewish Antiquities” of Flavius Josephus*. Annenberg Research Institute, 1991, 238–261. o.

7. ASYLUM HELYEK

7.1. A szentély *asylum*ok

Az *asylum* állami szabályozása előtt a szentélyek¹⁸⁵ biztosították a rászorulóknak számára a védelmet, amint fentebb már megemlítettük. A szentélyek mellett utalást kell tennünk egyéb szent helyekről és területekről is, amelyek abban különböztek Izraelben használatos szentélyektől, hogy – fő szabály szerint – áldozatot nem mutattak be ezeken a szentélyeken, amennyiben mégis, akkor ez nagyon kivételes és a hagyománytól teljesen eltérő jellegű volt. A szent helyek azok a területek voltak, ahol a törzsek, vagy ezeknek egy része, esetleg a vezetőik valamilyen szempontból rendszeresen, időközönként egymással kapcsolatot tartottak fent.

A találkozás helye generációról generációra tovább hagyományozódott, és kialakult a továbbélők tudatában a szent hely fogalma. Ilyen lehetett: a Jordánon való átkelésnél felállított emlékoszlopok, továbbá a honfoglalás utáni első úgynevezett Síkemi Országgyűlés színhelye, vagy még korábban a Sínai-hegynél lévő terület, és a felsorolást még tovább folytathatnánk... A törvényt nemcsak felírták az emlékoszlop köveire, hanem Józsué felolvasta a nép számára.¹⁸⁶ A későbbiekben, Izraelben ezen emlékoszlopok a honfoglalás emlékének a „szent hely” fogalmát jelentette.

Ezek a szent helyek vagy várossá nőttek ki, bár az is lehet, hogy megmaradtak érintetlen természeti területnek. Azonban a közösség tudatában, a későbbiekben igen fontos vallási és

¹⁸⁵ Isten megjelenését a Tanakban két görög szóval fejezhetjük ki. Az első a Teofánia, a másik az Epifánia. A Teofánia egyfajta látással kezdődik, amely hallásba, majd párbeszédbe vált át. Az Epifánia is hasonló tartalommal jelenik meg, az eltérés az előzőhöz képest csupán annyi, hogy az isteni megjelenést követően szent helyé válik a terület, ahol kultusz alakul ki, amelyet az utódok, törzsek is ápolnak, gondoznak. Epifánikus isteni megjelenés volt Ábrahám patriarcha esetében is, mely Gen 12,7-9 verseiben olvasható. Mint látjuk, a történesek végén Ábrahám oltárt emelt, vagyis kultuszt alapított, amely a hely szent voltát is kifejezte. Ezek a szent helyek, oltárok, később menedékvárosként is működhetek, még akkor is, ha kifejezetten nem történik említés a szöveggörnyezetben. Bővebben: WESTERMANN, C.: *Az Ószövetség theológiájának vázlata*. Budapesti Református Theológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportja, Budapest, 1993. 52–79. o.

¹⁸⁶ WHITE, Ellen Gould: *Pátriárkák és próféták*. Advent Kiadó, Budapest, 1993, 524. o.

jogi értékekkel bírtak, amelyet a szájhagyomány útján adtak tovább generációról generációra, egészen napjainkig.

7.2. A szentély *asylum*ok szerepe

A szentély-*asylum*ok szerepe az ősi időben volt igen jelentős, amikor az állami szerep és a büntetések kiszabásának privilegizálása még nem alakult ki. Midőn az állam átvette az *asylum* jogi irányítását és felelősségét, ezt követően továbbra is megmaradtak az ősi kiváltságok a menekültek számára a szentélyekben; legtöbbször még az állammal, vagy magával a királlyal szemben is érvényre lehetett juttatni a védelmet.

Jelentőségük akkor vált teológiai szempontból ismételten fontossá, amikor az elkövetők és az üldözöttek már sehol sem találtak menedéket, hiszen az uralkodók, mint fent láttuk, különböző nemzetközi szerződésekkel biztosították maguknak, hogy az ellenszegülőket számukra kiadják, és a megtorlásokon keresztül megszilárdították központi hatalmukat. Ebben az időszakban váltak nagyon fontossá és megnyitották kapuikat a lassan már-már feledésbe merült *szentély-asylum*, a különböző szentély¹⁸⁷ területén.

A vallás volt az egyetlen és hathatós segítség, amely segítő és bátorító jobbot nyújtott a rászorulóknak számára. Az oltár ideiglenes oltalmat jelentett a jognélküli nincstelenek számára, azonban hosszabb ideig nem tartózkodhatott a szentély területén a menekült. Az üldözők is ismerték az időbeli korlátokat, és azonnal kíméletlen bosszút álltak, amikor – akár egy pillanatra is – a menekült elhagyta az oltár közvetlen védelmét.

A szenthely legfontosabb része az *asylum* szempontjából az oltár szarva קרן¹⁸⁸ volt, amelyre a menekültnek fizikailag reá kellett helyeznie a kezét, ekkor nyílt meg számára a szenthely védelmi jellege.¹⁸⁹

¹⁸⁷ A szentély többféleképp igyekezett orvosolni a szegények és a jognélküliek sérelmeit. Nemcsak az *asylum* volt az egyetlen segítség a szentély részéről, hanem gyakorta előfordult az is, hogy a szerény és ugyanakkor kamatmentes kölcsönrel, vagy vissza nem térítendő segéllyel támogatta a rászorulókat. VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológia Főiskola, Budapest, 1994, 54–55. o.

¹⁸⁸ COLE, Alan: *Exodus: An Introduction and Commentary*. Tyndale O. T. Commentaries. Inter-Varsity Press, Leichestet, England, 1992, 167. és kk. oldalán.

¹⁸⁹ SÜRING, Margit Linnéa: *The Horn Motif in the Hebrew Bible and Related Ancient Near Eastern Literature and Iconography*. Andrews University Press, Berrien Springs, Michigan, 1980, 454. és kk. o.

A szarv láthatóan és egyértelműen kiemelkedett az oltár felső részéből. Az oltár szarvai között mutatták be az áldozatként az állatokat Istennek. Ugyanakkor megjegyezzük azt is, hogy a szarv egyfajta erőt, hatalmat jelent, hiszen az állatok legerősebb látható részét jelentette.¹⁹⁰

A szentély-*asylumok*¹⁹¹ nem vizsgálták meg a „bűnös” jogi hátterét és nem szolgáltatottak igazságot, csupán pillanatnyi segítséget jelentettek a bajbajutottak számára, és nem volt végleges jogi megoldás még távolról sem. Viszont nagyon fontos tény volt az, hogy az üldözők minden esetben elismerték a szentély, vagy szent terület védelmi jogát, a legkisebb mértékben sem kérdőjelezték meg létjogosultságát. Azt is megjegyezzük, hogy a szentély-*asylumok* általában nem jelentéktelen vidéki területeken alakultak ki – kivételek természetesen itt is lehetnek –, hanem jelentősebb lakosságszámú településeken, vagy ezek közvetlen környékén jöttek létre.

Az arábiai területeken hosszú ideig nem épültek templomok, helyette a természet által kialakított sziklás dombok, fennsíkok szolgáltak szentélyként.¹⁹²

A szentélyekkel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az *asylum* jognak még további formái is kifejlődtek,¹⁹³ amelyek nem csupán a menekülő egyént részesítették védelemben, hanem az

¹⁹⁰ SCOLNIC, Benjamin Edidin: *Moses and the Horns of Power*. (k. n. és é. n.), 572. o.

¹⁹¹ A szentély-*asylumok* keskeny, de határozott nyoma elvezet bennünket egészen Egyiptomig, létezéséről Hérodotosz (II. 113.) tudósít. A Nílus-folyó deltájánál létezett egy Hepastos-i templom, ahol minden menekült – akár még szökött rabszolga is – biztonságot kapott, nem bántotta senki. A rabszolga számára biztosított menedék mindenképp egyiptomi eredetű, ugyanakkor a szentély-*asylum* elterjedt volt egész Közel-Keleten. Valószínűsíthetjük, hogy Izrael, mint rabszolgaságban lévő nép, már ismerte az egyiptomi tartózkodása alatt is ezt a jogintézményt, amelyet később, a pusztai vándorlás alatt és ezt követően, a letelepedés után kialakítottak isteni utasítás alapján, a sajátos héber jogrendszeren belül. OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 111–122. o.

¹⁹² Néha óriási sziklákat használtak templomoknak, áldozati helyeknek az ősi arab törzsek is. Három nevezetes hely alakult ki az arab kultúrában: Fals, Galsad, és Sad. Amennyiben bárki veszélybe került, és Fals szent területére tudott elmenekülni, akkor üldözői nem bántalmazhatták többé. Sőt az üldözött elkövető által, erőszakkal és jogtalanul elrabolt javakat, állatokat (tevéket), vagy egyéb értékeket sem vehették vissza tőle, mert a hely menedékként szolgált az oda menekülő számára. Bővebben: WELLHAUSEN, J.: *Reste arabischen Heidentum*. i. m. 1927, továbbá FISCHER Béla: i. m. 18–20. o.

¹⁹³ Mekka városa az arab világban menedékváros jelleget mutat az oda menekülő számára, még akkor is, ha ez a védelem nem volt olyan szilárd és egyértelmű, mint a zsidó menedékvárosok esetében. Egy másik arab *asylumra* is rámutatunk, amikor a Sínai-hegy lábánál lévő keresztény Katalin Kolostor történetében azt az érdekes hagyományt találjuk meg, hogy az üldözői elől menekülő Mohamed ebben a kolostorban talált menedéket a mindenre elszánt arab üldözői elől. A muszlim vallásalapító egy írásban rögzítette a megmenekülését, amelyet pecsétjével ellátva a kolostorban hátrahagyott. Generációkkal később a kereszties háborúk idején harcias ellenálló arab törzsek fel akarták gyújtani a keresztény kolostort, miután azonban a szerzetesek Mohamed kézírását felmutatták nekik, így a támadók azonnal elhagyták a helyszínt, és

állatot, sőt a növényt is abszolút mértékben kímélni kellett. Nem volt szabad az *asylum* térségében semmilyen erőszakos cselekedetet végrehajtani. Az *asylum* abszolút betartásának az érdekessége az volt, hogy még az űzött vad is oltalomban részesült ezen a területen.¹⁹⁴

A héber jog nagyon érzékeny volt a szándékos és gondatlan bűncselekmény törvényi tényállás teljes elkülönítésére, a szentély-*asylum* joggal kapcsolatban nagyon szigorúan megvizsgálták minden tény és ellenőriztek minden vallomást. Elképzelhetetlen, hogy a joggal szándékosan visszaélő – akinek a kezéhez embervér tapadt –, bármilyen jogi segítségben, vagy oltalomban részesült volna egy zsidó menedékvárosban.

Az izraeli szentély oltárszarvaihoz menekülő esetében nem lehetett azonnali ítéletet hozni, és részleteiben meg kellett vizsgálni az esetet,¹⁹⁵ majd ezt követően határoztak arról, hogy a menedékvárosban maradhat-e az elkövető, vagy nem.

Izraelben mindenki tisztában volt azzal, hogy kizárólag ott van az élet lehetősége, ahol az igazság, és ahol ott van az ősök Istene. E gondolkodás legplasztikusabban a szentély oltáránál, az oltár szarvainál volt felfedezhető a menekülő ember számára.¹⁹⁶

A szent helyek ezért voltak annyira fontosak, mert azok Isten jelenlétének a látható és érzékelhető helyei voltak, amelyek az élet ígéretes lehetőségét is magukban hordozták. Nem az elkövető maga határozta meg a túlélés egyetlen útját, hanem Isten mutatta meg az egyetlen

soha többé nem támadták meg a keresztény szentélyt. A mai napig látható Mohamed által adományozott *asylum* másolata a kolostor falai között.

¹⁹⁴ WINKLER, H.: *Altorientalische Forschungen*. VI. (k. n. és é. n.) a 469. és következő oldalain megjegyzi, hogy az i. e. VIII. századból származó arab emlékekben is megtaláljuk a szentély-*asylum* jogintézményét. „Aki a templom területét átlépi... jöhet, mint oltalmat kereső, ... vérbűnnel terhelten, ... vagy vérbűn nélkül.” Tehát egyértelműen kitűnik, hogy nem csupán a szándékos vagy a gondatlan elkövető kereshette fel az *asylum* joggal felruházott szentélyt, hanem az egyéb, a *dolus directus* bűncselekmények elkövetői is védelemben részesültek.

¹⁹⁵ Királyok első könyve 2. fejezetében találunk egy történetet, amely arról szól, hogy Jóáb, a katonaság főparancsnoka alattomos módon megölte az idős Dávid király két hűséges emberét, Abnert és Amászeit. Salamon a királlyá választását követően bosszút akar állni az elkövetőn, azonban Jóáb az oltár szarvaihoz menekült. Ennek ellenére Salamon kivégeztette, mert az oltár az orvgyilkosoknak nem nyújthat menedéket. Más esetben az uralkodó (1Király 1,50) megkegyelmezett Adóniának, aki hasonló módon az oltár szarvaira helyezte a kezét. Viszont a két eset teljesen eltérő jogi megítélés alá esik. Ezért lehetett az egyik esetében a halálos ítélet jogszerű, míg a másik esetben az oltár szarvaira tett kéz a kegyelmet jelentette az elkövető számára.

¹⁹⁶ ENGHY Sándor: *Halál, feltámadás és örökélet az Ószövetségben*. Doktori disszertáció, (k. n.) Debrecen, (é. n.) 399. o.

utat, az élet útját, amely mindig valamilyen szentélyhez vezetett el, vagy valamilyen menedékváros kapujához irányította az oltalom után sóvárgó gyilkost. Isten a törvényen keresztül szabályozta a szenthelybe lépés lehetőségét. Nem volt mindenkinek automatikus joga a szent helyre belépni, megragadni az oltár szarvait, és ez által életet nyerni Istentől. Mindazok, akik Jahve kezéből akarták elvenni az életet, azoknak az Ő útmutatása szerint megszabott rend és törvényesség alapján kellett élniük mindennapjaikat.

A menekülő gyilkosnak nem a szentélyben kellett önvizsgálatot tartania,¹⁹⁷ hogy elfogadj-e az Isten által elrendelt törvényeket, az élet tiszteletét, a felebarát szeretetét és a többi mind, hanem mindezen elvek szerint kellett élnie mindennapjait, és ha ennek ellenére valamilyen balszerencse nyomán meghalt a felebarátja,¹⁹⁸ akkor és csakis akkor reménykedhetett az isteni védelemben a szenthelyek valamelyikénél. Ugyan milyen élet az olyan, amely mindennapjaiban egészen távol áll Istentől, majd a végén még a szándékos gyilkossággal is tetézi helyzetét, majd az oltár szarvaihoz futva, menedéket, oltalmat kér Istentől? Ez a logika és megközelítés teljes mértékben kizárt Izrael vallásában!

Ezt a modern jogtudományban a joggal való visszaélésnek nevezik, minden törvénykönyv megkérdőjelezhetetlen alapelvei között az szerepel, hogy a joggal visszaélni nem lehet, csak a jog szellemében, jogszerűen lehet a törvényt felhasználni. Ha ez igaz az ember által létrehozott törvényekre, a különböző korok büntetőtörvényeire, akkor mennyire helyesebb és következetesebb, ha az isteni törvénnyel kapcsolatban is hasonló alapelvekhez ragaszkodik maga a Szentírás.

Az oltár szarvaihoz¹⁹⁹ jutott menekült új kezdet lehetőségét kapta meg pillanatnyilag a Teremtőtől. Az oltárnak a neve Istenre emlékeztette az embereket. Jákob azt az oltárt, amelyet Sikemben állított fel, Él-nek nevezte el. Az oltár különleges módon Isten jelenlétének volt a helye.²⁰⁰ Az oltár a közvetítés eszközeként szolgált Isten és Izrael közötti kommunikációban.²⁰¹

¹⁹⁷ i. m. 400–401. o.

¹⁹⁸ A bűncselekmény a modern büntetőjogi dogmatikában olyan cselekmény, amely tényállásszerű, tehát egyben diszpozíciószerű és büntetőjog-ellenes, továbbá bűnös. Az elkövetési magatartásnak két alapformája létezik: az aktív magatartás, a tevékenység, másrészt a passzív magatartás, a mulasztás. A menedékvárosokba befogadott menekülteknél a bűnösség teljes mértékben hiányzott, csupán az eredmény következett be. Bővebben: NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. i. m. 134–155. o.

¹⁹⁹ A korábbi időben az oltár a Teofániára és az Epifániára emlékeztette az ősatyákat. (Gen 12,7. és 26,24. és kk.)

²⁰⁰ VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 203. o.

²⁰¹ VAUX, Roland de: i. m. 203. o.

Egy kicsit eltávolodva a közvetlen témánktól, de egy bizonyos kontextusban maradva nyugodtan mondhatjuk, hogy azokban a történelmi helyzetekben, amelyekből emberileg már nincsen semmilyen kiút, Isten a maga teljes mivoltában jelenik meg, új kezdetet, új lehetőséget ajándékoz népének, Izraelnek.²⁰² Az egyes ember vérenek erőszakos kiontása égbekiáltó tett volt, amely Isten megtorlását eredményezte.

Genézis 4,10

וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דָּמִי

אֲחִידָה צִעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה:

Monda pedig az Úr: Mit cselekedtél?

A te atyádfiának vére kiált én hozzám a földről.

A Teremtő Istené az emberi vér (mint a konkrét élet székhelye), és a vér, a vérbosszuló által visszaköveteli annak a kezéből, aki kiontotta, így életbe lép az igazságszolgáltatás.²⁰³ A megfizetés törvénye volt a *ius talionis*. Isten maga is bosszút állott olykor az ártatlanok véréért. Korábbi megjegyzésünket ismét megerősítjük, mely szerint a bibliai törvény kizárólag a szándékos gyilkost büntette meg, a családját nem vonta eljárás alá.

Deuteronomium 24,16

לֹא־יָמָתוּ אָבוֹת עַל־בָּנִים

וּבָנִים לֹא־יָמָתוּ עַל־אָבוֹת

אִישׁ בְּחַטָּאתוֹ יָמוּת׃ ח

Meg ne ölettessenek az atyák a fiakért,

se a fiak meg ne ölettessenek az atyákért;

*ki-ki az ő bűnéért haljon meg.*²⁰⁴

Aki szándékán kívül, tehát gondatlanságnak bármilyen formájából kifolyólag ölt meg egy felebarátját, és nem volt benne semmilyen előre elhatározott szándék, a menedékvárosok

²⁰² ENGHY Sándor: *Halál, feltámadás és örökélet az Ószövetségben*. i. m. 402–403. o.

²⁰³ HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 1915. o.

²⁰⁴ Az atya nem halhat meg a fia helyett, sem a gyermek az apa helyett. Másképp volt ez a Hammurapi kódexében: ha egy felállványozott szerkezet összedőlt és meghalt benne egy gyermek, akkor az építőmesternek a fiát ítélték halálra. Bővebben: HERTZ J. H.: i. m. V. kötet 298. oldalán, továbbá: KLIMA, Josef: *Mezopotámia*. i. m. 202. és kk. oldal és *Zsidó Lexikon*: i. m. (a megtorlás címszó alatt) 584. o.

egyikében kaphatott helyet.²⁰⁵ A régi, ősi időkben minden keleti törzs körében volt olyan menedékhely, szentély, amely oltalmat nyújtott az oda menekülő számára.²⁰⁶

A kollektív szempontoktól elvonatkoztatva, individuális értelmezéssel közelítve meg a kérdést, azt tudjuk mondani, hogy – a vérbosszuló elől elmenekülve –, az oltárhoz jutva menti meg Isten az egyént. Éppen úgy, mint népét annakidején a Vörös-tengernél, vagy a pusztai vándorlás egyéb nehéz helyzeteiben és pillanataiban. Isten mindig akkor jelenik meg, amikor emberileg nézve az utolsó pillanat után van a bűnös. Ugyanakkor Istent nem lehet kényszeríteni semmire sem. Amit tesz, azért teszi meg, mert szabadon és önként kívánja megtenni, és nem azért, mert erre bárki kényszeríthetné.

²⁰⁵ HAAG, Herbert: i. m. 1915. columna, továbbá: VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 187. o.

²⁰⁶ HAAG, Herbert: i. m. 1222. columna.

8. A MENEDÉKVÁROSOK

A szentély *asylum*ok esetében rá kell mutatnunk arra, hogy a szentélyek nem minden esetben nyújtottak menedéket, és az oltalom²⁰⁷ sem volt mindenhol azonos mértékű, tehát szentélyenként eltérő lehetett a jogi és fizikai védelem. Előfordult olyan helyzet is, hogy az egyik helyen elutasított kérést egy másik szentélyben elfogadták, és menedéket kapott az, aki a vérbosszú, vagy egyéb más körülmény miatt kényszerült menedékre.

A szent helyek kialakult és a közösségek által elfogadott rangja is erősen befolyásolta a menedéket, mert az olyan szentély, amelynek a vallási jelentőségét és reputációját a különböző törzsek olykor-olykor kétségbe vonták, egészen más megítélés alá került, mint azok, amelyek már évszázadok óta működtek, és a térségben élők által respektált, elismert vallási tekintéllyel felruházott szent helyek voltak.

Bizonyos szent helyek évszázadokon át és generációkon keresztül számtalan *asylum* esettel „dicsekedhettek”, amelyet a szájhagyomány megőrzött és továbbadott a későbbi nemzedékek számára, ezért szinte tabuvá vált az oltalom, amelyet *asylum*ként mindenkinek be kellett tartania²⁰⁸ és el kellett fogadnia. Gondoljuk csak el, hogy bármilyen törzs, vagy népcsoport, amelynek őse valamelyik szent helyen *asylum*ban részesült, ez azt jelentette, hogy a felmenők tiszteletéből következett az a tény, hogy e szenthelynek a védelmi jellegét semmilyen körülmények között kétségbe nem vonhatták. A múlt így volt jelen a későbbi utódok mindennapjaiban.

A fontosabb szentélyek és vallásilag tiszteletben részesített helyek egészen kiemelkedtek a többi szent hely közül. Jelentőségük és legitimációjuk folyamatosan erősödött, és annyira

²⁰⁷ A magyar nyelvben az oltalom (*asylum*) kifejezés az oltár szóból eredeztethető. Az oltalom a mai modern jelentésében is hordozza a védelem, biztonság gondolatát, amely Istentől érkező pártfogást és különleges támogatást jelent. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1978, 1034. o.

²⁰⁸ Az *asylum* tiszteletét az ókori izraeli világban nem az egyén határozta meg, hanem a közösség, tehát a törzsi és (nagy) családi vezetés és az szokásjog, amelynek a jelenlétét kötelező volt elfogadni az üldözőknek, akik tökéletesen tisztában voltak azzal, hogyha a menekülő eléri a szentélyt, vagy valamelyik menedékvárost, akkor hiába üldözték esetleg napokon, vagy heteken keresztül. VAUX, R. de: i. m. 187–188. o.

megnövekedett, hogy a későbbiekben már senki nem kívánta kétségbe vonni az *asylum* jellegű jogintézményüket.

Első lépcsőben csupán a szentélyek belső térsége biztosította a sérthetlenséget az oda menekülő számára. Később az *asylum*ot kiterjesztették a szenthely teljes komplexumának a környezetére, ezt követően maradéktalanul a szentélyhez kapcsolódó városrészekre, majd a következő fejlődési szakaszban már csorbitatlanul az egész város közigazgatási területére is kitágították az *asylum* védelmét.

Ezek az oltalomhelyek nem csupán a helyben lakók számára jelentettek jogi védelmet és biztonságot, hanem hírük elterjedt messze az országhatárokon túl, és gyakran egészen távoli területekről is érkeztek menekültek, hogy megszabaduljanak az üldözőiktől, és védelemben, oltalomban részesüljenek.

Ugyanakkor arra is rá kívánunk mutatni, hogy ezek a városok és települések még akkor is megtartották *asylum* jellegű védelmüket, amikor esetlegesen a benne lévő szentélyek már régen elpusztultak, vagy megszűntek funkcionálni.

Az izraeli menedékvárosok mégsem a fenti folyamat hatására alakultak ki, bár a vallási ok és az *asylum* közötti összefüggés ebben az esetben is egyértelműen kimutatható. A menedékvárosok és a szentély-*asylumok*²⁰⁹ közötti kapcsolat egyrészt teljesen kétséget kizáró, másrészt azt is látni fogjuk a későbbiekben, hogy amíg a szentély-*asylumok* gyakran komoly visszaélésre, esetleges korrupcióra adhattak okot; addig a zsidó menedékvárosok esetében ez a hűtlenség aligha volt kivitelezhető. Ugyanis az esetet a város köztisztviselőiben álló vénei – a bírúk – együttesen vizsgálták meg, és nem egyetlen személy, a főpap, vagy pap döntött az ügyben, hanem kollektív tanácstestület. Ez a közösségi bírászkodás volt a garanciája annak, hogy a lévíták egésze nem válhat hűtlenné azzal a törvénnyel szemben, amelynek nevében eljárnak.

Feltehetjük a következő kérdést: vajon a menedékvárosok kialakulása az izraeli területeken a honfoglalással vette-e kezdetét? Vagy korábbi gyökerek is léteztek, amelyeket figyelembe vett a zsidó jogrendszer? A honfoglalás előtti menedékhelyek létezéséről tudósít bennünket Genézis 28,19. Jákobbal kapcsolatban azt olvassuk, hogy egy követ állított fel oltár gyanánt, és elnevezte a helyet Bét-El-nek, *בֵּית־אֵל וְאוֹלָם לְזֶוּ שֶׁמֶהָעִיר*, ugyanis a város korábbi neve Lúz *לֹז* volt, amely nyelvészetileg kapcsolatba hozható az arab „*lada*” igével, ennek a

²⁰⁹ SZENTIVÁNYI Róbert: *A Szentírástudomány tankönyve*. Szeged, 1942, művében a 276–277. oldalain rámutat, hogy a héber menedékvárosok jogszolgáltatása mellett Izraelben még továbbra is fennmaradtak az áldozati oltárok menedékjoga, amelyek jelentőségükben nem érték el a menedékvárosok elismertségét, de a gyakorlatban nagyon sokat jelentettek az üldözött emberek számára.

szógyökének a jelentése: „*menedéket keresni*”. Ez az egyetlen bibliai locus is rámutat arra, hogy az izraeli honfoglalás előtt is ismerték a menedékvárosok jogintézményét a helyi törzsek és kultúrák, még az egyiptomi tartózkodást megelőzően is.

8.1. A bírák, mint az igazságszolgáltatás szolgái

A Tórában és a Talmudban²¹⁰ találunk bőségesen olyan instrukciókat a bírák számára, amelyek a helyes és bölcs igazságszolgáltatás alapelveit határozták meg az ítékezésben résztvevők számára.

A bírának meg kellett egymást becsülniük, és képeseknek kellett lenniük a folyamatos tanulásra és az ismeretek bővítésére.²¹¹ Izraelben a bíró kifejezésen Istent értették, mint minden bíró Bíróját. Az Örökkévaló az, aki megítéli népét és az egyéneket akkor, amikor Ő jónak látja. Ezért bizonyos bibliai szövegekben a Bíró helyett már Istent fordítanak le, hasonlóan van ez a 82. zsoltár gondolataiban is.

Az ókori Mezopotámiában, akár a sumér, akár a későbbi időket vesszük figyelembe, hasonló ékiratos szövegekkel találkozhatunk. Az istenség az igaz bíró szerepét töltötte be népe körében.²¹²

A bírót nem vezethette kicsinyes bosszúvágy, hiszen aki nem irgalmas az emberek iránt, az bizonyosan nem származik Ábrahámtól. Akinek lehetséges lenne, hogy irgalmat kérjen felebarátjáért, de nem teszi, az bűnösnek nevezhető.²¹³

A bűnbocsánat Izrael vallásában nagyon fontos szerepet töltött be, valószínűsíthetjük, hogy az eljáró bíró sokszor hozzásegítette mindkét felet a kölcsönös megbocsátáshoz.²¹⁴

²¹⁰ BLAU Lajos: *A Talmudról*. Reprint, Gabbiano Print, Budapest, 2006, 25. oldalán: „A Talmud egy nagy műnek elfogadott neve, amely 12 fólió-kötetből áll. Így nyomtatta ki először 1520–23 években *Bomberg* Dániel, az Antwerpenből Velencébe telepedett nemes úr, minden idők legnagyobb könyvkiadója.” Továbbá: KUSTÁR Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2010, 13. o.

²¹¹ DOMÁN István: *A Babilóniai Talmud*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2007, 96–97. oldalain idézi Megilla 32a gondolatát.

²¹² RÁKOS Sándor: *Agyagtáblák üzenete*. Magyar Helikon, (h. n.) 1963, 47. o. A Samas istenhez való imádság Varázsmondókában ezt találjuk: *Samas, mindenható isten, te, halottat feltámasztó, kötések csomóit megoldó, igaz bíránk, bölcs vezérünk...*

²¹³ BACHER Vilmos: *A babilóniai amórák agadája*. Budapest, 1878, Reprint, Gabbiano Print, 2007, 25. o.

²¹⁴ KOHLBACH Bertalan: *A zsidó néprajzról*. Reprint, Gabbiano Print, Budapest, 2007, 33–36. o.

A bíróknak felelősségük van az ítélettel kapcsolatban. „Minden bíró, aki valós ítéletre törekszik, amelyik valóban megfelel az igazságnak, odahat, hogy az isteni szellem Izraelben tartózkodjon, mert írva van: »Isten, az isteni gyülekezetben áll, bírák közepette ítélt« (Zsolt 82,1). Az a bíró, amelyik nem helyesen ítélt, az isteni szellemet, lelket űzi el Izraelből. Egy bírónak úgy kellett tekintenie magát, mintha egy kard feküdne a csípői között, és a pokol alatta nyitva lenne.»²¹⁵

A Talmud kimondja, hogy a bíróknak függetleneknek kell lenniük,²¹⁶ semmilyen külső ok nem lehet rájuk hatással, csupán egy, az igazság. Az igazságszolgáltatásban résztvevőknek elfogulatlanoknak kell lenniük, hiszen ezt olvassuk:

Exodus 23,8

וְשָׁחַד לֹא תִקַּח כִּי הַשָּׁחַד

יַעֲזֹר פְּקֻחִים וְיִסְלַף דְּבָרֵי

צַדִּיקִים:

*Ne fogadj el megvesztegetést....*²¹⁷

Felesleges a pénzzel való megvesztegetésről szólni, mert még a szóval való megvesztegetés is tilos. Miként képzelhető el megvesztegetés szóval? Ahogy Smuélnál volt: egyszer egy komppal kelt át. Jött egy ember és nyújtotta neki a kezét. Kérdezte tőle: milyen ügyben jársz? Azt felelte: perem van. Erre mondta: mint bíró, a te dolгодban elfogult lennék.²¹⁸

²¹⁵ KOHLBACH Bertalan: *A zsidó néprajzról*. i. m. 97–98. o.

²¹⁶ Szanhedrin 7b. a bírókra vonatkozó törvényeket és utasításokat tartalmaz:

זֶה בְּשִׁבִּיל הַבָּא וְאֵלּוּהָ כֶּסֶף בְּשִׁבִּיל הַבָּא אֵשֶׁר רַב
בֵּיתָהּ וְצָבִי נָפִיק לְקַטְלָא נַפְשִׁיהּ בְּרַעוּת הָכִי אָמַר דִּינָא "לִבִּי אֶתִּי הוּא כִּי רַב
חֲזִי הוּי כִּי כִּי־יָאֵה בִּיאָה שְׁתֵּהָא וְלֹאִי עֵיִל לְבֵיתָהּ וְרִיקָן עֵבִיד הוּא לִית
אִם אָמַר אֲבִתְרִיהּ (דְּמַפְרִי) "אֲמַבּוּהָא" לְנִצָּח כְּגַלְלוּ [וְגו'] שִׁיאָר לְשִׁמִּים יַעֲלֶה
רִיגְלָא בְּשִׁבְתָּא לִּיה מִכְתָּפִי הוּוּ כִּי חֲסִידָא לִיזוּטְרָא מִר (וְגו') "אֲבַדְהִי אָמַר ד
כִּי... דָּאֲמַרוּ מִי־לֵתָא הָא מִנָּא קִפְרָא בִּר דְּרַשׁ וְדוּר לְדוּר נֹזֵר וְאִם חוּסָן לְעוֹלָם לֹא
יִהְיוּ רַבְנָן... לֹא תַעֲלֶה דְּכֹתִיב בְּדִין מִתּוֹנִין... וְאֵלּוּהָ לִיה סְמִיךְ בְּמַעֲלוֹת וְ...
פְּטִימָשְׁנָא קוֹדֵשׁ עִם רֹאשִׁי עַל יַפְסַע שְׁלָא לְדִיִּין לְמַנִּיין "אֲלִיעֹזֵר רֹאֲמַר הַמֶּשֶׁ
תִּלְמָהֶם אֲשֶׁר תִּשִּׁים אֲשֶׁר הַמִּשְׁפָּטִים וְאֵלּוּהָ לִיה וְסְמִיךְ בְּמַעֲלוֹת תַּעֲלֶה לֹא
אָמַר לִיה מִי־בַעִי, רַב הַדִּיִּינִין כִּלִּי אֱלֹו אֲבָא בִּר חִיָּא רַבִּי וְאִתִּימָא יִרְמִיָּה רַבִּי

²¹⁷ Exodus 23,8. „Megvesztegetést el ne végy: mert az ajándék megvakítja a szemeseket, és elfordítja az igazak ügyét.” Továbbá Deut 16,19 Deut 16,19

לֹא־תִשָּׂא מִשְׁפָּט לֹא תִכִּיר
פְּנִים וְלֹא־תִקַּח שָׁחַד כִּי הַשָּׁחַד
יַעֲזֹר עֵינֵי הַכֹּהֲנִים וְיִסְלַף
דְּבָרֵי צַדִּיקִים:

Továbbá Leviticus 19,15

לֹא־תִשָּׂא עוֹל בְּמִשְׁפָּט לֹא־תִשָּׂא
פָּנִי וְלֹא תִהְיֶה פָּנִי
גְּדוֹל בְּצִדִּיק הַשָּׁפֵט עֲמִיתֶךָ:

²¹⁸ DOMÁN István: i. m. 100. oldalán, a Ketubot 105b.

Méltatlan bíró Izraelben olyan, mintha Izraelben egy bálványligetet ültetett volna el az Isten oltára mellé.²¹⁹

A gyanúval kapcsolatban mély pszichológiával hatol be a Talmud a gyanú lélektanába, kifejtve, hogy akit valamiért gyanúba fognak, bizonytalansággal, ha igen csekély mértékben is, hibás a dologban. Azonban, mint minden elmélet, ez is megsebezhető, és a Talmud éles logikával igyekszik az ellenvetéseket megcáfolni, az ellentétes felfogásokat kiegyenlíteni.

Ráb mondta r. Ruben ben Aristobulos nevében.

Senkit sem érhet gyanú valamiben, hacsak (tényleg) meg nem tette azt, és ha nem tette meg egészen, gondolt rá szívében, hogy megteszi, és ha nem gondolt rá szívében, hogy megteszi, látta, hogy mások teszik meg, és örvendett rajta.²²⁰ A bírák egy bizonyos ponton túl nem térhetnek ki a jogvitából. Ha ketten jönnek eléd a bírósághoz: amíg esetüket nem hallottad, vagy ha az esetüket hallottad, te azonban még nem tudod, milyen ítélet várható, addig jogod van azt mondani: Menjetek és egyeztetek ki! De ha hallottad az esetüket és tudod, milyen ítélet várható, úgy többé nem vagy feljogosítva azt mondani: Menjetek és egyeztetek ki! Mert írva van:

Pélida 17,14

פּוֹטֵר מִים רֵאשִׁית מְדוֹן וְלִפְנֵי
הַתְּגָלָע הָרִיב נָטוּשׁ:

*A viszály kezdete olyan, mint amikor megindul az árvíz,
azért tartsd magad távol a perpatvartól.*

Mielőtt a viszály kitör, még távol tarthatod magad tőle, ha már azonban a viszály kitört, nem tudod magad távol tartani tőle.²²¹

ר"ת קח לא ושוחד ת אלא ממון שוחד לומר צריך אינו שוחד אפילו דברים נמי מדלא אסור
בצע כתיב דמי היכי תקח לא שוחד הא כי דברים דשמואל במברא עבר הוה ההוא אתא גברא
ידתיך מאי ליה אמר ידיה ליה יהיב לדינא לך פסילנא א"ל לי אית דינא ליה אמר עב
אמימר הוה יתיב וקא דאין דינא פרח גדפא ארישיה אתא גברא ההוא שקליה ל"א מאי עבידתיך
ל"א דינא אית לי אמר ליה פסילנא לך לדינא עוקבא מר קמיה רוקא שדי הוה
ההוא אתא כסייה גברא

²¹⁹ i. m. 100–101. oldalán, a Szanhedrin 7b.

²²⁰ MOLNÁR Ernő: *A Talmud könyvei*. Reprint kiadás, (k. n.) Budapest, 1997, 223. o.

²²¹ DOMÁN István: i. m. 101. oldalán, Szanhedrin 6b szó szerint idézi az Ex 18,3 szövegét.

שמעון רבי מנסיא בן אומר שנים שבאו לפניך לדין עד שלא תשמע דבריהן או משתשמע דבריהן ואי אתה
יודע להיכן דין נוטה אתה רשאי לומר להן צאו ובצעו משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי תהא
רשאי לומר להן צאו ובצעו שנאמר פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש קודם שנתגלע הריב
יכול אתה לנטשו משנתגלע הריב אי אתה לנטשו יכול

A bírók nem emberek, hanem az Úr megbízásából ítélkeznek...

2Krón 19,6

וַיֹּאמֶר אֶל־הַשְּׁפָטִים רְאוּ מַה־אַתֶּם

עֹשִׂים כִּי לֹא לָאָדָם הַשְּׁפָטוּ

כִּי לַיהוָה וְעַמְּכֶם בְּדָבָר מִשְׁפָּט:

És monda a bírának: Jól meglássátok,

a mit cselekesztek; mert nem ember

nevében ítéltek, hanem az Úrnak nevében,

a ki az ítéletben veletek lesz.

Sőt az imént idézett Írás azt mondja: וְעַמְּכֶם בְּדָבָר מִשְׁפָּט , *Ő lesz veletek az ítélethozatalban,* 2Krón 19,6b.²²²

A bíró, amikor ítéletet hoz, akkor társsá válik a teremtés munkájában, hiszen Mózes egész nap, reggeltől estig ítélte a népet.²²³

Exodus 18,13

וַיְהִי מִמָּחָרָת וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לִשְׁפָט

אֶת־הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל־מֹשֶׁה

מִן־הַבֹּקֶר עַד־הָעֶרֶב:

És lőn másod napon, leüle Mózes törvényt tenni

a népnek; a nép pedig áll vala Mózes előtt

reggeltől estig.

A מִן־הַבֹּקֶר reggel és az עַד־הָעֶרֶב este kifejezések használata egyértelműen a teremtésre emlékeztető szókapcsolatot jeleznek.

Hillél törvénytánító²²⁴ etikai alapelve és tanítása az volt, hogy „ami neked nem esnék jól, azt ne tedd a te felebarátodnak”. Erre a gondolatára vonatkoztatva egyszer azt mondta, hogy

²²² A Szanhedrin 6b szó szerint idézi a 2Krón 19,6 szövegét is.

²²³ DOMÁN István: i. m. 103. oldalán, Sábbát 10a, amely Ex 18,13 gondolataira épül rá.

רב מדפתי ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב וכי תעלה על דעתך שמשנה יושב ודן כל היום כולו תורתו מתי נעשית אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב נעשה כאילו שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר וכתוב הערב עד התם ויהי ערב ויהי יום בקר

²²⁴ Hillél az egyik legbölcsebb rabbi volt, a Tanak tanulmányozásához és értelmezéséhez hét alapelvet határozott meg. ”סנהדרין ז” / Toszefta, Szánhedrin VII. fejezet.

Bővebben: DAUBE, David: „*Rabbinic Methods of Interpretation and Hellenistic Rhetoric. Hebrew Union College Annual* 22, 1949, 239–264. oldalakon, továbbá: SKARSAUNE, Oskar: *In the Shadow of the Temple*. IVP Academic, Downers Grove, Illinois, 2002, 37–38. o.

tulajdonképpen ez a Tóra alapja, a többi csupán ehhez kapcsolódó magyarázat és részletezés.²²⁵ Rabbi Jismáél ben Elisa²²⁶ tizenháromra bővítette ki Hillél alapelveit, majd rabbi Eliezer ben Joszi²²⁷ (hagalili) megalkotta az értelmezés harminckettő szabályrendszerét.²²⁸

Hillél rabbi híres mondásával fejezzük be e fejezet gondolatait: „Tanuld még többet a Tórát és gazdagabb lesz az életed.”²²⁹

Hillél a zsidóság legkiválóbb tanítója volt az ókorban. Élete „Nagy” Heródes uralkodására esett. Hillél a róla elnevezett és utána még évszázadokon át fennállott *Akadémia* alapítója és feje, babilóniai születésű volt, később érkezett Jeruzsálembe. Családi származása a legelőkelőbbek közé emelte Hillélt, egészen Dávid királyig vezette végig a toledótját. A tradíció szerint 120 évig élt, ebből 45 esztendőt a tanulásra fordított, attól kezdve pedig Izrael elismert szellemi vezetőjévé vált. Tanítói Semája és Abtalion – a két híres írásmagyarázó volt –, akiknek híre Jeruzsálembe vonzotta Hillélt. Később mesterének utóda és a Szanhedrin nábsi elnöke volt az i. e. 30–10 közötti időszakban. Hírnevét elsősorban jó szívről és magas erkölcsi felfogásáról kapta, továbbá azért is, mert saját korának egyik legélesebb elméjű jogtudósaként tartották számon. Életbölcssége teljes összhangban állt magánéletével, a Babiloni Talmudban találunk Hillélre vonatkozó feljegyzéseket. Hillél az emberszeretetet tartotta az egész zsidó tanítás központjának. A zsidó morál alapjául Lev 19,18 gondolatát teszi: *וְהָיָה אִתְּךָ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ* Néhány híres mondását idézzük: „Ne ítélj meg a felebarátodat, amíg magad is nem voltál az ő helyén. Aki törekszik a hírnév után, az elveszti nevét. Aki nem növeli tudását, az apasztja. Aki nem tanul, az méltó a halálra. Aki a koronából (törvénytudásból) hasznot húz, az elveszik. A tanulatlannak nincs ellenszenve a büntől. A tudatlan nem lehet jámbor. A szegénylős nem tanulhat. A szenvedélyes nem taníthat.” Bővebben: *Zsidó Lexikon*. Szerkesztette: UJVÁRI Péter, A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929, 364–365. o.

²²⁵ NAFTALI, Kraus: *A Talmud bölcsei*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest, 1993, 43. o.

²²⁶ I. u. 2. században élt neves tannaita.

²²⁷ I. u. 2. században élt neves tannaita.

²²⁸ OLÁH János: *Egy parabolikus próféta-novella a Tanah-ban Tradicionális zsidó- és egyéb interpretációk Jóna könyvéhez, rövid introdukcióval, preparációval és transzlációval*. PhD értekezés, OR–ZSE, Budapest 2006. 21–24. o.

²²⁹ HILLEL: M. Avot 2,7.

9. AZ ÓSZÖVETSÉGI IZRAELI ALKOTMÁNY ÉS A VALLÁS

9.1. A Tóra isteni tekintély

Izraelnek a honfoglalást követően nagyon hamar ki kellett alakítania az új és alapvetően a megváltozott helyzetre és életkörülményekre vonatkozólag a maga belső jogrendszerét. A tizenkét törzs az ígért földjének az elfoglalását követően az összizraelita szövetséget megerősítette, amelyet – mint már – korábbiakban megemlítettük, amfiktóniának is neveznek. Izraelben a királyságot megelőzően bármilyen szokásjog és vallási jellegű jogi intézmény, csupán a tizenkét törzs közös szövetségén belül alakulhatott ki, amely jogalkalmazás tekintetében egységes jelleget öltött. Ez azt jelentette, hogy ugyanazért a cselekedetért, bármelyik törzs területén ugyanabban a joghátrányban részesült az elkövető.

Az ószövetségi monoteista vallás már Izrael léte előtt létezett. Nem a törzsek tapasztalata alakította ki ezt a szemléletüket. Azonban nem tekinthető a törzsek járulékának – bár az igaz, hogy a vallást a törzseken keresztül ismerjük meg –, mégis a közös hit és a nemzedékeken keresztül megélt egyetemes vallási tapasztalat alakítja ki a törzsek ezirányú szemléletét. A törzsi liga olyan szakrális intézmény volt, amely az ókori élet körülményei között a jogfejlődés egyik jellemző és meghatározó formája volt. Ugyanakkor nem vonatkoztathatunk el attól sem, hogy a törzsek az egyiptomi kultúrában fejlődtek ki majd félezer éven keresztül, és váltak etnikai szempontból fontos tényezővé. Mózes – a menedékvárosokra vonatkozólag – olyan jogszokást rögzít a törzsek számára a törvénykönyvben, amelyet valamilyen formában már az egyiptomi tartózkodás idején is ismertek, azt megelőzően pedig az ábrahám pátriarcha-történetek szájhagyományából is ismertek.

A Tóra nem rideg törvény, hanem isteni tekintély alapján adott tanítás, intelem, utasítás, helyes iránymutatás.²³⁰

Izrael alkotmányára vonatkozólag természetesen nem a modern kori jogi szempontokból teszünk utalást, hanem vallástörténeti aspektusból. Az egyik legfontosabb alapelv a héberek alkotmányában az volt, hogy a szövetséget kollektívan tartsák meg. A menedékvárosok

²³⁰ PÁKOZDY László Márton: *Bibliaiskola*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007, 211. o.

vallásjogi alkalmazása az izraeli szövetség gondolatából eredt, vagyis Isten és a tizenkét törzs közötti szövetségen alapul, ezért ezt hatalmi erővel eltörölni lehetetlen lett volna.

Egyesek felteszik a kérdést az *asylum* joggal kapcsolatban, hogy az *asylum* tekinthető-e Izrael eredeti intézményének, vagy nem?²³¹ További kérdés az is, hogy a bibliai törvényeket befolyásolta-e bármilyen formában az *asylum* joga Izraelben? A későbbiekben miért tört meg az *asylum* joga, miért tűntek el a menedékvárosok véglegesen Izrael életéből? Milyen kronológiát tudunk felállítani a menedékvárosokkal kapcsolatban, meddig működtek e jogintézmények, és milyen külső-belső hatások következtében szűntek meg? Megszűnésükről miért nem olvasunk az Írásokban? Ezekre a fontos kérdésekre továbbra is keresnünk kell a válaszokat, egyelőre csupán részleges és töredékes feleletet tudunk adni.

9.2. Az *asylum* jog fejlődésének szakaszai

A kutatás az irányban folyik, hogy az *asylum* jog fejlődésének két alapvető szakaszát figyelhetjük meg: egyrészt az *oltár-asylum*, másrészt a *menedékváros-asylum*. Wellhausen nyomán némelyek ebben az irányban kutatnak tovább.²³²

E logika szerint alapvetően elkülönítik a politikai és a véletlen emberölés szempontjából a menedékvárosokat. Az előbbire 1Kir 1,50-53 történetében szereplő Adónia esete különös példa, továbbá 1Kir 2,28-34. Az első esetben Adónia megmenekült, az oltár szarva védelmet jelentett számára, azonban Jóáb, a katonai fővezér a korábbi gyilkosságaiért az életével kellett, hogy fizessen, hiába menekült a sátorba az oltár szarvaihoz, nem volt számára kegyelem, Salamon király Benájával megölette a korábbi gyilkost. A másik esetben pedig az emberölésekkel kapcsolatos *asylumot* emelik ki

²³¹ STACKERT, Jeffrey: *Why Does Deuteronomy Legislate Cities of Refuge? Asylum in the Covenant Collection (Ex 21,12–14) and Deuteronomy. (19,1–13)* JBL 125, no. 1, 2006, 23. o.

²³² BARMASH, Pamela: *Homicide in the Biblical World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 71–93. o. Továbbá: WELLHAUSEN, Julius: *Prolegomena*. i. m. 33. és 162. o.

Exodus 21,13 alapján:

²³⁴וַאֲשֶׁר לֹא ²³³צָדֵק וְהֶאֱלֹהִים אֵלֶּה.

לִידוֹ וְשִׁמְתִי לָךְ מָקוֹם אֲנֹכִי

יְנוּם שְׁמָה:

De ha (És aki) nem szándékosan ölt,

hanem Isten akaratából esett a kezébe,

akkor kijelölök olyan helyet,²³⁵ ahová elmenekülhet.

A vizsgált szövegben található „*helyet*” a héber מקום jelentése a következő árnyalatokban foglalható össze: „*szent helyet*”, „*kultikus területet*” jelez, elkülönített terület²³⁶, ahogyan az Ex 20,24-ben olvashatjuk. Ugyanez a „*hely*” kifejezés jelenik meg a menedékváros esetében is. Tehát a מקום lesz az összekötő kifejezés az oltár védelme és a kijelölt város védelme között. Sőt tovább értelmezve a „*hely*” kifejezés az Ex 23,20-ban az ígért földjét, Kánaán területét jelenti.²³⁷ Az oltárnak eredetileg az Ex 20,24-26 szerint földből kellett készülnie, vagy esetleg kövekből, amelyek nem lehettek faragott kövek.²³⁸ A Deut 19. fejezetében található menedékvárosok törvényei pedig egységes kultuszcentralizációt

233 A *leselkedni, útonállónak lenni* kifejezés kétszer található meg a masszoréta szövegben a vizsgált Ex 21,13-ban: וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ és 1Sám 24,12-ben וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ. Bár az utóbbi szöveg esetében már tárgyraggal található meg. Nifalos formátumban a jelentése *elpusztítani*, mint Zof 3,6 esetében: וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ.

²³⁴ A **אִשָּׁה** és *aki* kifejezés a bibliai kazuisztikus törvényalkotás ismert kifejezése, az **אִשָּׁה** férfira utaló szókapcsolatát jelenti. Bővebben: STACKERT, J.: i. m. 37. o.

²³⁵ Az Ex 21,13-ban a *hely* minden kétséget kizáróan a menedékvárost jelenti, szemben az oltárok menedékével. Lásd bővebben: STACKERT, J.: i. m. 41. o. A Deuteronomiumi helyeken megjelenik a többes számú alak is

אֲבֹר הָאֲבֹרִין אֶת־כָּל־הַמְּקֹמֹת אֲשֶׁר עֲבָדוּ־שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אִתָּם יִרְשִׁים אִתָּם אֶת־אֱלֹהֵיהֶם עַל־הָהָרִים הַרְּבִים וְעַל־הַנִּבְעֹת

וְחָתַת כָּל־עֵץ רֶעֱנָה:

²³⁶ DIETRICH, Christine: *Asyl. Vergleichende Untersuchung zu einer Rechtsinstitution im Alten Israel und seiner Umwelt*. Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, 2008, 52–53. oldalain a hely és a szent, továbbá a menedékhely kapcsolatára mutat rá.

²³⁷ BARMASH, Palmela: i. m. 71–93. oldalain a hely és az oltár kifejezéseket azonosítja, vagyis felcserélhető fogalmakat ért rajtuk. Barmash lényegében Greenberg (Biblical Conception of Asylum) gondolatmenetét követi. Mindkettő elméletének az a lényege, hogy a politikai és vallási *asylum* Izraelben párhuzamosan létezett és fennállt. A magunk részéről azt látjuk bizonyítottnak, hogy egy *asylum* volt, amelynek volt politikai és vallási (véletlen gyilkos) oldala. Azonban az *asylum* egy és ugyanaz volt mindkét esetben. Lehet, hogy értelmi szinten elválasztható, azonban lényegét tekintve egynek és oszthatatlannak tekintjük.

²³⁸ Az Ex 20,24-26 és az Ex 21,12-14 szövegeket némelyek teljesen összekapcsolják, így: SETERS, John Van: *A Law Book for the Diaspora: Revision in the Study of the Covenant Code*. Oxford/New York: Oxford University Press, 2003, 106–108. o.

jelentenek az Ex 21,12-14 gondolataihoz képest.²³⁹ A Deut 21,9-ben olvashatunk az „*ártatlan vér kiontójáról*”, aki ezt megteszi, azt el kell távolítani Izrael közösségéből.

Egy kissé kitekintve Izraelen túl, azt látjuk, hogy vannak olyan gyökerek, amelyek közösek a tizenkét törzs jogszokásával. A mai kutatások – mint fentebb már említettük – érdekes összefüggésekre és párhuzamokra mutatnak rá a hettita szövetségi hűbéri szerződések és a mózesi írott szövegek kifejezései között. A hettita megfogalmazások minden valószínűség szerint az ókori keleten általánosan elismert és használt előírások voltak, amelyek a héber Tóra szövegeire is, bár közvetett módon, de mégis valamilyen formában hatást gyakoroltak. Röviden tekintsük át, hogy milyen szerkezetet használtak ezek a nemzetközi szerződések és milyen fordulatok jellemezték.²⁴⁰

- Preambulummal kezdődtek, amely a nagy és híres királyra vonatkozó adatokat tartalmazott: neve, rangja, apja neve.
- A prológusban a király utal a hűbéresei nevére, a közöttük fennálló jogi viszonyra és a kialakult kapcsolatra.
- A kötelezettségek részletes felsorolása, amiket a hűbéres elvállal. Ez nagyon fontos része volt a szerződésnek, hiszen bármilyen jogvita esetén a szerződés ezen pontját vizsgálta meg mind a két fél.
- A szerződés kifejezetten tilalmazta hűbéresnek a hettiták ellenségeivel való kapcsolattartást, amely nem csupán katonai vonatkozású, hanem gazdasági és családi-házassági jellegű is volt.
- A hűbéres szükség esetén akár fegyveres segítséget is köteles volt nyújtani a hettita birodalom számára, méghozzá „teljes szívéből”, melynek elmulasztása a szerződés megszegését jelentette.
- A vazallus nem ejthetett ki, és nem tűrhetett el másoktól a nagy király személyével kapcsolatban tiszteletlen és barátságtalan szót.
- A hűbéres király köteles volt a kirótt adóval évente egyszer megjelenni a nagy király előtt, amelynek elmaradása katonai megtorlást vonhatott maga után.

²³⁹ STACKERT, J.: i. m. 42–43. o.

²⁴⁰ ŽAMAROVSKÝ, Vojtech: *Egy eltűnt birodalom titkai nyomában*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1972. A szerző a majdnem háromszáz oldalas munkájával a hettita birodalomról rántja le a leplet a törvények, a vallástudomány és a politika szempontjai alapján. Tudományos monográfiája páratlan értéket jelent a témánk szempontjából is.

- A szerződés egyik példányát a vazallus köteles volt a központi kultushelyen elhelyezni és azt megfelelő időközönként nyilvánosan felolvasatni, hogy közhitelű és közismert legyen a hettitákkal kötött szerződés.
- A szerződés záradéka vallási dominancián túl isteni áldásokat és átkokat fogalmaz meg a szövetség megtartói és megszegői számára. Lényegében a záradék éppolyan ismert kellett, hogy legyen, mint a szerződés része. Ebben az időben még nem voltak titkos záradékok, amelyek a nagy nyilvánosság kizárásával csupán a két szerződő fél leplezett szándékát fejezték volna ki.

Látjuk tehát, hogy a bibliai héber szövetségi formula áttételes és közvetett módon, de mégis kapcsolatban van a hettita kodifikált szöveggel.

Exodus 20,2

אֲנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ

Én vagyok az Úr a te Istened,

Exodus 20,2 teljes mértékben megfelel a hettita szövetség preambulumnak, természetesen abszolút eltérő vallási tartalommal. Mindenesetre megtaláljuk a paralelizmust a hettita szerződéstípusok²⁴¹ kikötései és formulái és az izraeli monoteizmus szövegei között. Amint a nagy király (hettita) vazallusainak tilos volt a birodalom ellenségeivel bárminemű szövetségre lépni, úgy tilos az izraelitáknak más istenek irányába a legkisebb lojalitást kimutatni.

²⁴¹ A jogi szövegekben nemcsak a tanúk jelenléte volt elengedhetetlen, hanem a tanú felelősségvállalásának is meg kellett jelennie az írott agyagtáblán. Ugyanis végig kellett hengerítenie a személyes pecsétjét, és gyűrűjének pecsétjével is el kellett látnia a lágy agyagot, majd ujjainak körömlenyomatát, és ruhája szegélyének lenyomatát el kellett helyeznie az égetés előtti agyagtáblán. Ez azt jelentette, hogy a tanú mindenképpen jelen volt a jogi szöveg végső kialakításánál, úgy is fogalmazhatunk, hogy ez az ókori azonosítási rendszer közigazgatási alkalmazását jelentette. A Dekalógus esetében az, hogy az Örökkévaló a saját ujjával írta a parancsolat szövegeit a kőtáblákra, a teljes felelősségvállalást, a jogi biztonságot is jelentette.

Exodus 31,18

וַיִּתֵּן אֱלֹהִים לְמֹשֶׁה כְּתָבִים לְדָבָר
אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחֹת
הָעֵרֶת לַחֹת אֶתֵּן כְּתָבִים בְּאֶצְבָּע
אֱלֹהִים:

*Mikor pedig elvégezte vele való beszédét a Sínai hegyen,
átaladta Mózesnek a bizonyság két tábláját,
az Isten ujjával írt kőtáblákat.*

Az újbabiloni birodalomban úgy védekeztek a hamisítások ellen, hogy az eredeti szerződés mellett még két hiteles példányt is elkészítettek úgy, hogy mind a két fél kapott egy-egy példányt. Az eredeti harmadik okmányon pedig feltüntették a két másolat létét. Bizonytalanság esetén pedig a levéltárban megőrzött az eredeti okmányról ellenőrizték a rendelkezéseket, a visszaélést szigorúan megbüntették. A szerződésekkel kapcsolatosan bővebben: OPPENHEIM, A. L.: *Az ókori Mezopotámia*. i. m. 345. és kk. o.

Amint a nagy király (hettita) hűbéreseinek távol kellett tartaniuk magukat az egymás iránti ellenségeskedéstől, úgy a Dekalógus parancsa tiltott minden olyan cselekedetet, amely megcsorbítaná a többi izraeli törzs jogait, és bármilyen szempontból megrontaná a közösséget egymással. Még annak a paralelje is megtalálható, hogy a szerződés egyik példányát²⁴² le kellett tenni és meg kellett őrizni a központi kultushelyen, majd megfelelő időnként nyilvánosan fel kellett olvasatni a nép számára, hogy mindenki tudja, ismerje a törvény reá vonatkozó passzusát.

Nem hagyható figyelmen kívül az úgynevezett áldó és átok formula megléte sem, amely a Deuteronomium 27–28. fejezetében egészen részletesen van megfogalmazva.

Az izraeli törzsek rendszeresen, ünnepélyes eskü formájában megerősítették, hogy a legfőbb Úr számukra az Örökkévaló, aki megszabadította őket az egyiptomi szolgaságból. És egyben arra kötelezték el magukat, hogy egymással békességben élnek, és engedelmeskednek az isteni törvényeknek.

9.3. A menedékvárosok az Örökkévaló kegyelmét fejezték ki

A menedékvárosok lehetősége és a letelepedés utáni megvalósítása, kialakítása mindenekelőtt azt jelzi, hogy az izraeli jogban biztosítani kívánták a menedékvárosokon keresztül azt a kegyelmet, amelynek az eredete és a megvalósulása nem az éppen aktuális uralkodó kegyeitől függött, hanem a törzsek közös megállapodását tükrözte, és Istentől eredeztették. Izrael a menedékvárosok kialakításában olyan fejlett jogintézményt hozott létre, amely ugyan nem volt egyedülálló a Közel-keleti világban, mégis intézményes voltával előre mutatott az emberi igazságszolgáltatás humanitárius oldalára.²⁴³

Izraelben a honfoglalás után – a bírák korában – az általános jólét kezdett növekedni a pusztai vándorlás szintjéhez képest. A gazdasági változások hátterében meghúzódott az életviszonyok gyors változása, amely újabb jogintézmények kialakulását eredményezte.

²⁴² Ma már tökéletesen tudjuk, hogy a két kőtábla, amely a Szövetség Ládájában volt elhelyezve, a két szövetségi okmányt képezte, mert mind a két felére írás volt elhelyezve. Izrael Istene a saját példányát is átadta Mózesnek és a népnek, hogy vigyázzanak rá és tartsák be a szövetségi ígéretüket. Bővebben: *Zsidó Lexikon*. Szerkesztette: UJVÁRI Péter, A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929, 192–194. oldalak, továbbá: HAAG, Herbert: *Bibliai Lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 1833–1837. columnna.

²⁴³ BRIGHT, John: *Izrael története*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1977, 143–175. oldalain bővebben kifejti a törzsszövetség vallás- és kultúrtörténeti jelentőségét és a hettita szerződések sajátos hatását a zsidó gondolkodásra.

A sivatagi tevékaravánok kereskedelmének elterjedése és megerősödése, a tengeri szállítások nemzetközi külkereskedelme egyre inkább bővítette a korábbi izraeli pusztai körülményekhez kialakított jogrendszer reformját. Ennek a megújításnak volt az egyik igen lényeges eleme a *menedékvárosok* intézményének kialakítása és a törzsi liga szervezetébe való integrálása.

Biztosan tudjuk, hogy nagyon sok törvénykezési eljárást adaptált az amfiktónikus szövetség – elsősorban a törzsekhez csatlakozott népelemek szokásjogából. Átvették az országban már régóta ismert és őrzött „*ősatyai hagyományokat*”, amelyek jelentősége a későbbiekben még erősebb összetartó és egységesítő erővé vált, mert a monoteista hit szolgálatába állították. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a menedékvárosok jogtörténeti gyökere pontosan az „*ősatyai hagyományokban*” eredeztetett, úgy, hogy a menekült befogadása Isten törvényén alapult.

A hagyománytörténeti fejlődés vizsgálatakor rá kell mutatnunk arra, hogy amint a több lépcsőben kialakul a sajátosan izraeli jogrendszer – amely elemeiben sok rokon vonást mutat a térség egyéb jogszokásaival –, egyre inkább az elkülönülés, sőt a kánaániták jogszokásaitól való tudatos elszakadás jelenik meg.

Történt ez, az i. e. 1200–1050 közötti időszakban, amikor megjelenik a korai királyság igénye a karizmatikus bírák munkásságán keresztül. A letelepedés egyik oldalról valószínűleg gyengítette a tizenkét törzs amfiktónikus szövetségét, ugyanakkor előmozdította a belső jogegyesítés felgyorsítását.²⁴⁴

Izrael központi törvényei tehát alkotmányként funkcionáltak, amelyek legfontosabb rendelkezései a Dekalógusban nyertek megfogalmazást. Az alaptörvénytől eltérni semmilyen körülmények között nem lehetett, sőt minden későbbi jogszabály az alkotmány szellemiségéből eredeztetett. A Dekalógusban²⁴⁵ lefektetett erkölcsi és jogi szempontokat a későbbi jogfejlődés során is szem előtt kellett tartani, e normarendszertől eltérni sem elméletben, sem gyakorlatban nem lehetett.

²⁴⁴ BRIGHT, John: i. m. 143–175. oldalain rámutat a jogfejlődés fázisaira.

²⁴⁵ A kőtáblaforma a zsidóság művészetében mindig visszatérő motívum. A kőtáblának két változata ismeretes: (I) a kőtábla felső részét két, egymást érintő félkör alkotja (II) a kőtábla felső része egy kiemelkedő félkörívből áll, ez a tabernákulumforma. Bővebben: SCHÖNER Alfréd: *A pokol traktátusa képekben*. Gabbiano-Print, 2008/5769, 15. o.

9.4. Az *asylum* város kifejezés rövid etimológiája

Az *asylum* város kifejezést²⁴⁶ a héber nyelv a következő gyökökkel használja: עָרִי מִקְלֵט

A מִקְלֵט szó gyöke a קלט , amelynek jelentése: *befogadni, begyűjteni*.²⁴⁷

Az עָרִי מִקְלֵט együttes jelentése: azokat a városokat jelenti, amelyek befogadják, begyűjtik az oda menekülőket.

Az Ószövetség – bár igen ritkán –, még egy másik kifejezést is használ a menedék- városokkal kapcsolatban, mégpedig a לקט gyököt, melynek jelentése nagyon gazdag: „fölszedni”, „szedgetni”, „összegyűjteni”.²⁴⁸

A מקל szógyöknek a jelentésárnyalatai a következőek, jelenti: a „gallyat”, az „ágot” Gen 30,37-38 és a 41. versben, továbbá: Jer 1,11 és 48,17 verseiben. „Pálcát” is jelent Num 22,27-ben, Ezékiel 39,9-ben. „Botot” pedig a Gen 32,11; Ex 12,11; 1Sám 17,43 verseiben.

A מקלט szó eredeti formája a *befogadást* jelentette, amely a későbbiekben már biztos és egyértelmű menedéket jelentett a rászorulóknak számára.

A menedékkal kapcsolatban a נוט kifejezést²⁴⁹ is meg kell említenünk, hiszen jelentése kapcsolatba hozható a menedékkal: „szaladni”, „futni”, „menekülni”, „biztonságba helyezni”.

²⁴⁶ A מִקְלֵט kifejezés a következő helyeken található meg a Tanakban: Numeri 35,6; 35,11; 35,12; 35,13; 35,14; 35,15; 35,25; 35,26; 35,27; 35,28; 35,32; továbbá Józsué könyvében 20,2; 20,3; 21,13; 21,21; 21,27; 21,32; 21,38.

²⁴⁷ LISOWSKY, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Stuttgart, 1958. A קלט szóznál egyetlen önálló előfordulási helyet nevez meg (Leviticus 22,23), amikor egy Qal participium passivum alakként szerepel, mint hapax legomenon. Lev 22,23 וְשֹׂרֵץ וְשֶׁשׁ וְקָלוֹט נִדְבָה תִּשָּׂא אֹתוֹ וְלִנְדָר לֹא יִרְצָה: Egyéb esetekben mindig szókapcsolatokkal jelenik meg, amelyekben jelentése már elindul a menedék felé, vagyis pártfogol, gondjába vesz. Ugyanakkor *kikötő*-ként is ismeretes, amely menedéket biztosított a háborgó tengerhez képest, továbbá *éjszakai szálláshelyet* is jelentett, amely szintén menedékhelyként szolgálhatott szélsőséges időjárási viszonyok esetén.

²⁴⁸ A לקט szó piél ige törzsben való (Gen 47,14; Lev 19,9-10; Bír 1,7.) jelentése: „fölszedni, szedgetni, összegyűjteni” (Gen 31,46; Ex 16,18; Zsolt 104,28; Ruth 2,8), „fölszedni, szedgetni, egybegyűjteni” (Gen 47,14; Lev 19,9; Bír 1,7; Ézs 17,5; Ruth 2,19;), csatlakozni (Bír 11,8). A fenti szövegben az intenzitás erejére és nagyságára utal a piél ige törzs. A kifejezés egyéb előfordulási helyei: Gen 31,46.; Ex 16,18; Zsolt 104,28; Ruth 2,19.

²⁴⁹ A נוט ige átható és bennható értelemben egyaránt megtalálható a Tanak szövegeiben. Az előfordulási helyei pedig a következők, amelyek kutatási területünkhöz tartoznak: Ex 21,13; וְאִשָּׁר לֹא יִצָּדֵה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה: Num 35,11 וְהַקְרִיתֶם לָכֶם עָרִים עֲרִימִקְלֵט תִּהְיֶינָה לָכֶם וְנָס שָׂמָּה: לבני ישראל ולנזיר ולחושב בתוכם תהינה ערימקלט לנזיר שמה. Num 35,15 וְהָרָצָה מִבְּהֶמְתָּם בְּשָׂמָּה: וְהַצִּילֻהוּ הָעֵרָה אֶת־הָרָצָה מִיָּד גֹּאֵל הָנֶפֶשׁ וְהַשִּׁיבֻ אֹתוֹ הָעֵרָה: Num 35,25-26 וְהָרָצָה מִבְּשָׂמָּה: אֶל־עִיר מִקְלֵטוֹ אֲשֶׁר־נָס שָׂמָּה וְיָשָׁב בָּהּ עַד־מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל־אֲשֶׁר־מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ: 35,26 וְאִם־יָצָא הָרָצָה אֶת־גְּבוּל עִיר מִקְלֵטוֹ אֲשֶׁר־נָס שָׂמָּה: Továbbá: Deut 4,42; 19,3. 5. 11; Józ 20,3-4. 6. 9; 1Kir 2,28-29.

A következő olyan kifejezés, amely szintén kapcsolatba hozható a témánkkal a **חָסָה**, jelentése: (1) „*rejteti*”, „*megmenteni*”, „*oltalmazni*”, „*oltalmat keresni valakinél*”, „*bízni valakiben*”,²⁵⁰ (2) átvitt értelemben: „*megnyugodni valakinek az árnyékában*”, „*szárnyaidnak oltalmában védelmet találni*”.

²⁵⁰ A **חָסָה** ige átható formában használatos, **בִּ** prefixummal is megtalálható, bővebben: POLLÁK Kaim: i. m. 111. oldalán. Előfordulási helyei: Zsolt 7,2; 11,1; 16,1; 17,7; 18,3. 31; 25,20; 31,2; 34,9. 23; 36,8; 37,40; 57,2; 61,5; 64,11; 71,1; 91,4; 118,8-9; 141,8; 144,2.

10. *ASYLUM* JOGGAL FELRUHÁZOTT IZRAELI MENEDÉKVÁROSOK

A Tóra és a Józsué könyve tartalmazza azokat a listákat, amelyek felsorolják az *asylum* joggal felruházott izraelita városokat. Három település a Jordántól Keletre fekvő területeken volt található, ugyanennyi város a folyótól Nyugatra helyezkedett el. Mint már korábban említést tettünk, nagyon is valószínű, hogy a menedékvárosok száma nem egyszerre alakult ki, hanem két lépcsőben, fokozatosan növekedett. A Deuteronomium még csupán három menedékvárost említ meg, majd később a Józsué könyve viszont már hatot sorol fel: Józsué 20,7. és kk.

10.1. Jordántól nyugatra található területek

1. *Kedes* (Galileában, Nafthali törzsi területén)
2. *Sikem* (Efraim hegyén)
3. *Kirját-Arba*, ami Hebronnal volt azonos (Júda hegységében)

10.2. Jordántól keletre fekvő területek

4. *Beczer* (Rúben törzsi területén)
5. *Rámót* Gileád (Gád törzsi területén)
6. *Gólán* (Manasse törzsi területén)

10.3. Izrael gyermekei

Izrael gyermekei négy anyától születtek a következő sorrendben:

Lea gyermekei: **Rúben**, **Simeon**, **Lévi** és **Júda**, továbbá **Izsakhár**, **Zebulon** és **Dínat**.

Rákhel gyermeke: **József** és **Benjámín**.

Lea szolgálólányától, **Zilpától** a következő fiúk születtek: **Gád** és **Áser**.

Rákhel szolgálólányától, **Bilhá-tól** pedig a következő fiúk születtek: **Dán** és **Nafthali**.

10.4. A hat menedékváros

A hat menedékváros a következő asszonyok szülötteinek a törzsi területein volt található:

1. **Kedes**, Naftali törzsének területén volt, aki Rákhel szolgálólányától Bilhától született.
2. **Sikem** menedékváros József fiának, Efraimnak a törzsi területén volt, József pedig Rákhel gyermeke volt.
3. **Kirját-Arba**, ami Hebronnal volt azonos, Júda törzsén volt található, Júda pedig Lea gyermeke volt.
4. **Becer** menedékváros pedig Rúben törzsi területén helyezkedett el, Rúben pedig Lea gyermeke volt.
5. **Rámót-Gileád** menedékváros Gád törzséhez tartozott, Gád pedig Lea szolgálójától Zilpától született.
6. **Gólán** menedékváros Manasse törzsi területéhez tartozott, József fia volt, Rákheltől született József.

10.5. Az *asylum* városok törzsi területei

Összegzésül mindenképp elmondhatjuk, hogy az *asylum* városok törzsi területei a következő megosztásban helyezkedtek el: a két fő feleségtől születettek területén kettő-kettő menedékváros volt található és egy-egy a mellékfeleségektől születettek területén. Ennél demokratikusabb felosztás nem képzelhető el, még akkor sem, ha tudjuk azt, hogy a városok kiválasztása nem demokrácia kérdése volt, hanem Isten határozott utasítása alapján történt meg. Az *asylum* városok alkalmasak voltak arra, hogy bármely irányból megközelítsék, Jordántól keletre és nyugatra eső részokről, vagy a törzsi területek akármely részéről, az elkövető elérhette a hőn áhított menedéket.

11. AZ ASYLUM VÁROSOKKAL KAPCSOLATOS ARCHEOLÓGIAI ISMERETEK

11.1. Kedes városa

Az i. e. 13. század elején II. Ramszesz (1290–1224) újabb kísérletet tett arra, hogy Kánaán földjét és Szíria déli területeit az egyiptomi birodalma ellenőrzése alá vonja. A döntő ütközet a hettitákkal az i. e. 1286-ban történt meg Kedes városánál. A harc az egyiptomi seregek vereségével ért véget. A hosszas háborúzás mindkét félre óriási anyagi terheket helyezett, így került sor i. e. 1269-ben egy olyan békeszerződésre, amely „örök békeszerződés” címszóval vált ismertté. A békepaktum jelentősége az, hogy mind a hettita, mind az egyiptomi okmányok ránk maradtak.

Ennyi bevezető után nézzük meg egészen röviden magát קְדֵשׁ Kedes városát, melynek jelentése „szentély”. Eredetileg kánaáni királyi városként vonult be a történelembe. Az ősi kánaániták idejében is egy különleges szentély lehetett Kedes városában. A honfoglalást követően Nafthali törzséhez²⁵¹ tartozott, Galileában. Később a Gersoniták²⁵² papi városává vált, tizenkettő egyéb várossal együtt. Menedékvárosként is ismerjük: Józs 20,7, továbbá Bárak hazájaként²⁵³ is meg van említve. III. Tiglat-Pileser, Asszíria uralkodója elfoglalta²⁵⁴

²⁵¹ Józsue 12,22; továbbá 19,37 verse. A nyelvi kifejezés analizálásához bővebben: GESENIUS, William: *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Clarendon Press, Oxford, 1951, 871. o.

²⁵² Józsué 21,32-33. וּמִפְּסָחַי אֶת־עִיר מִקְלַשׁ הָרָצָה אֶת־קִשְׁשׁ בְּגִלְיָל וְאֶת־מִנְרָשָׁה וְאֶת־חַמַּת דָּאָר וְאֶת־מִנְרָשָׁה וּמִפְּסָחַי אֶת־קִשְׁשׁ עָרִים שְׁלֹשׁ: כִּלְעָרֵי הַנִּגְשָׁנִי לְמִשְׁפְּחֹתָם שְׁלֹשׁ עָשָׂרָה עִיר וּמִנְרָשָׁיו: „*A Nafthali nemzetségéből pedig: a gyilkosok menekülésének városát, Kedest Galileában és annak legelőjét, Hammoth-Dórt és annak legelőjét, és Karthant és annak legelőjét: három várost. A Gersoniták összes városai, az ő családjaik szerint, tizenhárom város és azoknak legelői.*”

253 וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְדָקָק בֶּן אֲבִינֵעָם מִקְדָּשׁ נַפְתָּלִים וְחֹמָר אֱלֹוֹ הָלֵא צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵךְ וּמִשְׁכַּת בְּנֵי חָבוֹר וּלְקַחְתָּ. *És elküldé és hivatá Bărăkot, az Abinoám fiát, Kedes-Nafthaliból, és monda neki: Avagy nem parancsolta-é meg az Úr, Izráelnek Istene: Menj és vonulj fel a Thábor hegyére, és végy magadhoz tízezer embert a Nafthali és a Zebulon fiai közül?*”

²⁵⁴ 2Királyok 15,27-31.

Kedes városát. Makkabeus Jonatán II. Demetriosz seregeit a város²⁵⁵ határában²⁵⁶ győzte le.²⁵⁷

11.2. Sikem városa

Eredetileg kánaáni város, az Efraim hegyén található, a Garizim és az Ebál hegye között, ahol az áldás és átok szertartás történt a honfoglalás idején (Józs 8,30-35). Sikem városa²⁵⁸ fontos közlekedési csomópontban található Izrael középső részén, nagyon ősi kultikus település lehetett eredetileg, és az ábrahái időkben már híres város volt (Gen 12,6). Az i. e. 19. századi egyiptomi szövegekben és az amarnai levelekben is megtaláljuk Sikem városának nevét. Ábrahám és Jákob történeteiben is szerepel a város, ugyanakkor a honfoglalás kapcsán nincs konkrétan megnevezve a város elfoglalása. Az első országgyűlést Józsué Sikembe szervezte, ami azt is jelentette, hogy a kultusz központjává is vált ebben az időszakban (Józs 24). Ezt követően az északi törzsek központjává, majd székhelyévé vált, és Abimelek Sikemben tett kísérletet arra, hogy királyságot szervezzon.²⁵⁹

Az ország kettészakadását követően, hogy a király szamarai Tirca városában lettek elhelyezve, Sikem és közvetlen környéke egyre inkább a háttérbe szorult. Régészeti feltárása a 20. század elejétől indult meg.²⁶⁰ A város falai néhol az öt métert is elérték, ami azt jelzi,

²⁵⁵ A város helye valószínűleg az egykori Hule-tó tőszomszédságában, az attól északnyugatra található termékeny földterületen keresendő. A feltételezett romváros rendkívül gazdag anyagát a római időkből származó leletek alapján ismerjük.

²⁵⁶ Józs 15,23 említ egy másik Kedes nevű várost, amely a júdai települések között van megemlítve, az általunk ismert Kedessal csupán névazonosságban van. קֶדֶשׁ הַחֲצוֹר וְיִתְחָן Kedes, Hászor és Ithnán.

²⁵⁷ Kedes városánál 1981-től a Tel Aviv Egyetem régészei folytattak feltárást. A jelenlegi feltételezés szerint a i. sz. 2–3. században egy Baal-Samim számára felszentelt templom állt. Bővebben: GRÜLL Tibor: *Zsidó epigráfiai kultúra a késő római korban: zsinagóga feliratok*. Habilitációs értekezés, OR–ZSE, Budapest, 2004, 10. o. MAGNESS, Jodi: *Some Observations on the Roman Temple Kedesh*. IEJ 40 1990, 173–181. o. Továbbá: FISCHER, A. – ROLL, Ovadia I.: *The Roman Temple at Kedesh, Upper Galilee: A Preliminary Study*. Tel Aviv, 11, 1984, 146–172. o.

²⁵⁸ Sikem héber elnevezése שִׁכֶם azt jelenti: „nyak”, mivel a város elhelyezkedése hasonlít a két váll közötti emberi testrészre, az emberi nyakra.

²⁵⁹ Bírák 9. fejezetében olvashatunk a történetről bővebben.

²⁶⁰ A régészeti feltárások 1913–14; 1926; 1928; 1931; 1934 esztendőben indult meg, már ekkor sok és érdekes lelet került felszínre. Majd 1956–64-ig WRIGHT, G. E. feltárásai tovább mélyítették ismereteinket Sikem városával kapcsolatban. A feltevés szerint a térség egyik legrégebbi települése, az i. e. IV. évezredben

hogy nem átlagos városról, hanem stratégiaileg megépített erődítményről van szó Sikem esetében.

11.3. Kirját-Arba, mely Hebronnal azonos

Hebron²⁶¹ városának két neve volt, ahogyan feljegyzi Gen 23,2 és 35,27; továbbá Józs 14,15. A régebbi neve volt Kirját-Arbea, az újabb Hebron. Hosszú ideig a város mindkét nevét ismerték és használták. A Júdai hegyvidék déli részén található, az úgynevezett víz-, vagy esőválasztó sávtól nyugati irányba. Komoly falrendszere volt a városnak, amelyet a középső bronzkorban építhettek újjá. A honfoglalást megelőző időszakban az anákok lakták a várost és közvetlen környékét.²⁶² Káleb birtokul kérte a területet, mivel a honfoglaló törzsek féltek Anák fiaitól, akik óriás termetűek voltak. Hebronban található volt egy szentély (*Mamré tölgyese* és a *Makpela barlang*), amely az ősatyákkal kapcsolatba hozható. Dávid a haragvó Saul király elől Hebronba menekült, ahol majd később a déli törzsek királlyá is tették.²⁶³

Hebronban ölték meg Abner fővezért, aki az izraeli és júdai törzsek egyesítésén fáradozott és Dáviddal egyezkedett. Amikor Dávid megerősítette hatalmát és székhelyét Jeruzsálembe tette át, a város elveszítette korábbi jelentőségét. Absolon a lázadása kezdetén itt kiáltotta ki királynak önmagát. A város nagyon híressé vált a szőlőtermesztéséről és páratlan ízű borairól. A régészeti feltárások 1964-től folynak az ősi Hebron környékén.²⁶⁴

épülhetett meg a város. Többször lerombolták, de mindig újjáépült. Az i. e. 9. század végén egy nagy gabonarakár épületet is építettek a városban. Az asszírok egyszer lerombolták, majd ismét megépültek a falak. I. Johannesz Hürkánosz i. e. 107-ben véget vetett a város életének, és leromboltatta a falakat. Római településként a régi várostól kissé távolabb épült újjá *Flavia Neapolis* néven, ami a mai *Nablus* város nevében tovább él. Az ókori Sikem pedig *Tell Balata* településnél keresendő. Bővebben: KROLL, Gerhard: i. m. 254–256. o.

²⁶¹ Hebron מְבְרֹן jelentése: „szövetségkötés helye”.

²⁶² Józs 11,21. וַיָּבֹא יְהוֹשֻׁעַ בֶּעֶת הַחַיָּה וַיִּכְרֹת אֶת־הָעֵנָקִים מִן־הַהָר מִן־מְבְרֹן מִן־דִּבְרִן מִן־עֵבֶל וּמִכָּל הָרִ. וַיְהִי וּמִכָּל הָרִ יִשְׁאַל עַם־עֲרֵיָהֶם הַחֲרִיָּמִם יְהוֹשֻׁעַ: „Abban az időben elment Józsué, és kipusztította az anákokat a hegyvidékről, Hebronból, Debirből, Anábból, Júda egész hegységéből és Izráel egész hegységéből. Városaikkal együtt kiirtotta őket Józsué.”

²⁶³ 1Sám 31,31 és 2Sám 2,1-4 és 5,1-5.

²⁶⁴ A bibliai Hebront az er-Rumedi dombon keresik, el-Halil térségtől kissé nyugati irányban. A feltárások eredményesek, bár kevés publikáció jelent meg ezzel kapcsolatban. El-Halil településen ma is mutogatják Ábrahám pátriarka sírhelyét, azonban nem könnyű megtekinteni, mivel a muzulmánok egyik legfelfeltettebben őrzött zarándokhelye. Bővebben: HAAG, Herbert: i. m. 598–599. columna.

Érdekességgént megemlítjük, hogy a Holt-tengeri tekercsek 2. barlangjában talált iratok is említést tesznek Hebron városáról. A leletek között volt két erősen oxidálódott réztekercs, amelyet szinte lehetetlennek tűnt kibontani, mivel apró darabokra tört szét a legkisebb mozdulatra is. Hosszú évek próbálkozása után sikerült kigöngyöltíteni mindkét tekercset, amelyben hatvan várost sorolnak fel, ahol kincsek vannak elrejtve. Ebben a felsorolásban ott szerepel Hebron városa is. A megadott helyeken levő kincs megközelítőleg kétszáz tonna arany és ezüst súlyát jelenti. A felsorolt helyek ma már nem értelmezhetők és nem lelhetők fel.

11.4. Becer városa

Erről a városról van a legkevesebb információ. Annyit tudunk, hogy Moáb földjén helyezkedett el. Említést tesz Deuteronomium 4,43 szövege:

אֶת־בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר
לְרֹאשֵׁי וְאֶת־רָאֵמֶת בְּגִלְעָד
לְגָדִי וְאֶת־גֹּלָן בְּבֶשֶׁן לַמְנַשִּׁי:

*Kijelölte a rúbenieknek Becert a puszták síkján,
a gádiaknak Rámótot Gileádban,
a manassébelieknek pedig Gólánt Básánban.*

Józsué könyve is beszél a városról, a 20. fejezet 8. versében:

וּמַעֲבָר לַיַּרְדֵּן יְרִיחוֹ מִזְרְחָהּ
נָתַנּוּ אֶת־בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר בְּמִישֹׁר
מִמִּטָּה רֹאשֵׁי וְאֶת־רָאֵמֶת
בְּגִלְעָד מִמִּטָּה־גָד וְאֶת־גֹּלָן 2 גֹּלָן
בְּבֶשֶׁן מִמִּטָּה מְנַשֶּׁה:

*A Jordánon túl, Jerikótól keletre,
kijelölték Becert Rúben törzséből a pusztában,
a fennsíkon, Rámótot Gileádban Gád törzséből
és Gólánt Básánban Manassé törzséből.*

Krónika első levele 6. fejezet 63. verse is hivatkozik Becer városra:²⁶⁵

1Krón 6,63

וּמַעְבָּר לַיַּרְדֵּן יִרְחוֹ לְמִזְרַח
תִּירְדֵּן מִמִּטָּה רְאוּבֵן אֶת־בְּצֹר
בְּמִדְבָּר וְאֶת־מִגְרָשִׁיהָ וְאֶת־יִהְצָה
וְאֶת־מִגְרָשִׁיהָ:

*A Jordánon túl, Jerikóval szemben,
a Jordántól keletre eső részen Rúben törzséből
a pusztában Becert és legelőit,
Jahcát és legelőit,*

A várost ma *Umm-el-Amad* néven találjuk meg.

11.5. Rámót-Gileád városa

A város héber elnevezésének **רָאמֹת גִּלְעָד** a jelentése: „*magasan fekvő helység*”. Fontos város volt Gileádban, már a honfoglalás előtt a városban működött egy ősi szentély. Menedékvárosi státusza ismertté tette a települést. Amikor Salamon király 12 közigazgatási kerületre osztja fel az országot, akkor az egyik kerületének Rámót-Gileád volt a székhelye.²⁶⁶ Az arámok többször elfoglalták a várost, és fennhatóságuk alá vonták a környéket. Jéhu király szerezte végérvényesen vissza Izrael fiainak a várost 2Kir 9 fejezete szerint. A város helyének pontos fekvését a mai napig nem tudjuk teljes bizonyossággal.²⁶⁷ Amit biztosan tudunk Rámót-Gileád városáról az az, hogy Izsakhár törzsének a területén található, és a negyvenkét lévita város közül az egyik volt, különleges státusza alapján pedig a menedékvárosok közé soroljuk a települést.

²⁶⁵ Becer városával kapcsolatosan nem történtek régészeti feltárások, kevés információval rendelkezünk az ősi városról.

²⁶⁶ 1Kir 4,13. **וּבְנֵי גִבְעֹן בְּנֵי מְנַשֶּׁה אֲשֶׁר בְּגִלְעָד לֹא חָבַל אֲרָגָב אֲשֶׁר בְּבִשְׁטֵן שְׁשִׁים עָרִים גְּדֻלּוֹת חֹמָה וּבְרִיחַ נְחֹשֶׁת:**
„Gébernek fia, Rámóth Gileádban: övé valának Jáirnak, a Manasse fiának falui, melyek Gileádban valának; az övé volt az Argób tartománya, mely Básánban vala, hatvan nagy város kőfallal és érczárakkal megerősítve.”

²⁶⁷ Az egyik nézet szerint Jarmut 2-vel azonos.

11.6. Gólán városa

A város héber nevének גֹּלָן jelentése „sövény, kerítés”. A város Básánban található. Az ország felosztása idején Deut 4,43; Józs 20,8; 21,27; továbbá 1Krón 6,56. A hat menedékvárosok egyike volt. Gólánról kapta a nevét a környező vidék, amely *Gaulanitisz* néven vált ismertté. A város pontos fekvését és helyét ma nem ismerjük. A város neve tovább él a térség az arab elnevezésében, الجولان al-Ġulān, (kiejtése: *al-dzsulán*).

A Gólán nevet a honfoglalás korában és az azt követő időben nem csupán a fennsík térsége viselte, hanem egy igen jelentékeny és erős város, amely a menedékváros szerepét is betöltötte a Jordánon túli területeken.

Gólán várossal kapcsolatban voltak feltáró régészeti ásatások, így nem csupán a bibliai textusokon keresztül ismerjük az évezredek ismeretlenségébe burkolózott várost, hiszen a romok ma is látogathatók. A terület i. e. 722-ig virágzott, az asszír hódítás azonban romba döntöttek, majd lassan ismét benépesült pásztor és földműves népcsoporttal. Nagy Sándor hódításait követően hellén²⁶⁸ telepések lakták a környéket. Ezek a görög telepések alakították ki az úgynevezett *tíz város* híres szövetségét, a Dekapoliszt. Pompeius megszállása (i. e. 63.) után szabad római várossá nyilvánította, és a szír helytartó alá rendelte.²⁶⁹

A Deuteronomium 4,43 összesen három menedékvárost sorol fel. A Józsué könyvéhez képest az első három városról semmilyen módon nincs említés téve, a második hármas lista viszont teljesen megegyezik a Józsué könyvében felsorolt városokkal.

1. nincs említés
2. nincs említés
3. nincs említés
4. *Becer* (Rúben törzsi területén)
5. *Rámót-Gileád* (Gád törzsi területén)
6. *Gólán* (Manasse törzsi területén)

²⁶⁸ A *hellén* fogalom eredetileg egy nép, vagy etnikum összetartozásának kifejezését jelentette, azonban később már egy eszmerendszert és közös nyelvet, kultúrát. A *hellénes* frazeológia az i. e. 4. századtól nem annyira a származásra vonatkozott, mint inkább azonos kultúrához való tartozást fejezett ki: a közös sportjátékokon való részvétel, továbbá a szellem és a vallás gondolatvilága töltötte meg valóságos tartalommal. Bővebben: PECSUK Ottó: *Pál és a rómaiak. A Római levél kortörténeti olvasata*. Doktori disszertáció, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009, 155. o.

²⁶⁹ RAJ Tamás – SZELÉNYI Károly: *Hol volt az Éden kertje? Izrael szentföldi tájai*. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2004, 173–180. o.

Numeri 35,13-29 versei tovább részletezi a menedékvárosok jogi helyzetét,²⁷⁰ ugyanakkor a közösségre bízva az ítéletet az elkövető és a vérbosszút végrehajtani akaró között. Valószínű, hogy a fenti városoknak a teljes és részletes régészeti feltárása nagy segítséget jelentene eme izraeli jogintézmény részleteinek további tisztázásában.

A menedékvárosok alapításának oka és jelentősége a vérbosszú elterjedésében és korlátozásában keresendő. A vérbosszúról tanulmányunkban már többször említést tettünk, itt csupán megismételjük azt, hogy az i. e. évszázadok vagy évezredek éppoly jogszokása volt, mint a menedékvárosok fenntartása és működtetése, amelyek összességükben hozzátartoztak a jogi kultúra egy bizonyos fokán túl az akkori társadalmak mindennapjaihoz.

A menedékvárosok kialakulása és fejlődése előmozdította az izraeli jogfejlődést, a büntetőjogi bírósági ügyekben. Bizonyos feladatokat a törzsi vezetők láttak el az igazságszolgáltatás területén, míg más ügyeket a király intézett el. Később az ítélezés funkciója a király jogintézményének lett a primátusa úgy, hogy bizonyos ügytípusok továbbra

²⁷⁰ Numeri 35,12. vers: „És legyenek azok a ti városaitok menedékül a vérbosszuló ellen, és ne haljon meg a gyilkos, míg ítéletre nem áll a gyülekezet elé.

13. vers: *A mely városokat pedig oda adtok, azok közül hat legyen néktek menedékvárosul.*

14. vers: *Három várost adjatok a Jordánon túl, és három várost adjatok a Kánaán földén; menedékvárosok legyenek azok.*

15. vers: *Izrael fiainak és a jövevénynek, és az ő közöttük lakozónak menedékül legyen az a hat város, hogy oda szaladjon az, a ki történetből öl meg valakit.*”

16. vers: „*De ha valaki vaseszközzel úgy üt meg valakit, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.*

17. vers: *És ha kézben levő kővel, a melytől meghalhat, üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.*

18. vers: *Vagy ha kézben lévő faeszközzel, a melytől meghalhat, üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.*

19. vers: *A vérbosszuló rokon ölje meg a gyilkost; mihelyt találkozik vele, ölje meg azt.*

20. vers: *Hogyha gyűlölségből taszítja meg őt, vagy szántsándékkal úgy hajít valamit reá, hogy meghal;*

21. vers: *Vagy ellenségeskedésből kezével üti meg azt úgy, hogy meghal: halállal lakoljon az, a ki ütötte; gyilkos az; a vérbosszuló rokon ölje meg azt a gyilkost, mihelyt találkozik vele.*

22. vers: *Ha pedig hirtelenségből, ellenségeskedés nélkül taszítja meg őt; vagy nem szántsándékból hajít reá akármiféle eszközt;*

23. vers: *Vagy akármiféle követ, a melytől meghalhat, úgy ejt valakire, a kit nem látott, hogy meghal, holott nem volt ő annak ellensége, sem nem kereste annak vesztét:*

24. vers: *Akkor ítéljen a gyülekezet az agyonütő között és a vérbosszuló rokon között e törvények szerint.*

25. vers: *És mentse ki a gyülekezet a gyilkost a vérbosszuló rokonnak kezéből, és küldje vissza azt a gyülekezet az ő menedékvárosába, a melybe szaladott vala, és lakozzék abban, míg meghal a főpap, a ki felkenetett a szent olajjal.*

26. vers: *Ha pedig kimegy a gyilkos az ő menedékvárosának határából, a melybe szaladott vala;*

27. vers: *És találja őt a vérbosszuló rokon az ő menedékvárosának határán kívül, és megöli az a vérbosszuló rokon a gyilkost: nem lesz annak vére ő rajta;*

28. vers: *Mert az ő menedékvárosában kell laknia a főpap haláláig; a főpap halála után pedig visszatérhet a gyilkos az ő örökségének földére.*

29. vers: *És legyenek ezek néktek ítéletre való rendelkezések a ti nemzetségeitek szerint, minden lakhelyeteken.*”

is a helyi törzsek hatáskörében maradtak. A király a legfelsőbb fórum volt, míg a helyi bíróságok, vagyis az alapeljárások intézése a városok bíráinak a kezében maradtak.

A menedékvárosok önálló hatáskörrel rendelkeztek, és nem lehetett az *asylum*-ra vonatkozó döntéseket más fórumokon, még a legfelsőbb fórumokon – Jeruzsálemben vagy a Szanhedrionban – felülbírálni, vagy bármilyen jellegű jogorvoslatot foganatosítani ellene.

Az izraeli törvénykezés nagy tekintettel volt arra, hogy az arányosság büntetőjogi elve a jogrendszerében megvalósuljon, ami azt jelentette, hogy a büntetés nem lehetett nagyobb, mint az okozott jogellenes sérelem.²⁷¹ A vérbosszú gyakorlásában a goél személyét a törvény mindig elismerte, azonban szerepét a jogfejlődés során – eljárási szempontból – erősen korlátok közé szorították. A vérbosszúval kapcsolatban a túlkapásokat és az önbíráskodást kívánták megakadályozni az eljárás során. Olyan jogszokást, amely már gyökeret vert nem csak a héber joggyakorlatban, hanem az egész térségben, nem lehetett egyszerűen egy tollvonással megszüntetni, sőt még bárminemű korlátozása is bizonyos veszélyeket jelentett a jogalkotó számára, mivel az ősi jog elleni fellépésnek és túlzott modernizálásnak vették.

Ezért Mózes természetesnek tartotta a menedékvárosok létezését,²⁷² később azonban bizonyos megszorításokat alkalmaztak a városok joggyakorlatában.

A menedékvárosok legitim elismerése azonban már önmagában is erőteljes korlátozást jelentett a szintén ősi vérbosszú jogintézményére,²⁷³ azonban a zsidó társadalom ezt a megszorítást elfogadta, és a rendelkezés isteni eredetével integrálta a már kialakult jogrendszerébe.

A legfontosabb distinkció a szándékos és gondatlan emberölés elkülönítése volt. Szándékos emberölés elkövetőjére a törvény abszolút értelemben alkalmazta a vérbosszú jogintézményét. A gondatlan elkövetővel szemben a vérbosszú korlátozó jellegű törvénnyé vált, mert az elkövetőnek lehetősége nyílt a menedékvárosokba való eljutás esetén a teljes

²⁷¹ A zsidó büntetőjog súlyosabb, ember elleni deliktumoknál nem engedte meg, hogy az elkövető ártatlan családja is büntetésben, joghátrányban részesüljön. Azonban ennek ellenére a gyakorlatban tudunk olyan kriminológiai esetekről, amikor az érzelmek hatására az ártatlan családtagokat is utolérte az igazságszolgáltatás leple alatt meghúzó bosszú. Bővebben: SZEKRÉNYI Lajos: *Bibliai régiségtudomány kézikönyve*. Budapest, 1896, 254. és kk. o.

²⁷² SHULTZ, Sámuel J.: *Üzen az Ószövetség*. Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 1992, 87. o.

²⁷³ A Tóra a leghatározottabban tiltotta a vérbosszú alkalmazását – gondatlan emberölés esetén – a kijelölt menedékvárosok területén. Deut 4,42 לָאִשָּׁה רֹצֵחַ אִשָּׁר יִרְצֶה אֶת־רֵעֵהוּ בְּכָל־דָּעַת וְהוּא לֹא־שָׂא לֹו מִחַמּוֹל שְׂלֵשֹׁם
וְכִסּוּ אֶל־אֶחָת מִדִּהָעִירִים הָאֵלֶּה
„Hogy oda fusson a gyilkos, aki nem akarva gyilkolta meg az ő felebarátját, aki az előtt nem gyűlölte vala, és hogy életben maradjon, ha befutott valamelyikbe e városok közül.”

oltalomra is. A nem szándékos emberölés eseteinél lehetőséget biztosított az izraeli jogrendszer arra, hogy az elkövető a megnevezett városok egyikébe meneküljön. A szándékos elkövető, nem kaphatott menedéket ezekben a városokban, ahol a jogszolgáltatást a vének látták²⁷⁴ el, akik a város kapujában ültek, és ezen a helyen végezték az ítélezést.²⁷⁵

²⁷⁴ Izraelben természetesen hivatásos bírák is voltak, akiket a király nevezett ki bírónak, akik tulajdonképpen Mózes által kijelölt bírák utódai voltak; a Deuteronomium 16,18–20 szakasza szól bővebben a bírákról.

שָׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשֹׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת־הָעָם מִשְׁפָּט־צֶדֶק: לֹא־תָשֶׂה מִשְׁפָּט לֹא תִכְזֹּב פָּנִים וְלֹא־תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֶה עֵינֵי חֲכָמִים וְיִסְלַף דִּבְרֵי צְדִיקִים: צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִרְשָׁתָּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ:

²⁷⁵ A próféták ezekre a helyi bíróságokra utalnak, amikor az igazságot követelik a kapuknál: Ámosz 5,10-12.;

שָׁנְאוּ בִשְׁעַר מוֹכֵיחַ וְדִבְרֵי חֲמִים יִתְעַבּוּ: לָכֵן יֵעַן בּוֹשְׁסֵכֶם עַל־דֹּל וּמִשְׁאֲדֵיבֵר תִּקְחוּ מִכֶּנֶּי בְּתֵי גֹזִית בְּנֵיהֶם וְלֹא־תָשׁוּבוּ בָּם כְּרִמְיָהוּד וְנִטְעָתָם וְלֹא תִשְׁתּוּ אֶת־יַיִנָּם: כִּי יִדְעֵתִי רַבִּים פֹּשְׁעִיכֶם וְעֲצָמִים חַפְּאוֹתֵיכֶם צֹרֵרִי צְדִיק לִקְחִי כֶּסֶף וְאַבְיוֹנִים בִּשְׁעַר הַטּוֹ: זַכְרְיָאֵשׁ הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ דְבַר וְאַמֶּת אִישׁ אֶת־רַעְיָהוּ אֶמֶת וּמִשְׁפָּט שְׁלֹם שָׁפְטוּ בִשְׁעֵרֵיכֶם: זַכְרְיָאֵשׁ 8,16.

12. A TÁRGYALÁS MENETE

AZ ASYLUM VÁROSBAN

12.1. A halálbüntetés lehetősége

A bibliai időkben a halálbüntetés elveszítette a korábbi jellegét, amely azt jelentette, hogy a büntetések magánjog jellegűek voltak. A halálbüntetés kizáróan közjogi²⁷⁶ jelleget öltött a Tanakban. A bírósági halálos ítéletéhez, a jelenlévő bírák szavazatának a felétől legalább kettővel több kellett. A perrendtartás értelmében az ítélkezési időszaknak a reggeli, vagy a délelőtti órákra kellett esnie.²⁷⁷ Az egyszerűbb ügyekben a per kezdetének napján a bíróság meghozta az ítéletet. A felmentő ítélethez elég volt az egyszerű többség. A korai időszakokban a per lefolyása a kapuban történt, későbbiekben azonban külön erre a célra épült tanácstermekben.²⁷⁸

Az eljárás során először a védelem tanúit hallgatták meg. Az alperes a bíró balkeze felől állt meg. Amennyiben a bírák nem tudtak a bűncselekmény minősítésében megállapodásra jutni, akkor sorsvetés által dönthettek. A későbbi szabályozás során a Misna előírta,²⁷⁹ hogy a halálos ítéletet nem hozhatták meg a tárgyalási napon, csupán a következőn. A jogorvoslattal meg nem fellebbezett ítéletnél a jogerő azonnal beállt.

A végrehajtásról – a vádló –, vagy a sértett fél családja, vagy a tágabb közösség a törzs gondoskodott. Az esetleges testi fenyegetést a bírósági tanács jelenlétében a törvényszolga

²⁷⁶ TÓTH J. Zoltán: *A Biblia és a halálbüntetés*. Budapest, Jogelméleti Szemle, 2003/3. szám

²⁷⁷ István király egyik büntetőeljárással kapcsolatos rendelete arról szólt, hogy a reggel tíz óra után hozott bírói ítélet érvénytelenné vált, az ilyen eljárásokat hatályon kívül kellett helyezni és később meg kellett ismételni az eljárást.

²⁷⁸ A Szanhedrin tagjai félkörben foglaltak helyet, jobbról-balról a jegyzőkönyvvezető, illetve a törvényszéki jegyző volt. Előttük három sor joghallgató volt, akik a híres rabbi iskolák delegált tagjai voltak, mintegy gyakorlati jelleggel. Bővebben: SZENTIVÁNYI Róbert: *A Szentírásstudomány tankönyve*. Szeged, 1942, 276. o.

²⁷⁹ Misna, Szanhedrin fejezete IV. 1.

végezte el, Deuteronomium 19,16-21 versei felhatalmazása alapján. Megbotozás – a római korban már korbácsolás – esetén harminckilenc ütés volt végrehajtható, a negyvenedik jogosan kiszabott büntetést kegyelemből mindenki számára elengedték. A zsidó testi fenyítésnél is megjelenik a kegyelemnek a formája, még akkor is, ha „csupán” egyetlenegy botütés (korbácsütés) maradt el a bűnbocsánat végett. A botozás, vagy más testi fenyítést követően a halálos ítéletet is végrehajthattak az elkövetőn.

12.2. Egyéb büntetési formák

Pénzbüntetés kiszabása a bíróság által nem ritka büntetési forma volt, és az elkövetett cselekedet súlyával állt összhangban. Bármilyen jellegű testi sértést követett el a tettes, a cselekedetet a bíróság jogilag értékelte és értelmezte, majd ugyanolyan vagy egészen hasonló joghátrányt, vagyis büntetést szabott ki a vádlottra.

A tolvaj jóvátétellel tartozott a tettét enyhíteni: ellopott marha esetén ötszörös, birkáért négyszeres, ingóságokkal kapcsolatosan kétszeres kártérítést kellett visszaadnia annak, akinek kárt okozott a bűnös cselekedetével. Hogyha tettenérés következett be, akár az életét is elvehették. Amennyiben a kártérítést nem tudta megadni, vagy megfizetni, úgy szolgának is eladhatták.²⁸⁰

A büntetőügyek legtöbbje esetén nem volt szükség – mai szóval élve – az előzetes letartóztatásra, vagy az őrizetbe vételre. A zsidó büntetőjog is ismerte a börtönbüntetést, mint a szabadságot elvonó büntetési formát, amely a fogság környékén jelent meg a büntetőeljárásban, és ritkán használt bírósági eszköz volt a jogrendszerben (vö. Jer 32–33 fejezeteivel).

12.3. A per kimenetele és a halálos büntetés végrehajtása

Főbenjáró bűn esetén halálos ítéletet hoztak, amelyet megkövezéssel hajtottak végre. Az eljárásban részvett tanúk kezdték meg az ítélet végrehajtását, majd a perben résztvevő többi személy folytatta. A megkövezést mindig a város vagy a település, esetleg a tábor falain kívül hajtották végre. Az ítélet azonban csak és kizáróan az elkövetőt, vagy közvetlen segítőit sújtotta, az elítélt családját azonban nem!

²⁸⁰ SZENTIVÁNYI Róbert: i. m. 277. o.

A szabályos tárgyalás a város kapujában²⁸¹ történt, keveset tudunk az eljárásról, inkább rekonstruálni tudjuk a helyzeteket egyes bibliai textusokból.²⁸²

A panaszos, vagy vádló és a közvetlen családja, barátai és a hozzá tartozó tanúk kérésére összegyűltek a bírák és ismertették a jogvitát. A vének, vagy más néven a bírák ismerték az íratlan jogszokásoknak évszázadokon keresztül kialakult rendszerét is, és bölcsen, igazságosan keresték az igazságot, hogy a békességet²⁸³ helyreállítsák a felek között.

Ez vonatkozik az emberi közösségre, a családokra, a törzsekre, a városra, valamelyik embercsoportra, vagy az egész Izrael népére. A béke tehát elsősorban az emberi közösség belső kapcsolatának kiegyensúlyozottságát jelenti. A Tanakban a béke jelentése messze túlszárnyalja azt, hogy nincs háború. Az európai gondolkodás szerint a béke ott valósul meg, ahol teljes mértékben szünetel a fegyveres konfliktus. A bibliai béke gondolatában az élethez tartozó feszültségek jelen lehetnek, ilyen például a szegénység, vagy a betegség. A prófétáknál a béke Isten különleges kegyelmi ajándékát jelenti.²⁸⁴ A bírák ezt közvetítették a peres felek között, hogy a pereskedés helyett a béke álljon helyre.

A beszélés, az érvelés, a vádolás, a védekezés hozzátartozott az ideális izraeli férfieszmény képéhez. A bírák a tárgyalás ideje alatt ültek, a per egyéb résztvevői pedig álltak. A város bejáratának nagyobb méretű, bástyaépítménye alatt átvezető kapuboltozat folyosóján, jobb- és baloldalon több sor kőpadot helyeztek el az igazságszolgáltatásban résztvevők számára. A bírák csupán felügyelték az eljárás jogszerűségét, mivel az ellenérdekű felekre hárult a felelősség, hogy a bizonyítással, vagy ennek megakadályozásával az ügyet lezárják.

A bíró egyben tanú is lehetett, ami a mai jogrendszerben teljes mértékben elképzelhetetlen lenne. A szóban előadott vád mellett írásban elkészített vádirat is létezett.²⁸⁵ A legtöbb peres

²⁸¹ A király jogi döntése és ítélete a „törvénykezés termében” történt meg, ahova a szabad jogállású emberek elmehettek.

²⁸² A következő helyeken szerepel – többek között – tárgyalás: Deut 21,19.; Ám 5,10.; Bír 4,5.; 1Sám 7,16.; Jer 26,10. így fogalmaz: וַיִּשְׁמְעוּ שָׂרֵי יְהוּדָה אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּעֲלוּ מִבֵּית הַמֶּלֶךְ בֵּית יְהוֹנָתָן וַיֵּשְׁבוּ בְּפֶתַח שַׁעַר יְהוֹנָתָן הַחֹדֶשׁ: *De meghallák ezeket a Júda fejedelmei, és felmenének a király házából az Úrnak házába, és leülének az Úr új kapujának ajtajában.*

²⁸³ Az ószövetségi béke fogalom igen gazdag jelentéstartalommal rendelkezik. A שָׁלוֹם szógyök jelentése Qal igetörzsben: teljesnek, egésznek, hiánytalanul lenni. Piélben pedig: „valamit tökéletessé tenni, hiánytalanul tenni, valamit egészé, üdvössé tenni, valamit egészségesé tenni.” A שָׁלוֹם főnév jelentése pedig „hiánytalanság, tökéletesség, teljesség, egészség, jólét, üdvösség.”

²⁸⁴ FODOR György: *Jövővárás az Ószövetségben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009, 86. oldalán.

²⁸⁵ Jób 31,35. מִי יִתֵּן לִי שֹׁמֵעַ לִי הָרִחֹק שֶׁיִּשְׁמָעֵנִי וְסֹפֵר כְּתָב אִישׁ רִיבִי:

eljárást a védő-, vagy a terhelő tanúk döntötték el. Halálos ítéletet nem lehetett meghozni, ha legalább két tanú egybehangzó vallomása nem terhelte a vádlottat. Bizonyos esetekben a tárgyi bizonyítékoknak is fontos szerep jutott, ilyen lehetett a vad által szétszaggatott állat bőre, vagy egyéb maradványa:

Exodus 22,13

וְכִי־יִשְׁאָל אִישׁ מֵעַם רֵעֵהוּ
וְנִשְׁבַּר אוֹרֶמֶת בְּעֵלָיו אֵינְעֻמוֹ
שָׁלֵם יִשְׁלָם:

*Ha széttépetett, hozza el azt bizonyságul;
a széttépettet nem fizeti meg.*

A bíró mindent gondosan megvizsgált és mérlegelt, mielőtt kimondta a verdiktet. Az ítélet mindenkori célja az volt, hogy helyreállítsa a közösségi békességet. Ismerünk sajnos Izraelben olyan ítéletet, amikor a hamis tanúk győzedelmeskedtek az igazság felett, és az ártatlannak a vére hullott, mint Nábót esetében, akinek a családi örökségét, a szőlőskertjét megirigyelte a pogány királyné: 1Kir 21,10. és kk.

Egyes felderíthetetlen esetekben a vádlott feltételesen elátkozta önmagát, ha bizonyos cselekedeteket megtett.²⁸⁶

A tárgyalás a menedékvárosokban is nyilvános volt csakúgy, mint a többi eljárásnál. Tárgyalás²⁸⁷ alatt a bírók és a vének²⁸⁸ ültek, az ítélet kihirdetésénél azonban felálltak, azonban az érdekelt fél (felek) végig álltak.²⁸⁹ A vádló²⁹⁰ (שָׂטָן, szátán) a vádlott jobboldalán

Oh, bárcsak volna valaki, aki meghallgatna engem! Ímé, ez a végszóm: a Mindenható feleljen meg nekem; és írjon könyvet ellenem az én vádlóm.

²⁸⁶ PÁKOZDY László Márton: *Törvény és igazságszolgáltatás a Bibliában.* in RAPCSÁNYI László: *A Biblia világa.* MRT-Minerva, Budapest, 1972, 147–148. o.

²⁸⁷ A héber igazságszolgáltatásban az eljárást רִיב (rib) kifejezéssel jelölték meg.

²⁸⁸ A vének héberül: זָקֵנִים kifejezéssel olvasható, fordítható továbbá: *őszkor, aggkor, aggastyán* kifejezésekkel is. A nőkre is alkalmazták e kifejezést. Bővebben: POLLÁK Kaim: *Héber–magyar teljes szótár.* i. m. 92. o. Továbbá: GESENIUS, William: *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament.* i. m. 278–279. o.

²⁸⁹ A héber nyelvben a „bírószágon megjelenni” kifejezést a „bíró előtt állni” szófordulattal adja vissza a Deuteronomium 19,17. szövege alapján:

וְעָמְדוּ שְׁנֵי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־לָהֶם
הָרִיב לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים
וְהַשֹּׁפְטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בַּיָּמִים

*„akkor az a két ember, akinek pere van egymással,
álljon az Úr színe elé, a papok és
a bírák elé, akik akkor hivatalban lesznek.”*

állt, csakúgy, mint a védő, aki nem a mai ügyvéd személyével azonosítható, hanem sokkal inkább a „védő-tanú” fogalmi köréhez áll közelebb.

A gyanúsított szóban adta elő a kérelmét, majd ezután kihallgatták, amelyet az ügynevezett kivizsgálás (Deuteronomium 13,14; 19,18) követett. Tanúkat nem csupán a vádlott hozhatott fel a maga igazának erősítésére, hanem a város vénei is, az eljárás során elmenve a tett helyszínére és környékére, tanúkat kutathattak fel az elkövetővel szemben, amennyiben a szándékosság látszata a legkisebb mértékben valószínűsíthető volt.

Az ősi zsidó jogban nem határolódtak el a vád- és a védelem alanyai, és szerepük sem, ezért fennállhatott, hogy egy városi vén egyidejűleg lehetett az ügy tanúja és bírója. Az ókori és középkori bíráskodási rendszerben ez természetes és magától értetődő volt, de modern világunkban a jog területén ez teljes mértékben elképzelhetetlen.

Vérbosszúval kapcsolatos eljárás esetén alapvető eljárási szabály volt, hogy a tanú nem lehetett ellenséges²⁹¹ viszonyban a vádlottal szemben. Két tanú vallomása²⁹² alapján már meg lehetett hozni az ítéletet, amely a büntetőjogi ügyek tekintetében az eljárás befejezését is jelentette. Az eljárásban részt vett tanúk vállalták a jogi felelősséget az igazságszolgáltatás ítéletéért.

A tanúk dobták az első követ a halálos ítélet kimondása esetén az elítéltre, majd az eljárás többi résztvevője a vérbosszuló. Az ítéletet megkezdők az elhunyt áldozat családját reprezentálták, majd a többi szereplő csak ezt követően csatlakozott az ítélet végrehajtásához. Amennyiben a tanú igazmondása az eljárás bármely részében megdőlt, úgy rajta is ugyanazt az ítéletet hajtották végre, amely az elítélt büntetése lett volna Deuteronomium 19,18. kk. és a LXX Dániel 13,62 szerint.

²⁹⁰ A vádló kifejezésre a héber jog a **השטן** szót használja a Zakariás 3,1-ben a következőképp van megfogalmazva:

וַיִּרְאֵנִי אֱלֹהִים וְהָיָה נִכְהוֹן הַגְּדוֹל עִמָּד לִפְנֵי מְלָאךְ יְהוָה וְהַשְׁטָן עִמָּד עַל-יְמִינִי לְשָׁטָן:

Azután megmutatta nekem Jósua főpapot, aki az Úr angyala előtt állt, meg a Sátánt, aki jobb keze felől állt, és vádolta őt.

²⁹¹ Az egy tanú nem tanú kifejezés gondolata a Mózesi törvényekből (Deuteronomium 17,7. vö. Numeri 35,30) származott át a római jogba, majd a kánonjogon keresztül a mai modern kontinentális, európai jogrendszerbe.

יְדִיד הָעֵדִים תְּהִי־הֵבֹ בְּרִאשׁוֹנָה לְהַמִּיתוֹ וַיֵּד כָּל־הָעָם בְּאַחֲרָנָה וּבַעֲרֹתָ הָרָע מִקֶּרְבָּךְ:

כָּל־מִכְהַנְפֶּשֶׁת לְפִי עֵדִים יִרְצָח אֶת־הָרָצָח וְעַד אֶחָד לֹא־יִעָנֶה בְּנֶפֶשׁ לְמוֹת:

²⁹² FLAVIUS, Josephus szerint nem lehetett tanú az asszony és a rabszolga. Lásd bővebben: VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 70. és kk. o.

A bíróság számára tárgyi bizonyítási eszközöket is be kellett szolgáltatni. A menedékváros kapujában zajló bírósági tárgyaláson feltehetően minden bizonyítási eszközt²⁹³ szabadon mérlegeltek. A vének meghozták a terhelttel szemben az ítéletet, amely vagy bűnösnek, vagy nem bűnösnek, azaz ártatlannak minősítette a vádlottat. Megalapozott bűnössége esetén átadták a „góél” és a vérbosszuló csoportnak. Ártatlansága esetén a város falai között védelmet kapott.²⁹⁴ Azonban a Tóra elmondja azt is, hogyha az elítélt a menedékváros illetékességi határát elhagyja, és ott megöli őt a vérbosszuló, akkor ez a cselekedet nem jelent semmilyen jogsértést, ahogy ezt a következő versben olvashatjuk.

Numeri 35,26-27

וְאִם-יֵצֵא יֵצֵא הָרֹצֵחַ אֶת-גְּבוּל
עִיר מִקְלָמוֹ אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה:
וּמָצָא אֹתוֹ גֵּבּוּל הָדָם מִחוּץ
לְגְבוּל עִיר מִקְלָמוֹ וְרֹצֵחַ
גֵּבּוּל הָדָם אֶת-הָרֹצֵחַ אֵין לוֹ
דָּם:

*Ha pedig kimegy a gyilkos
az ő menedékvárosának határából,
a melybe szaladott vala;
És találja őt a vérbosszuló rokon
az ő menedékvárosának határán kívül,
és megöli az a vérbosszuló rokon a gyilkost: nem lesz annak
vére ő rajta.*

Jogi nehézséget jelentett, ha az áldozat városának vénei kikérték a tettest a menedékvárosból, hogy rajta végrehajtsák a vérbosszú ítéletét. Az elkövetőnek a menedékvárosban való tartózkodását mindaddig ideiglenes jellegűnek kellett tekinteni, amíg az érintett két város eljáró bírái (vénei) jogilag nem tisztázták le a crimen minden egyes részletét, illetve jogi megítélését, továbbá jogkövetkezményét. Amennyiben az eljárás alatt kiderült, hogy az emberölés nem gondatlanságból történt, hanem szándékosan ontotta ki felebarátjának a véré

²⁹³ A bizonyítási eszközök természetesen nem a mai Büntetőeljárás fogalmi rendszere alapján értendők. Bizonyítási eszközök ma egy zárt rendszerben találhatók. Bizonyítás eszközei: a tanúvallomás, a szakvélemény, a tárgyi bizonyítási eszköz, az okirat és a terhelte vallomása. Büntetőeljárás 1998. évi XIX. törvény 76. § (1).

²⁹⁴ VAUX, Roland de: i. m. 106–107. o.

a tettes, akkor a menedékváros bírósága hivatalból kiszolgáltatta a vérbosszuló, vagy az áldozat városának vénei, bírái számára.

A kiadatásra vonatkozó döntés a gyakorlatban végleges volt, mivel megfellebbezni, vagy más bírósági joghatósághoz fordulni e végzéssel szemben semmilyen körülményben nem volt lehetséges. A kiadatás alkalmával a vérbosszú helyett a kompozíciónak²⁹⁵ semmilyen formáját nem lehetett felajánlani a bűnösért cserébe. A vérbosszuló csoportot jogi képviselője minden esetben az áldozat családjából, vagy törzséből kikerülő góél²⁹⁶ volt. Érdekesképpen megjegyezzük, hogy a vérbosszú jogi kifejezés ellenére az ítélet bírói indoklásában egyetlen alkalommal sem jelenik meg a bosszú kifejezése.²⁹⁷

²⁹⁵ A „váltságdíj” (Numeri 35,31-32) elfogadása azt jelentette volna, hogy a szegények mindenképp hátrányos helyzetbe jutottak volna, a gazdagok pedig anyagi eszközökön keresztül megválthatták volna a kompozíción keresztül az emberölés jogkövetkezményét. Ez teljesen idegen volt a zsidó jogi gondolkodásban, és ezért nem alakulhatott ki az izraeli jogban a kompozíció elve.

²⁹⁶ A גָּאֵל (gáal) ige jelentése: „kivált”; Qal participium aktív nyelvtani alakban áll. Jelenti a meghalt vérrokon vérének kiváltóját, amelyet a gyilkos kivégzésével érhetett el. A három másik jelentése: „foltot ejt”. Ebben az összefüggésben azt a személyt jelentette, „akin folt esett” a megölt személy vére miatt. Bár egyesek az utóbbi jelentést vitatják, mivel ez esetben Qal participium passzívumban kellene, hogy álljon az ige, míg mások már eleve „Gául” kifejezést olvasnak Góél helyett. A „góél” feladatai a következők voltak: ki kellett váltania a szolgasorba jutott rokonát és annak a földjét, az elhunyt vérrokon kiskorú gyermekét magához kellett vennie, az özvegy rokonok kiházásításánál is el kellett járnia jogi képviselőként. Tehát sokkal többről van szó a „góél” esetében, mint csupán a vérbosszút végrehajtóról. A góél az áldozat testvérei közül, ennek hiányában az apa testvérei, vagy ezeknek gyermekei (unokatestvérek), vagy a távolabbi vérrokonok köréből kerültek ki. Bővebben: SZEKERÉNYI Lajos: *Bibliai régiségtudomány kézikönyve*. Budapest, 1896, 254–255. o.

²⁹⁷ A héberben a bosszú kifejezés נָקָם csupán a megölt rabszolga esete kapcsán fordul elő jogi szöveg kapcsán: Exodus 21,20-21. Közvetlen témánk szempontjából sem a menedékvárosok, sem a góél tevékenysége kapcsán nem olvashatunk a bosszúról.

Exodus 21,20-21
וְכִי-יִכָּה אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ אִוִּי
אֶת-אֶמְתּוֹ בַּשֶּׁבֶט וּמָתָהּ
יָדוּ נָקָם יְנָקָם:

אִךְ אֲסִדִּיּוֹם אִוִּי יוֹמִים יַעֲמֹד
לֹא יָקָם כִּי כִפְפוּ הוּא: ֹס

*Ha valaki megüti rabszolgáját vagy
szolganőjét bottal és az meghal
keze alatt, legyen tette megtorolva.”*

*„Ha azonban egy vagy két napig megmarad,
ne legyen megtorlás, mert pénzbeli vesztesége ez.*

Az Izraelben kialakult rabszolgaságot nem hasonlíthatjuk össze a későbbi görög-római rabszolgasággal, mivel héber עֶבֶד jelentése rendkívül gazdag: jelenti a rabszolgát, de olyan embert is, aki nem szabad, mert más hatalma alatt áll. Jelentette a király alattvalóit, hivatalnokait is, akik természetesen szabad jogállású emberek voltak, továbbá az uralkodó katonáit és zsoldosait is ezzel a kifejezéssel illették. Az udvariassági

12.4. A per egyéb joghatásai

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy nem minden esetben gyilkos futott az asylum város falai közé. Elképzelhető, hogy egyéb sérülést okozott az elkövető, mint halál, amelyet a sértett családja a *talió* szokásjoga alapján megtorlásképp a tettesen végre kívánt hajtani. A kék folt legenyhébb formájától egészen a szem elvesztésén keresztül csonkolásos tényállásáig terjedhetett. Ezek a jogi esetek mind-mind előfordulhattak a menedékvárosok pereit között. Nincs rá sem adat, sem statisztikai szám, hogy milyen előfordulási arány volt a halálos esetek és az egészen könnyű testi sértések között. Feltételezhetjük azt, hogy valójában sokkal gyakrabban fordultak asylumért a városokban a halálos esetekkel kapcsolatban, mint az enyhébb ügyeknél. A jogi védelem lehetősége azonban a legenyhébb fizikai sérüléstől a legsúlyosabb halálos kimenetelű gondatlanságból elkövetett „gyilkosságig” terjedt. Az is megfontolandó szempont, hogy egy szem elvesztése a későbbiekben lehetett akár halálos, hiszen a fertőzés veszélye is fennállott.

A menedékváros ezért nem csupán a halálos kimenetelű helyzetekre adott lehetőség szerint menedéket, hanem egy kék folt okozója is oltalmat kaphatott.

formulává vált עֶבֶד tovább bővítette e szó jelentésárnyalatait. Végül a vallási fogalom világában is megjelent a bibliai ebed, gondoljunk a négy „ebed Jahve” éneke Ézsaiás könyvében. A kegyességi gondolkodásban az *ebed* szó Ábrahámra, Mózesre, Józsúéra, Dávidra is éppúgy alkalmazást nyert, mint a hódító Nabukodonozorra. Bővebben: VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe*. i. m. 32–38. o.

13. AZ ASYLUM VÁROSOK A BIBLIAI IDŐKBEN ÉS MA

13.1. Miért épültek a menedékvárosok?

A menedékvárosok létrehozásának és kialakításának az okai között nyilvánvalóan nagyon fontos szerepet töltött be az igazság keresésének és megtalálásának a kérdése. Az igazság jogilag éppúgy, mint vallásilag és társadalmilag is éreztette jótékony hatását, a pusztai vándorlás időszakában éppúgy, mint a letelepedést követően.

Az igazság egyik aspektusa az, hogy az izraeli igazságszolgáltatás nem mehetett el némán azon tény mellett, hogy egy – vagy esetleg több – ember²⁹⁸ meghalt. A családok fenntartását még „mesterséges” módon is biztosítani kellett akkor, ha a családfő bármi okból úgy halálozott el, hogy nem maradt utána örökös. Ekkor alkalmazták az úgynevezett *levirátus házasságot*.²⁹⁹ Ennek a jogi gondolkodásának a paraleljét fedezhetjük fel a menedékvárosokhoz kapcsolódó igazságszolgáltatással kapcsolatban.

Egyrészt Izrael nem nézhette tétlenül és közönyösen azt, hogy gondatlanságból csupán egyetlen tagja, családja elvesszen, másrészt igazságtalan lett volna az is, ha azonos mércével mérte volna a büntetést a véletlen baleset kapcsán és az előre kitervelt kegyetlen és embertelen gyilkosság esetén. A megfelelő jogi distinkció kellően el tudta különíteni a kétféle tényállást egymástól. Ezért bátran állíthatjuk, hogy a legkevésbé sem történt

²⁹⁸ Az ókori gondolkodásban nem az egyén létezett elsősorban, hanem a közösség. Minden ember attól nyerte el ebben az időben emberi méltóságát, hogy valamilyen nemzethez, családhoz tartozott. Így – akár egyetlen ember halála is – egy egész család, vagy későbbiekben nagycsalád kihalását eredményezhette. Az egyedüli ember nem tudott család nélkül megélni. Bővebben: VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe*. i. m. 32–38. o.

²⁹⁹ A levirátus házasság lényege, hogy az elhunyt legközelebbi férfi rokona elvette az özvegyet, és az ebből a házasságból született családjogi és örökségi szempontból egyaránt a meghalt gyermekének számított. VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 21–22. o.

igazságtalanság³⁰⁰ akkor, amikor a gondatlanságból okozott halál esetében a menedékvárosba száműzte az elkövetőt.

Az igazságosság elvárásának kritériuma megfelelően érvényesült az elhunyt áldozat és családja irányában, és hasonló módon jutott érvényre az elkövetővel kapcsolatban is. Az eljárás minden résztvevője – az áldozat családja, az elkövető és a családja, a törzsi vezetők, a királyi adminisztráció, az ügyben eljáró bírák, a tanúk, a papok és a főpap – belátta, hogy egy ilyen intézménynek a léte és fenntartása nemcsak hogy nem sértette az izraeli igazságosság jogi formáját, hanem teljes mértékben kiszélesítette és elmélyítette azt.

Ugyanakkor vannak kérdéseink, amelyekre továbbra sem tudjuk a válaszokat. Miért épültek a menedékvárosok kevés számmal? Miért kellett nagy távolságot megtenni azért, hogy az elkövető a városba juthasson? Egy idős embernek, mozgásában korlátozott személynek sokkal kisebb volt az esélye a várost elérnie, mint az egészséges és fiatal üldözöinek – miért? Annak ellenére, hogy a válaszokat nem tudjuk, mindenesetre leszögezhetjük azt, hogy a menedékvárosok végső eszközként szolgáltak Izraelben. Ha minden város megkapta volna a menedékváros státuszát, akkor valószínűleg sokkal nagyobb visszaélési lehetőséget jelentett volna. Kérdéseket tehetünk fel a kutatási témánkkal kapcsolatban még akkor is, ha minden szempontból megfelelő választ nem tudunk adni rájuk.

Válaszunk megfogalmazásánál nem feledhetjük el azt sem, hogy az elkövető nem függetleníthette magát Izrael vallásától és Istenének a gondviselésétől. Fontos szempont, hogy a menedékvárosokban az oltalmat nem a pusztá törvény biztosította, hanem az ősök Istenének a jelenléte. Vagyis az Örökkévaló nélkül nincs sem menedék, sem oltalom. A menekülő, akármilyen hosszú utat is kellett megtennie, a gondviselésre volt bízva. Nem tudunk egyetlen olyan esetet sem, amikor valaki a nagy távolság miatt nem tudott eljutni a városok valamelyikébe. A gondviselés megengedte azt, hogy a lehetőséget felhasználva, eljutott az elkövető a menedékhelyre.

13.2. Milyen párhuzamokat találhatunk az *asylum* városok, és korunk börtönei között?

Korunk börtöneinek kialakulása távolról, irányultságában a menedékvárosok intézményét is eszünkbe juttathatja. A menedékváros és a börtön közötti hasonlóság abban áll, hogy mindkét

³⁰⁰ Nem tudunk egyetlen olyan jogesetről sem, amikor a menedékvárosok létét alapvetően megtámadták vagy kétségbe vonták volna a közel-keleti térségben, akár Izraelen belül, akár kívül. Minden népcsoport és vallási entitás elfogadta, sőt támogatta e jogintézmény fennállását.

jogintézmény kiemeli az elkövetőt abból a társadalmi közegből, amelyben korábban életének mindennapjait élte. Úgy is fogalmazhatunk, hogy mind a két jogintézmény „számúzi” az elkövetőt arról a helyről, ahol korábban élt, egy meghatározott helyre, ahonnan hosszú ideig nincs visszaút.

Hasonlóság mutatkozik többek között abban is, hogy mindkét intézményben különleges törvények és jogszabályok lépnek életbe, amelyeknek a figyelmen kívül hagyása súlyos jogkövetkezményt, büntetést jelent az elítélt számára. Az ókori menedékvárosok esetében nagy valószínűség szerint az életével fizetett a menedékhely elhagyása miatt, a mai börtönből való megszökés pedig súlyos többletéveket jelent az elítélt számára.

Mindkét büntetési forma, a menedékváros³⁰¹ és a börtön³⁰² egyaránt védelmet nyújt a bosszú külső megnyilvánulása ellen, amely világunkban már nem kapcsolódik semmilyen vallásos „góélhez”. Szándékukat a bosszú és a nyers erőszak eszközeivel valósítják meg mindazok, akik nem bíznak az igazságszolgáltatásban.

A hasonlóságok mellett természetesen az alapvető különbségeket is szóvá kell tenni a börtön és a menedékvárosok összehasonlításában. Amíg a menedékvárosban mindenki szabadon mozoghatott, sőt a városhoz tartozó földeken munkát is végezhetett, addig ez a mai börtönviszonyokban teljes mértékben elképzelhetetlen. Hiszen az elítélt minden percét beosztják, és kikényszerítik tőle az engedelmességet. A legkisebb mértékű engedetlenség esetében pedig – egyrészt belső szankciókkal, másrészt pedig bírósághoz való fordulás útján a büntetés súlyosbításával kényszerítik ki az elítéltek engedelmességét.

Összegzésül elmondható, hogy a művelt és humánus jogalkotás sem találta meg azt a fajta büntetési módot, amely megfelelő hatékonysággal biztosítaná az emberi élet védelmét. A börtönbüntetés gyakorta olyan tréninget, kiképzést jelent és jelentett az elítéltek számára, amelynek letöltése után sokkal veszélyesebb bűnöző hagyta el a büntetés-végrehajtás épületét, mint volt annak előtte.

Lehet, hogy korunk modern jogalkotóinak érdemes lenne átolvasni a Tóra és Józsué könyvének idevonatkozó aktuális szakaszait, hogy megtalálják a menedékváros mai modern megfelelőjét, amely a börtönöket válthatná fel a gondatlan emberölés eseteinél? Így egy igen ősi jogintézményt lehetne megújult formában ismételten az emberiség szolgálatába állítani,

³⁰¹ A mai Ciszjordánia területén a hajdani hat menedékvárosból kettő található, négy pedig „Kánaán” területein lelhető fel.

³⁰² A bíróság által kimondott börtönbüntetések csak a fogság utáni korban fordultak elő (Ezsd 7,26). Természetesen a korábbi időben is ismerték a börtönt, mint büntetést, a vádlottat a tárgyalás előtt börtönbe zárták, mintegy vizsgálati fogságba helyezték (Lev 24,12, Num 15,34). A megalapozott gyanúsítás is elég volt, hogy börtönbe helyezték a terheltet (Jer 37,15-18). Bővebben: VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete*. II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994, 109. o.

amely már évezredekken keresztül bizonyította létjogosultságát egymástól alapvetően eltérő ókori társadalmakban is.

13.3. A lévita városok és a menedékvárosok kapcsolata

Lévi fiai a tizenkét törzs egyike volt, és nem kaptak örökséget a kánaáni honfoglalás során, mivel papi szolgálatukat bizonyos mértékben hátráltatta volna egy törzsi területen folyó gazdálkodás.

Isten a lévíták számára a megélhetést a szent tizedből (maaszer) a többi tizenegy törzsön keresztül biztosította. A lévítáknak a befolyt tizedből, tizedet adtak a kohaniták számára ez volt az úgynevezett „*trumát máászér*”. A lévíták a Szentélyben teljesítettek főleg fizikai szolgálatot. De voltak köztük szép számmal zenészek és költők is. A zsoltárok egy részét is a lévíták szerezték. Az ókori zsidó államban a kohaniták és a lévíták látták el a közügyeket és a hivatali teendőket. Ők voltak a papok, a tanítók, az orvosok és a bírák. A Második Szentély idején, Malakiás próféta gyönyörű szavakkal ecsetelte működésüket: „*Igaz tanítás volt ajkán, hamisság nem volt szájában, békésen és egyenesen haladt, és sokakat visszatartott a büntől. Mert a kohanita ajka tudást sugárzott, tanítást kívántak tőle, mert Isten angyala ő.*”³⁰³ (Malakiás 2,6-7). Lévi egész törzse papi szolgálatot látott el.³⁰⁴

Lévi fiai a Tanakban egészen pozitív szerepben tűnnek fel. Exodus 32. fejezetében a lévíták azok, akik az aranyborjú esete után Istennel tartottak, és a lázadókat határozottan megbüntették. Az aranyborjúval kapcsolatos történetben Áron szerepe kifejezetten negatív, hiszen ő lesz az, aki elkészíti a nép számára a kívánt bálványszobrot.

Áron leszármazottai töltötték be a papi tiszteket, a Lévi fiai pedig a segédszolgálatot látták el az ároni kohaniták mellett. A második templom pusztulása után a lévíták jelentősége kissé háttérbe húzódott. A római megszállás idejére egyfajta reformkövetelésük teljesült, hogy az áronitákkal teljesen megegyező papi szolgálati ruhát viselhettek, amely gyakorlatilag egyenlőséget biztosított számukra.

A templomi szolgálatot az Örökkévaló megbízása alapján végezték. A templomi szolgálat egyéb területe is a lévíták feladatkörébe tartozott, többek között a pusztai vándorlás időszaka alatt a szövetség ládájának szállítása, a sátorban, majd a templomban a szent helyiségek

³⁰³ DEUTSCH Gábor cikke a 2010. június 6–12. heti szakasz kommentárjából.

³⁰⁴ XERAVITS Géza: i. m. 33. o.

tisztántartása, a satori, majd a templomi zene- és énekszolgálatok végzése. Az urim és tummim³⁰⁵ használata eredetileg Lévit illette³⁰⁶ meg, később valószínűleg az ároni papság feladatkörébe került és a főpap hatásköréhez tartozott hozzá.

A Tóra³⁰⁷ szerint a szolgálatukat harminc éves kortól ötven éves korig teljesíthették. Lévita³⁰⁸ tisztség a zsidóságon belül apai ágon öröklődött, és betérő nem lehetett lévita. A lévíták negyvenkét várost kaptak és ehhez járult még hozzá a hat menedékváros, vagyis összesen negyvennyolc várost³⁰⁹ és a hozzá tartozó földeket adományként kapták az összes többi törzsektől.

Az egyik elmélet szerint nem csupán a hat menedékváros fogadta be a nem szándékos emberölés elkövetőit, hanem a többi negyvenkét város is hasonló privilégiumokkal rendelkezett. Az alapvető különbség az volt a kétfajta város között, hogy a menedékvárosokban nem kellett semmilyen fizetséget adni magáért a befogadásért, míg a másik típusú városokban mind a negyvenkettőben meghatározott fizetséget³¹⁰ kellett adni a lévíták számára a védelemért és az ellátásért.

Isten a lévíták törzsének szolgálatában látta azt a jogi garanciát, amely biztosítani tudta a menedékvárosok pártatlanságát és a függetlenségét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy egyetlen törzsnek, vagy vezetőnek, esetleg királynak sem engedtek beleszólni a menedékvárossal kapcsolatos döntésükre vonatkozólag. Sőt, az igazságszolgáltatás és pártatlanságuk alkalmával esetleg pontosan az imént felsoroltakkal szemben kellett megvédeniük a menedékváros függetlenségét.

³⁰⁵ A nyelvtani többes számú alakja ellenére, funkciója szerint egyes számúnak tekintendő, hiszen egy volt az urimból és egy a tummimból. Bővebben: VAUX, Roland de: i. m. 180. o.

³⁰⁶ Deuteronomium 33,8-11 versei alapján.

³⁰⁷ A Num 4,3 szabályozza a szolgálatra vonatkozó életkort. Bizonyos esetekben a könnyedebb szolgálatot elláthatták már 25 éves kortól is a Num 8,24 alapján. Dávid pedig már húsz éves kortól bevonta a szolgálatba a lévítákat: 1Krón 23,24. Mint tudjuk, a szolgálatra vonatkozó életkor egyben a katonai hadkötelezettséget is jelentette Izraelben, amely a lévítákra és az áronitákra a papi szolgálat miatt nem vonatkozott.

³⁰⁸ Becslések szerint a ma élő zsidóság mintegy egytizede lehet lévita származású. Izrael államában az anyakönyvvezetést végző ortodox rabbitanács is vezet nyilvántartást a lévita születésekre vonatkozólag.

³⁰⁹ Lásd bővebben Józsué könyve 21. fejezetét, amely felsorolja, hogy törzsenként mely városokat és a hozzájuk tartozó közlegelőket adták birtokul a lévítáknak.

³¹⁰ Talmud: Sem könyve יב-יג. Az elmélet figyelemre méltó, és van benne jogi racionalitás, ugyanis e megközelítés szerint a menedéket nem önmaga a város biztosította, nem a hely csupán, hanem a város felügyeletét gyakorló lévíták és a hely közössége együttesen valósították meg.

Gondoljuk el, hogy egy magas beosztású, vagy királyi származású család esetében fordult elő egy véletlen baleset, amelyből kifolyólag az elkövető a menedékvárosba jutott, és kiadását az uralkodó a leghatározottabban követelte. A lévítáknak megfelelő vallási és etikai reputációval kellett rendelkezniük mind a tizenegy törzs előtt, hogy az ilyen és ehhez hasonló kényes jogesetekben is a menedékvárosban tartózkodó ügyét éppoly pártatlansággal kellett megítélniük, mint egy külföldről menekült rabszolgaét. Pontosan ez volt a lévíták feladata, amelyet el kellett látniuk becsületességgel és következetességgel.

Izrael népének minden esetleges akadályt el kellett hárítania a menekülő útjából. Nem nehezíthették meg a menekülést azzal, hogy mesterséges völgyet építettek, vagy folyót irányítottak az útba, viszont hidat kellett építeniük, ha szükséges volt, hogy ezzel is segítsék a menekülőt.³¹¹

A Talmud arról is rendelkezett, hogy a menedékvárosba vezető út szélessége nem lehetett keskenyebb, mint huszonkét könyök.³¹² Fontos szabályról rendelkezik még a Talmud arra vonatkozólag is, hogy minden útkereszteződéshez ki kellett írni egy táblára, hogy „**menedék, menedék**”, mégpedig azért, hogy a menekülő semmiképp ne tévedjen el.³¹³ Az útirányt jelző táblák elfordítása, átírása vagy megrongálása a Tóra rendelkezése alapján halálos bűnt jelentett. Minden év Ádár hónap³¹⁴ tizenötödik napján a menedékvárosokban székelő bíróság küldöttei kimentek az utakra, és kijavították az esetleges hibákat, azért, hogy a menekülőt semmilyen külső dolog ne akadályozza a gyors menekülésben. Az a bíróság, amelyik elhanyagolta ezt a feladatot, annak a kezéhez vér tapadt.

A menedékvárosnak legalább közepes nagyságú településnek kellett lennie, amelyben piac működött, és víz is található volt benne. A piac azért kellett, mert az oda menekült nem mehetett a város vonzáskörzetétől távolabb, mert akkor a biztos halál várt rá, ezért a napi szükségleteit a helyi piacról szerezhetette be. A víz pedig a mindennapi élet fenntartásához volt

³¹¹ Talmud: Mákot könyve 10.

³¹² Egy könyök 45,8–52,5 cm hosszúságú volt, az ujj hegyétől a könyökhöz mérték, tehát az út szélessége megközelítőleg tíz méter széles kellett, hogy legyen.

³¹³ Talmud: Mákot könyve 10.

³¹⁴ Ádár hónap az év 12. hónapja volt, ha az időszámítást Niszántól kezdjük. Ez a hónap a téli esőzés végét jelentette. A hagyomány szerint Mózes Ádár hónap 7-én született és halt meg, halála után Józsué, a Nun fia ugyanezen a napon vette át Izrael feletti vezetést. Szökőévben két Ádár hónapot is találunk a kalendáriumban, az első neve Ádár álef, a második Ádár bét, az előbbi harminc, az utóbbi 29 napos.

nélkülözhetetlen, továbbá bizonyos vallási cselekményekhez is élő (folyó, patak, forrás) vízre volt szükség.

A nem szándékos gyilkos azért lett száműzve a menedékvárosba, hogy a vérbosszúra „szomjazók” lecsillapodjanak azáltal, hogy nem látják azt, aki a halálesetet okozta. Az elkövető visszatérésének – az eredeti lakóhelyére és környezetébe – össze kellett fonódnia az egész Izrael által szeretett és megbecsült főpap halálával. Azért, mert az emberi természet olyan, hogy vigasztalást talál saját fájdalmára, egy másik ember halálában, vagy egyéb, nagy katasztrófák alkalmával. Amennyiben a gyilkos a menedékvárosban halálozik el, akkor ott temetik el. A főpap halála után a földi maradványait kiadják, és elszállíthatják saját családi sírhelyére.³¹⁵

További rendelkezés volt az a szigorú szabály, hogy a vérbosszút álló egyén, kizárólag a menedékváros illetékességi határán kívül ölhetette meg jogkövetkezmény nélkül a gyilkost. A város közigazgatási határát jól látható táblákon minden irányból előre jelezték a menekülő és az üldöző számára egyaránt.

Amennyiben a menedékvárosban – vagy az illetékességi területén belül – ölte meg a vérbosszuló a gyilkost, úgy bíróság elé kellett állnia. Amennyiben véletlenül tévedt a menedékvárosba,³¹⁶ és tévedésből ölte meg a korábbi gyilkost, akkor a vérbosszulót száműzték a legközelebbi menedékvárosba addig, amíg a bíróság teljes mértékben ki nem derítette az igazságot.

A menedékvárosok bíróságainak teljes jogbiztonságot kellett sugározniuk jogi döntéseiken keresztül. Még a leghalványabb gyanút is ki kellett zárniuk arra vonatkozólag, hogy döntésük nem a tiszta igazságkeresésen alapult. Ugyanazon jogelveket kellett képviselniük minden menedékvárosban. Képzeljük el azt a lehetetlenséget, hogy a gyilkost az egyik helyről elutasítják, a másik városban ugyanazon jogalapra hivatkozva pedig befogadják. A bírósági

³¹⁵ Talmud: Mákot könyve 11. A Talmud e rendelkezése nagyon logikus, ugyanakkor van valami titokzatosság is ebben a rendelkezésben. Hiszen a főpap személye volt a végső garancia a menedékvárosba került gyilkosnak arra vonatkozóan, hogy nem adják ki az őt üldözők számára. A kiadás nem csupán az elkövető életére szólt, hanem a halála utáni földi maradványa is a városban kellett marad, amíg a főpap halála be nem következett. A közös gyász a főpap halála miatt gyászoló góélban is visszafojtotta a vérbosszú kíváncsiságát és lehetőségét.

³¹⁶ A rendelkezés teljesen jogszerű, hiszen az ártatlanság védelme – legalábbis mai jogi kifejezéssel élve – a vérbosszulót éppúgy megillette, mint a nem szándékos gyilkost. Viszont, ha beigazolódott, hogy nagyon is tisztában volt azzal, hogy már a menedékváros közigazgatási illetékességi területén belül volt, és ennek ellenére végrehajtotta a vérbosszút, akkor közönséges gyilkossá alacsonyította le magát a vérbosszuló. Látjuk, hogy a jogosság, a jogszerűség és jogtalanság között milyen kicsi az eltérés, esetleg csak néhány méter, vagy néhány centiméter volt a különbség. Így volt ez az ókori Izraelben és így van ez ma is, a jogtalanság talajára jutva elveszíthetjük a jog védőpajzsát, amelynek oltalmában kívánunk eljárni.

döntések igazságossága a Tóra rendelkezéseinek maradéktalan betartásán múlt. Ugyanakkor az is teljesen világos volt már az ókorban is, hogy nem létezett két egyforma ügy, mert valamilyen szempont alapján eltértek egymástól a jogesetek.

Ami az életben előfordulhat, az előbb-utóbb elő is fog fordulni, csupán megfelelő idő kell hozzá. A bírák intelligenciáján, megérzésén, a tanúk felkutatásán, a kihallgatás célirányosságán és határozottságán rendkívül sok függött azon, hogy ki tudják-e deríteni a teljes jogi igazságot. Az igazság pedig nem vásárolható meg, nem fizethető meg. A lévíták voltak Isten igazságszolgáltatásának a garanciái Izraelben. Ez óriási felelősséget és egyben mérhetetlen nagy kihívást is jelentett a lévíták számára.

A menedékvárosok jogi szabályozására és a bűncselekmények tényállásainak elkülönítésére a Tóra részletes törvényt biztosít Izrael közössége számára, legfőképpen az ítéletben résztvevő bírák részére.

Külön figyelmet érdemel az, hogy a menedékvárosok jogrendjét meghatározó és szabályozó törvény olvasása és ismerete mindenki számára biztosítva volt Izraelben, nem csupán a szakemberek – a bírák, hanem az átlagember is ismerhette, még akkor is, ha valójában soha nem került közvetlen kapcsolatba ezzel a jogszabállyal.

13.4. Az *asylum* városok alapításainak törvényei

Deuteronomium 19. fejezete 1–13 szakasza tartalmazza a tulajdonképpeni törvényt. A micve 1-3 verse a menedékváros alapításáról szól. Deuteronomium 19,3 verse fontos szabályként írja elő, hogy a városokhoz odavezető utakat kellett készíteni, amely az egész országból elérhetővé tette a városok bármelyikét.

תָּכִין לְךָ דֶּרֶךְ וְשִׁלְשָׁתָּ אֶת־גְּבוּל

אֶרֶץ אֲשֶׁר יִנְחִילְךָ יְהוָה

אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לְנוֹם שָׁמָּה כָּל־רֹצֵחַ:

Készítsd el magadnak az utat és oszd három részre

országod határát, melyet birtokul ad néked az Örökkévaló

a te Istened, arra legyen, hogy oda menekülhessen minden gyilkos.

Azt látjuk, hogy a törvény határozott parancsban szólítja fel Izrael honfoglaló törzseit, hogy az ígéret földje elfoglalása után azonnal meg kell alapítaniuk a menedékvárosokat. Néhány szó erejéig ismételten kitérünk arra a fontos tényre, hogy a deuteronomiumi

rendelkezésben három, míg a Józsué könyvében már hat menedékváros felállítására szolt a felhívás.

Az is elképzelhető, hogy a parancs kétszer három város felállításáról szolt bizonyos idői különbséggel. Tehát az első három várost a honfoglaláskor azonnal, a második három menedékvárost ezt követően kellett létrehozniuk a törzseknek.³¹⁷ A józsuéi szöveg pedig már a végeredményt rögzítette, a menedékvárosok alapításainak középső fázisáról pedig nem maradt fent írásos emlék. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a két könyv – Deuteronomium és Józsué könyve – történései között már egy teljes új generáció növekedett fel. A vizsgált jogszabály következő fázisa a Deut 19,4-10 szakasza, amelyben a véletlen gyilkosságok törvényi tényállási elemei vannak felsorakoztatva:

- aki nem szándékosan öli meg az ő felebarátját;³¹⁸
- és nem gyűlölte azelőtt;³¹⁹
- véletlen baleset: a fejsze lerepül a nyeléről munka közben, és halálos balesetet okoz;³²⁰
- a vérbosszuló a menekülő életét³²¹ a város elérése előtt kiolthatta;

³¹⁷ A Deut 19,9 fenti nézetünket támasztja alá, ugyanis ezt olvassuk, hogy ... „akkor e három városhoz szerezz még három várost.”

³¹⁸ A mai büntetőjog segítségével a gondatlanságot a következő módon definiálhatjuk: gondatlanságból követi el a bűncselekményt, aki előre látja magatartásának lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában; úgyszintén az is, aki e következmények lehetőségét azért nem látja előre, mert a tőle várható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja. Tehát a gondatlanságnak két fontos oldala van, az egyik a *tudatosság*, a másik az érzelmi oldal, amikor úgy érzi, hogy nem fog bekövetkezni a lehetőség, és nagyvonalúan bízik az elmaradásban. A gondatlanságnak is két fokozata lehetséges: a *luxuria* és a *negligentia*. Bővebben: NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. i. m. 167–173. o.

³¹⁹ Erősen érzelmi oldalra vonatkozik. A gyűlölet, mint a bűncselekmény fontos motívuma a szubjektív tényállási elemekhez tartozik, Bővebben: NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. i. m. 163–167. o. Az egyik legfontosabb szempont volt, hogy a bírák megerősítsék, vagy kizárják az elkövető és az áldozat közötti gyűlölet lehetőségét. Ma ezt az elkövetési magatartások közé soroljuk, vagy megalapozott indítéknak nevezzük a bűncselekmény elkövetése kapcsán. Az elkövetési magatartás lehet aktív – fejsze nyele –, és lehet passzív, az épület állványzata összedőlt. Mindkét magatartási forma teljesen közömbös az eredmény szempontjából, mert az eredmény bekövetkezése a lényeges és fontos a jog szempontjából. Az elkövetési eredmény az, amikor egy ember meghalt.

³²⁰ Az eszköz az a tárgy, aminek segítségével az elkövető végrehajtotta a gyilkosságot. A deuteronomiumi törvény egyetlen példát hoz fel, a nyelről lerepülő fejsze esetét. Természetesen ezen kívül még számtalan lehetőség van a gondatlanság elkövetésére. Az adott bűncselekmény kapcsán az eljáró bírónak nagy körültekintéssel kellett minden esetben az elkövetés eszközét is beazonosítaniuk, ha szükséges volt, akkor szemrevételezéssel, vagy helyszíni szemlével győződtek meg arról, hogy az előadott vallomás és a valóság milyen kapcsolatban állt egymással.

³²¹ Ez az emberölés nem számított gyilkosságnak, hanem az emberi élet védelmében a meghalt irányában egyfajta családi igazságszolgáltatásnak minősült.

- a vérbosszuló korábban sem gyűlölhette a menekülő, nem szándékos gyilkost;³²²
- a menedékváros törvénye a későbbiekben meghódított területeken is hatályossá kellett, hogy váljon,³²³
- ártatlan vért nem lehetett Izraelben úgy kiontani, hogy annak ne legyen jogkövetkezménye,³²⁴
- minden emberölés esetén gondosan ki kellett vizsgálni az elkövetés körülményeit, a városok bírónak ítéletet kellett hozniuk.

A Tóra szövegében nincs benne közvetlenül, de a jogász érzésével megközelítve a kérdést azt mondhatjuk, hogy Izrael egész országa, a törzsi területek összessége a majdani hódításra váró területekkel együtt a vallási micvák betartása következtében úgy kell, hogy funkcionáljon, mint egy nagy menedékváros.

Hiszen nem feledkezhetünk el arról sem, hogy Egyiptom országában a nép annyira kisemmizett volt a Nílus-menti országban, hogy mint rabszolgák, teljesen jogfosztottan, mindenféle emberi szabadságjog nélkül élhettek. A teljes mértékben kiszámíthatatlan önkény megnyilvánulása mindennapos lehetett a héber rabszolgák irányában. Isten ezért az Exodus alkalmával olyan országot kívánt népe kezébe adni, ahol majd a jog és igazságosság lesz a törvényesség alapeleme. Talán ezért, a honfoglalás sűrűjében még mielőtt a legfontosabb intézményeket kialakították, isteni utasításra hozták létre a menedékvárosokat.

Valószínűleg ennek a jogintézménynek a létrejötte az izraeli jog és különböző intézmények kialakulását alapvetően befolyásolta, és a jó irányba terelte. Salamon döntésében, amely évezredek homályán keresztül tud ragyogni, benne lüktetnek a menedék-városok törvényeinek igazsággal és igazságossággal kapcsolatos alapelemei, nem vonatkoztathatunk el tőle. Természetesen ezek a hatások távolról sem direkték és semmi esetre sem közvetlenek, de ott vannak, és következményüket – ha még áttételesen is, de – világosan és egyértelműen éreztetik.

³²² A gyűlöletet a Tóra okozati összefüggésként értelmezte az elkövető és az áldozat között, de kizárta azt a vérbosszulót is az üldözésből, aki nem a meghalt áldozat iránti fájdalomban és szeretetében, hanem az elkövető iránt kialakított kegyetlen és bosszuló gyűlöletében kívánta a gyilkos véré.

³²³ A törvény területi hatályát a mindenkor Izrael országhatárain belül kellett érvényre juttatni, függetlenül attól, hogy eredetileg Józsué idejében került-e az országhoz, vagy a későbbi hódítások alkalmával.

³²⁴ Bűnösnek az volt tekinthető Izraelben, akit a hatályban lévő törvények alapján a bíróság, vagy a közösség bűnösnek mondott ki.

Felfoghatjuk Jeruzsálemet is úgy, mint egy központi menedékvárost a történelem viharaiiban. A próféták szinte közelharcot folytattak a királyokkal, hogy az ellenség hiába van túlerőben, nem foglalhatja el a várost és az abba menekülteket mindaddig, amíg Jeruzsálemben a királyok és bírák döntései az igazságra alapozódnak, amíg a nép és az uralkodó a törvényt hűségesen betartja, amíg Isten mellett nem lesznek egyéb istenek a választott nép életében.

A Deut 19,11-13 szakasza a harmadik gondolatsort tartalmazza a menedékvárosok törvényei vonatkozásában, a szándékos gyilkosság törvényi tényállásait foglalja egybe:

Deuteronomium 19,11

וְכִי־יְהִי אִישׁ שֵׁנָא לְרֵעֵהוּ
וְאָרַב לוֹ וְקָם עָלָיו וְהָכָהוּ
נֶפֶשׁ וָמָוֶת וְנָס אֶל־אַחַת הָעָרִים
הָאֵלֶּה:

Deuteronomium 19,12

וְשָׁלְחוּ זֶקֶנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ
אֹתוֹ מִשָּׁם וְנָחֲנוּ אוֹתוֹ בְּיַד
גֹּאֵל הַדָּם וָמָוֶת:

Deuteronomium 19,13

לֹא־תָחוּס עֵינֶךָ עָלָיו וּבַעֲרָתָ
דָּם־הַנֶּקִי מִיִּשְׂרָאֵל וְטוֹב לָךְ:

Deuteronomium 19,11

*De ha valaki gyűlöli embertársát, lesbe áll, és rátámad,
és úgy megüti, hogy belehal,
azután e városok egyikébe menekül,*

Deuteronomium 19,12

*akkor küldjenek érte városának a vénei,
hozzák el onnan,
és adják a vérbosszuló rokon kezébe, hogy meghaljon.*

Deuteronomium 19,13

*Ne szánakozz rajta,
hanem távolítsd el Izráelből az ártatlanul kiontott vért,
akkor jól lesz dolgod.*

- Aki szándékosan ölte³²⁵ meg a felebarátját és a menedékvárosba menekült, ahol a bírák felfedték a szándékosság motívumát, ki kellett szolgáltatniuk³²⁶ a vérbosszuló számára;
- a vérbosszuló elvehette a szándékos gyilkos életét úgy, hogy nem követett el jogtalanságot,³²⁷ mert ősi ítéletet hajtott végre,
- Minden olyan embert el kellett távolítani Izrael törzsei közül, aki szándékosan embert ölt.³²⁸

A deuteronomiumi szöveget olvasva azt látjuk, hogy a mai fogalommal elnevezett tényállási elemek egymásra épülve logikus rendben találhatóak meg a strukturált szakaszban. Külön érdekességgként megemlíjtük, hogy a nyelvi kifejezések, az imperatívuszok is követik a szöveg jogi megfogalmazását.

³²⁵ Szándékosan követi el a bűncselekményt az az elkövető, aki magatartásának következményeit kívánja, vagy e következményekbe belenyugszik. A szándékosságnak egyrészt tudati, másrészt akarati és érzelmi oldala van. A szándékosság területe az egyenes szándéktól – *dolus directus* – a kívánsáson keresztül az eshetőleges – *dolus eventualis* – területig terjed. Akarati szándék nélkül nincs szándékos gyilkosság, ezt nagyon jól ismeri a Tóra is. Bővebben: NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 145–173. o.

³²⁶ A szándékos gyilkos ügyét a Vének Tanácsa, mint bírói kollégium ítélte meg a jogfejlődésnek egy későbbi szakaszában. Erre vonatkozólag a Tóra mellett a Misnában találunk a Vének Tanácsára mutató előírásokat. A szándékos gyilkosság esetén a Vének Tanácsa meghozza az elmarasztaló ítéletet, amely a halálbüntetés lehetett csupán, majd kihozták a menedékvárosból és átadták a vérbosszút képviselők számára, akik végrehajtották rajta a bírósági ítéletet. A Misna semmilyen újítást nem vezet be a Vének Tanácsára vonatkozólag, hanem csupán a Tóra előírásait és a kialakult jogszokást ismételte meg, és ez által megerősítette a korábbi micvát.

³²⁷ A gyilkos csak a menedékvárosban kaphatott biztonságos jogi védelmet, a kockázatot, pedig saját magának köszönhetette gondatlan cselekedetével. A menedékváros elérése gyakran erőfeletti állóképességet követelt a menekülő és üldöző részéről egyaránt. A gyilkos az életéért menekült, a vérbosszuló pedig a családjában bekövetkezett váratlan haláleset miatt üldözte a gyilkost. A város határán belülrre érkezett gyilkos azonban jogilag már oltalomban részesült.

³²⁸ Az ártatlan vért kiontó gyilkos veszélyes lett volna az izraeli társadalomra, és rossz példája nyomán a jogosság helyett az erőszak lett volna a mindennapok jellemzője, amely szöges ellentétben áll a Tóra idevonatkozó rendelkezéseivel.

Természetesen ismételten arra is rá kívánunk mutatni, hogy a menedékvárosok honfoglalási törvényei előtt is ismerte már az izraeli jog a kétfajta gyilkosság tényállási különbségeit a szándékos és gondatlanságból elkövetett emberölés esetén.

A menedékvárosok alapítását a honfoglalás alatt azonnal megvalósítják. Még mielőtt az izraeli királyság bármilyen formája kialakulhatna, a menedékvárosok jogintézményét létrehozzák. A későbbi időben, amikor a királyság kialakult, valószínűleg lehetetlen lett volna menedékvárosokat létrehozni és ilyen jellegű intézményeket kialakítani, mivel ez sértette volna a király abszolút hatalmát, illetve a léviták városok feletti jogait sem nézte volna az uralkodó jó szemmel.³²⁹

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a vallási élet szempontjából Isten tanácsára először a vallási élet jogágait alakítja ki Izrael, majd amikor ezek az intézmények már megfelelő gyakorlattal rendelkeztek és reputációjuk is kialakult a tizenkét törzsön belül és azon kívül egyaránt, akkor a legvégén jelenik meg a királyság, mint politikai entitás, amely már nehezebben tudja korlátozni a vallásos jellegű jogágakat Izraelen belül.

³²⁹ GREENBERG, Moshe: *The Biblical Conception of Asylum*. Journal of Biblical Literature, 1959, 125–132. o.

14. DAVID FRISCHMANN ELMÉLETI ALAPVETÉSE A MENEDÉKVÁROSSAL KAPCSOLATBAN³³⁰

(MELLÉKLET)

Amikor elérkezett Izrael népe Ecijon Gáverbe, a sivatagi útjának a harminchatodik évében, a tábor közelében egy vékony, kistermetű, sovány alkatú fiatal lányt láttak. Olyan volt a megjelenése, hogyha valaki elment mellette, nem tudta leírni külsejét. Szemei azonban kitűntek, mivel olyan hatalmasak voltak, mint a mogyoró, és sötétek, mint a seol mélysége, amely az oltár izzó tűzére emlékeztetett.

Senki nem tudta, hogy ki ő, és valójában honnan is jött közéjük. Egyik reggel a szélvihar gyorsaságával rohant be az izraeliták sáttáborba.

Csupán a nevét ismerték: Noának hívták.

Amikor megkérdezték tőle, hogy ki az anyja és ki az apja, hangosan elnevette magát és így válaszolt: az apám a sivatag, az anyám pedig a fűzfa.

Nevetése közben kivillanó fogai olyanok voltak, mint a villám, és nagy fülbevalóival csilingelve elfutott.

Minden ember, a fiatal fiúk és Izrael idősebb, köztiszteletben álló emberei ódákat meséltek róla. Szemének pillantása égetett, ajkának lehelete olyan volt, mint a Negev sivatagának szele, kezének érintésére forráság öntötte el a férfiak testét.

A lány valóban olyan volt, mint a sivatag, arca napszította kemény, keblei, mint a nap tűzében égő hegyes sziklák, lényé pedig, mint a megvadult északi szél.

³³⁰ David Fischmann elmélete nem tartozik szorosan a teológiai, vagy a jogi területhez, mégis a feldolgozandó témánk szerint fontos mellékletnek tartjuk gondolatainak közlését. Bővebben:

רופא, אלכסנדר לתולדותיהן של ערי המקלט במשפט המקראי. בישראל החברה לחקר המקרא, בית מקרא, טבת- אדר ב' תשמ"ו, גליון ב ק"ה.

Továbbá: ZVEIT, Z.: *The Wegla-Ritual of Deuteronomy 21,1-9*. JBL, 1976, 377–390. o.; DION, E.: „Deuteronomie 21,1-9. Miroif du development legal etreligieux d’Israel Studies in Religion, 11, 1982, 13–22. o.

Távoli időkben, amikor még a sivatagi nap hétszer olyan tüzes volt, mint most, és a félelmetes pusztá hetvenhétszer terjedelmesebb volt, és a szerelem tüze többezerszer erősebben égetett, megszületett a kis Noá.

Ez történt Izrael kivonulásának huszonkettedik évében, amikor Rimmon-Perecben táboroztak.

Noá anyja mosónő volt, apja pedig rőzsessedő. A szőlővenyigék szedegetése közben a lugasokat járta, és a lehulló piros szőlőszemeket a kezében összepréselve, mámorosra itta magát.

Egyszer, valamikor egy férfi és egy nő – a nagy járvány idején –, szeretkezés közben haltak meg. Senki sem tudta, hogy a kis Noá hogyan cseperedett fel; de vajon ki neveli a fekete macskát vagy a fehér angórát a sivatagban? Így nőtt föl a kis Noá is, mint túskebokor a mezőn!

Az egyik éjszaka még valamelyik sátor vagy ház bejáratánál aludt, de másnapra már hűlt helye volt ott csupán.

Ha egyszer kapott egy lepény kenyeret, máskor már biztosan kikosarazták. A mezőkön magokat keresgélve szedegetett, a lugasban szőlőszemekkel csillapította éhségét, azonban mindig vidám és boldog volt. Még nem töltötte be tizenkettedik évét sem, amikor egy férfi a mezőn rátalált, és erőszakot követett el rajta. A kislány közömbös maradt.

Noá úgy vándorolt, mint a szél, egyik táborból a másikba, táborról táborra, mindig ott tartózkodott, ahol Izrael népe lakott.

Három hónap elteltével Noá Ecijon-Gáverbe érkezett.

A kistermetű vékonyka lány üres kézzel érkezett, mást nem hozott magával, mint égető szemének igéző pillantását.

Úgy cseperedett a zsenge kislányból érett fiatal nővé, mintha mindez egyetlen éjszaka történt volna. Szemei hol ábrándozóak, hol olyanok voltak, mint a villámcsapás. Nem volt párja ennek a lánynak sem Izraelben, sem a határain túl.

Izrael minden táborából jöttek kegyeit keresve fiatalok, közelről és távolról egyaránt. Érkeztek hozzá idősek, gazdagok és szegények is, a Vének Tanácsából éppúgy, mint a nép söpredékéből.

Úgy ment kézről kézre, egyik férfitől a másikig, mint egy korsó méreg, a lelkét nem érintette meg testének odaadása, hiszen ő mindig csak hangosan nevetgélt.

Nappal a mezőn fekvé élvezte a napsütést, közben két kis kígyóval játszadozott. Csupasz keblére helyezte őket, és a kígyók a felső teste körül tekeregtek, de nem marták meg őt, és közben Noá a Napra tekintve nyitott szemmel, önmagában csak ábrándozott.

Éjszakára is a mezőn maradt aludni, és a sötétség mély leple alatt fiatal férfiak jöttek el hozzá. A férfiakat nap, mint nap cserélte, mint más a köntösét, de őt ez egyaránt nem zavarta.

Embertársaihoz úgy ragaszkodott, mint a fekete macska, vagy a fehér angóra! Soha nem látott és nem tudott semmiben rosszat találni, és folyton-folyvást csak hangosan nevetgélt.

Egyik nap Noá a mezőn ült, a nap úgy sütött, mint a forró kályha, és ő a melegtől egyszer csak elalélt.

Amikor magához tért, úgy előntötte hirtelen a vágy, hogy ruháit letépte magáról és eldobta azokat. Anyaszült meztelenül ült a mezőn, hosszú dús hajkoronájával fedte be testét, hogy a nap, tikkasztó tüztől megvédje magát.

Az alkonyulatot követően az utána settenkedő férfiak közül kettesével, hármásával választott magának szeretőket, de a lelke belülről továbbra is teljesen közömbös maradt irántuk. Mint az éhező farkas a prédát a sivatagban, úgy választotta ki szeretőit, és egymásra csak hangosan nevetgélt.

Egyik nap, amidőn az ég tiszta és kék volt, lement az Arnón-patakhoz, hogy megfürödjön. Amikor kilépett a vízből, szűziesen tisztának érezte önmagát. Ruhátlanul megállt a patak partján, és nézte a fodrozó vízben visszatükröződő tükörképét.

Nem tudott betelni önnön szépségével, és ettől a pillanattól úgy érezte, hogy nincsen nála szebb nő az egész földkerekségen. Gyötrően érzeki vágy lobbant fel a bensőjében, majd hirtelen letérdepelve, elkezdte csókolgatni a tükörképét.

Azon az éjszakán elküldte magától a gazdag és bőkezű embereket, és csupán a fiatal, szegény fiúk közül válogatott szeretőket magának.

Azok közül választott, akik szakadt és szegényes ruhában és üres kézzel jöttek hozzá. Szegények tömegével került kapcsolatba és hétszer olyan boldognak érezte magát, mint korábban bármikor.

Mint a lezúduló vízesés árja, úgy pezsgett a vére, és csak húzta-húzta egyre mélyebbre lefelé a lejtőn, és ő mit sem törődött ezzel, mert csak hangosan nevetgélt.

A nappalok siváran teltek, de annál viharosabbak voltak az éjszakák, lakomával, ivászattal és testiséggel telve. Amikor egyedül maradt, csak akkor fagyott meg a hangulata egy pillanatra, a nevetés hirtelen elhalt az ajkain, és nagyokat sóhajtott.

Undor fogta el az ajándékoktól, amelyeket a szeretőitől kapott. A hősennel díszített mellényeit százfelé tépte, a nagy ónix követ eldobta. Szeretői már súlyos teherré váltak számára, szíve üres volt és szomjazott...

Olyan eltikkadt volt, mint a szikkadt, sós föld Párán és Topál között, amely harmatra áhítozik.

Egyszerre csak rátört a vágyódás, hogy Isten közelébe kerüljön. A Miskán kapujáig ment, hogy csupán egyetlen pillanatra bepillanthasson oda. A szent hely olyan sötétségbe burkolózott, mint egy fekete felhő, amikor az ember már csak kezével tudja kitapogatni a tárgyakat. Noá semmit sem látott, de mégis kiült arcára a fagyos félelem!

Mikor szeme megszokta már a sötétséget, felfedezett egy fiatal Kohent, aki papi öltözkében a Bimára felállva a hívőkhöz beszélt.

Noá szemei rámeredtek a Kohenre, akinek arca sápatag volt, göndör hajfürtje fekete, szeme világoskék, ajka pedig rubinvörös volt.

Abban a pillanatban a Kohen is észrevette Noát, és vérszegény orcája hétszer olyan haloványra változott, világoskék szeme pedig hetvenhétszer mélyebb lett, és a szemét lehunyva, egy pillanatra elnémult. Amikor a pap magához tért a szeme haragossá, homloka pedig ráncossá változott.

A hívekhez fordulva arról kezdett hirtelen beszélni, hogy óvakodjanak letérni a jó útról, majd előadását gyorsan befejezve lement a Bimáról.

Azon a késő délutánon, napnyugta tájékán a fiatal Kohen a mezőn bolyongott, és szemei előtt a leány képe derengett fel. Ténfergése közben a mező szélén felfedezte Noát, azonban még nem közeledett hozzá, csak leült, és nézte, csak nézte a leányt. Nap, mint nap, délután, alkony táján kiment a mezőre, a gabonaraktár szép épületéig. Megállva, tekintetével a távolban kereste Noát, de amikor megpillantotta őt, sarkon fordult és visszakozott, majd visszatérve újra és újra meghátrált, majd ismét közeledett felé.

Minden újhoid alkalmán, az ünnepeken és Sabbatkor a bimára (emelvény) felállva beszélt a hívekhez. Előadása közben fennhangon óvta őket, nehogy a bűn útjára tévedjenek. Miközben e szavakat mondta, tekintetét szégyenkezve a földre szegezte, és nagyokat sóhajtott.

Egy napon rátalált a bokrok közé rejtőzött Noára. Még azon az éjszakán visszatért a lányhoz, mellé feküdt, majd térdet hajtva, az alvó leány ruhájának szegélyét csókolgatta. Úgy csókolgatta, mint rabszolga a királynő öltözetét, mert úgy érezte, hogy a tiszta és szent Noához képest az ő ajka és szíve tisztátalan.

Noá életében először úgy érezte, hogy minden porcikája megremeg. „Hát ez az – kérdezte önmagától –, akkor erre szomjaztam, mint a sivatag szárazföldje Parán és Topál között?” Ettől fogva Noá napjait csodálatosnak érezte, éjszakái telve voltak kedves álmokkal és ábrándos, édes reményekkel. Szíve mégis kemény maradt a fiatal Kohen felé. Amit nem tagadott meg az aljanép legutolsó tagjától sem, azt megvonta tőle, de ő maga sem tudta, hogy miért.

A Kohen nap, mint nap eljött hozzá, és lángoló szemekkel, megalázkodva csókolgatta ruhája szegélyét, de ő mint mindig, ridegen visszautasította. A szeretőivel töltött éjszakák minden pillanatában az ifjú Kohent látta önmaga előtt, akár nyitott, vagy csukott szemmel ábrándozott. Egy napon a Kohen megfogta Noá kezét, és megesküdt neki, hogy haját leborotválja, kohen öltözkét hétköznapi cseréli fel, és egy lesz a nép fiai közül. Elköltözik messze a tábortól, ember által még nem látott, messzi sivatagba megy, és ott fognak majd együtt élni, akkor Noá az ő felesége lesz.

De ekkor Noá hétszer olyan ridegen beszélt hozzá, szavaival kínoztta a Kohent, és ő maga sem tudta, hogy miért. Mint a villámcsapás hasított belé a felismerés: ezt az embert én szeretem! A fiatal Kohen továbbra is napról napra visszatért hozzá, és a földre borulva, ruhája szegélyét csókolgatta.

Ezekben az időkben híre ment Ecijon Gáverben, hogy Mózes keleten, Júda és Samária területén kijelölt három várost, mondván: ezek lesznek a menedékvárosok. Menedéket kaphat ott majd minden véletlen gyilkos, hogy a családi vérbosszú elől tudjon elrejtőzködni, és ott maradhat a városban a főpapnak haláláig. A főpap halála után el kell hagynia a várost, bíróság elé nem állíthatják, és az áldozat családja sem állhat vérbosszút rajta. A főpap halála nem vonatkoztatható el teljesen az ártatlanul megölték véréből, mert a főpap a halálában mintegy „vezeklést végez” az ártatlanul megölttel együtt. Mindketten meghalnak, mindketten az

Izraelben található emberi bűn miatt halnak meg. A főpap halálával is kifejezi együttérzését Izrael legkisebb tagjának a halála végett.³³¹

Három hónap elteltével Mózes törvényének kihirdetése után a Vének Tanácsa előkészítette a három kijelölt várost, a rájuk vonatkozó törvényekkel együtt. Kötelekkel mérték ki a városok és a táborok közti távolságot, kijelölték a városok határait, és a hozzájuk vezető utakat is. Ez nagyon sok munka volt. A nép között híre ment, hogy melyik három város lesz menedékváros. Ezek: **Becer** a sivatagban, **Ráámot** Gileádban, és **Gólán** Básánban.

Becer, az első menedékváros megnyitása alkalmából hatalmas ünnepséget szerveztek. Az ünnepi menet élén a főpap haladt, kezében a nagy bottal (hámáté hágádol), mögötte vonultak a lévíták, majd a lévíták fiai, és legvégén mentek a kohenek. A díszmenet után haladt a nép. Elöl az idősek, utánuk sorban a férfiak, majd legvégén a nők és a gyerekek következtek.³³²

Mindenki az ünneplő ruhájába volt felöltözve, vászonnadrágban, hósennel³³³ díszített mellényben, ünnepi süvegben és felsőruhában. A kabát szélén csengettyűk és díszes rimonok voltak. Amikor a menet a város kapujához ért, a főpap hangosan, harsogva megállította a népet. Felkérte a menetben lévő hetvenegy öregembert, hogy álljanak a város kapuja elé. Ezután a főpap fölment a Bimára, a botjával koppantott, utána a kohenek is koppantottak a botjukkal. A Bimára felállva a főpap beszédet intézett a néphez. Kihirdette a mózesi menedékvárosokról szóló törvényt:

Num 35,16

וְאִם-בְּכָלִי בְרִיזָל הַכֹּהֵן וַיָּמָת

רֹצֵחַ הוּא מוֹת יוֹמָת הָרֹצֵחַ:

³³¹ „Just as the Clothing of the High Priest Expiates, so the Death of the Righteous Man Expiates.” Dictum of R. Elazar b. Pedath (Palestine, 3rd century), Bab. Talmud, Moed Katan, 28a (cf. Zebachim, 88b). The expiatory death of the righteous is again referred to in Bereshith Rabba 44.5 end; Samuel Jaffe's Commentary (*Yefe To'ar*), *ad loc*, adduces other rabbinic and biblical illustrations, among which latter are Isa 53 and Ezek 4 4 ff. It is interesting to note that in prophetic and rabbinic literature the worth of the expiatory victim is moral, not, as in the ancient law, intrinsic-cultic. Bővebben: GREENBERGH, Moshe: i. m. 129–131. o.

³³² A menedékváros az isteni békesség szentségét is jelentette Izrael közösségében. Bővebben: EXELL, Joseph – SPENCE, H. D. M.: *The Pulpit Commentary*. Hendrickson Publishers, Massachusetts (é. n.) Volume 3, 322. o.

³³³ A főpap ruháját Ex 28–29. fejezetei írják le részletesen. Az alsó- és felsőruha aranyból és kék-piros bíborból, karmazsin- és len fonalból készített szőtt volt. A hosen lényegében egy négyszög alakú táskaszerű volt, a jövődőléshez szükséges urimot és tummimot tartották. A főpap fején főpapi süveget (misznfet) viselt, amelynek elején aranyból készített virágdísz volt található. A főpap öltözködéséhez hozzátartozott az öv (abnét).

Numeri 35,16

*De ha valaki vaseszközzel úgy üt meg valakit, hogy meghal,
gyilkos az; halállal lakoljon a gyilkos.*

A nép egyhangú ámennel rábólintott.

Numeri 35,17

וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר-יָמוּת

כִּי הִכְהוּ נִימַת רֹצֵחַ הוּא

מוֹת יוֹמַת הָרֹצֵחַ:

És ha kézben levő kővel, a melytől meghalhat,

üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az;

halállal lakoljon a gyilkos.

A nép egyhangú ámennel rábólintott.

Numeri 35,18

אוּ בְכָלִי עֵץ יָד אֲשֶׁר-יָמוּת

בּוֹ הִכְהוּ נִימַת רֹצֵחַ הוּא

מוֹת יוֹמַת הָרֹצֵחַ:

Vagy ha kézben lévő faeszközzel, a melytől meghalhat,

üti meg úgy, hogy meghal, gyilkos az;

halállal lakoljon a gyilkos.

A nép egyhangú ámennel rábólintott.

Numeri 35,20

וְאִם בְּשִׁנְאָה יִהְיֶה פָּנּוּ אוֹיֵהֶם לִיד

עָלָיו בְּצַדִּיָּה נִימַת:

Hogyha gyűlölségből taszítja meg őt, vagy szántsándékkal úgy hajít

valamit reá, hogy meghal.

A nép egyhangú ámennel rábólintott.

Numeri 35,22

וְאִם-בְּפֶתַע בְּלֹא-אִיכָּה הִדְפּוֹ
אוֹר־הַשֶּׁלֶךְ עָלָיו כָּל-כְּלִי
בְּלֹא צָדִיקָה:

*Ha pedig hirtelenségből, ellenségeskedés nélkül taszítja meg őt;
vagy nem szántszándékból hajít
reá akármiféle eszközt;*

Numeri 35,25

וְהִצִּילוּ הָעֵדָה אֶת-הָרֹצֵחַ מִיָּד
גֹּאֵל הַדָּם וְהָשִׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה
אֶל-עִיר מִקְלָטוֹ אֲשֶׁר-נָס שָׁמָּה
וַיָּשָׁב בָּהּ עַד-מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל
אֲשֶׁר-מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ:

*És mentse ki a gyülekezet a gyilkost a vérbosszuló rokonnak kezéből,
és küldje vissza azt a gyülekezet az ő menedékvárosába,
a melybe szaladott vala, és lakozzék abban,
míg meghal a főpap,
a ki felkenetett a szent olajjal.*

És a nép egyhangúan rábólintott, hogy ámen és ámen.³³⁴

A törvény rendelkezéseinek kihirdetése után a főpap a szemeit az égre szegezve karjait az ég felé tárva, ajkait némán mozgatva elkezdett imádkozni. Az ima végén a fiatal lévíták egy tálban vizet vittek számára, majd a főpap a városkapura hintette a vizet, így szentelte meg a várost. A kohániták égő tömjénnel kezükben végigjárták a város utcáit. A tömjén füstje beborította népet.

A füstfelhőből kihallatszott a táncoló lévíták boldog éneke.³³⁵

³³⁴ A menedékvárosra vonatkozó törvényt a Deuteronomium 19. fejezetében találjuk meg.

Ecijon Gáver lakosai egész nap a három megkülönböztetett városról beszélgettek. Tiszta szívükből megmosolyogták a törvényt. A menedékvárosok létrehozását feleslegesnek tartották, mondván, hogy úgyis üresek maradnak majd, lassan-lassan elpusztulnak, és eltűnnek Izrael földjéről, még azelőtt, amikor megérkezne a városok bármelyikébe az első gyilkos. Mivel Izraelben nem található gyilkos, sosem volt, és sohasem lesz!

Még azon az estén Noá a sötétben feküdt a gabonaraktárban, lábainál megalázkodva, mint egy hűséges kutya, szótlanul ott feküdt a fiatal Kohen. Noá gondolataiba merülten nem törődött vele, de hirtelen felriadva, beszélni kezdett hozzá, hangja remegett és zavartan nevetve mondta: „Bizony én már tudom, hogy ki lesz az első gyilkos, aki valamelyik menedékváros lakója lesz!” Az, aki engem fog meggyilkolni, vagy én őt, és akkor én leszek az első, aki oda menekül. Miután ezt elmondta, fennhangon és zavarodottan elkezdett hahotázni, majd váratlanul és hirtelen elhallgatott...

A fiatal Kohen várt, majd szégyenkezve, remegő térdekkel inogva, mint a részegek, lassanként eltávozott.

A táborban napokon át senki sem látta őt, majd az egyik nap, még utoljára elment Noához. A lány első pillantásra nem ismerte fel, mert ékes hajkoronáját leborotválta, papi öltözkését levetette, hétköznapi ruhát öltött magára, fejére igénytelen sapkát helyezett. Arca hétszer olyan bágyadt volt, mint amikor legelőször találkoztak. A nép megvető szavakkal illette, és ujjal mutogattak reá, mondván: ilyen istenkáromlást,³³⁶ hogy a haját leborotválta,³³⁷ Izraelben még soha senki sem tett ilyet!

Amikor Noá meglátta, arcába nevetett és hangosan artikulálva mondta neki: tudnod kell, hogy sohasem leszek a feleséged. A férfi figyelmesen meghallgatta, majd szótlanul megfordult és határozott léptekkel eltávozott.

Azon az éjszakán Noá árván, magányosan bolyongott a mezőn. Magában beszélt és azt bizonygatta, hogy semmim sincs, amit számára nyújtani tudnék, a tisztátlan testemet soha nem adnám oda neki. Számomra ő szent, és az is maradt, még akkor is, ha leborotválta a hajkoronáját. Szent volt ő, és szent is maradt!

³³⁵ Így tettek az Izraeliták a többi menedékvárosban is, mindegyiket hasonló módon szentelték fel. A ceremónia minden esetben a törvény kihirdetésével, felolvasásával kezdődött, amelyre a nép elfogadó ámennel válaszolt, Rámót és Golán városokban is megtörtént a törvény kihirdetése.

³³⁶ A hánacá kifejezés az Isten megszenteltségét jelentette.

³³⁷ A nazir fogadalom törvényét a Leviticus könyve 6. fejezetében találjuk megfogalmazva.

Azon az éjszakán Noá életében először zokogni kezdet. Úgy várta már az első könnycseppet, mint a várandós nő a gyermekét. Tíz-tizenöt éve várt már erre a pillanatra, arra, hogy tudjon sírni. Életének első könnycseppjei meghozták számára az igazi belső megnyugvást.

Reggel érkezett meg a hír, hogy Zred-patakjából egy holttestet húztak ki. A halott ember a fiatal Kohen volt... Amikor az értesülés Noá fülébe jutott, így szólt: **én öltem meg!**

Majd e szavak kíséretében elhagyta a táborn. Napokon-heteken át csak bolyongott a hegyek között és a félelmetes sivatagban, olyan helyeken járt, ahol ember még nem fordult meg, közben az ajkait némán mozgatta, és állandóan ugyanazt ismételte önmagában: **nem tudtam, nem tudtam!**

Hat hét múltán visszatért Ecijon Gáverbe.³³⁸ A város lakói nem ismertek reá! Megérkezésének éjszakáján széttépte drága ruháit. Amit nem tudott elszagatni, azt elégette, vagy vízbe vetette.

Izrael kivonulásának negyvenedik évében, a hatodik hónap első napján, Gezer³³⁹ menedékváros kapujához egy fiatal, mezítlábas, elrongyolódott külsejű leány érkezett. A kapun dörömbölve hangosan kiáltotta, hogy engedjete be:

VÉLETLENÜL EMBERT ÖLTEM!

Gezer³⁴⁰ város vénei megriadtak, egy emberként odarohant mindenki a kapuhoz, és a leányra meredve, így szóltak:

„Íme, az első gyilkosunk!”

³³⁸ Gezer városa eredetileg nem tartozott az ismert hat menedékváros egyikéhez sem, hanem a 42 lévita város közül egy volt Józsue könyve 21. fejezete szerint.

³³⁹ Gezer városa régészeti feltárása alkalmával két igen nagy és súlyos makkéba követ találtak meg a föld felszíne alatt, valószínűleg a honfoglalást megelőző időszakban használták a helyi őslakosok. Bővebben: GRIFFETH, Ross John: *Massebah a Critical Investigation of the Significance of the Term 'Massebah' and its use in the Field of Palestinian Archeology*. Yale University, 1938, AAT 8205190.

³⁴⁰ Az i. e. 11–10. századból (egyes vélemények szerint i. e. 18. századból) származó kánaánita írásos emléket az asszirológusok humorosan a „gezeri parasztkalendáriumként” említi meg, amely az év minden egyes hónapját a mezőgazdasági tevékenységhez igazítva nevezi meg. A mészkőtábla hétsoros szövegével kapcsolatban lásd bővebben: XERAVITS Géza: *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008, 7. oldalán, továbbá: ALBRIGHT, W. F.: „*The Gezer Calendar*”. BASOR 92, (1943) 16–26 oldalakon és KLIMA, Josef: i. m. 115. o.

A leányt befogadták maguk közé, majd a főutcán szerettek volna szállást biztosítani számára, de Noá könnyörögve kérlelte őket, hogy messze és távol minden embertől, ott adjanak számára egy szobát. Életének hátralévő éveit e helyiségben töltötte el. Nap, mint nap az asszonyok hoztak számára kenyeret és vizet meg datolyalekvárt, azonban Noá csak a megszikkadt kenyeret vette magához. Amikor a főpap tápláló édességet és kemencében sült ételeket hozott számára, nem fogadta el tőle.

Noá önmagában sohasem fohászkodott a legfelsőbb pap haláláért, majd amikor a főpap mégis meghalt, bensőjében csak halkan felnevetett, de kívül teljesen néma maradt. Ekkor a törvénynek engedelmessé, megnyitották számára a város kapuját, azonban ő nem akart elmenni. Gezer falai között maradt egészen halála napjáig, majd ott a városának határában lett eltemetve.³⁴¹

David Frischmann elméleti alapvetésével kapcsolatosan a következő összefoglaló megjegyzést fűzzük hozzá. Szimbolikus formában is felfogható e megrázó pusztai történet. Noá, a meggyalázott kisleány lényegében Izraelt jelképezte. A népet Egyiptomban becsmérelték, testileg és lelkileg megsanyargatták, éppen úgy, mint a kis ártatlan Noát a pusztában. A negyven éves vándorlás időszaka alatt a nép még „egyiptomiul” gondolkozott, érzett és beszélt Mózeshez és Istenhez.

A törzsek a nílusi élet húsosfazekait emlegették, majd mohóságukat megtetézve testi kapcsolatba is kerültek a pogányok leányaival és asszonyaival. Azok, akik ilyen mélyre süllyedtek le a testiségben, nem is mehettek be az ígért földjére, Isten haragja lecsapott rájuk a pusztában. Amíg Izrael kiszámíthatatlanságát Noá, a kisleány jelképezte, addig a Kohen a szent Istent mutatta be. Az Örökkévaló mindent megtett népéért, aki mindezek ellenére „nyakas” maradt.

A történetben Kohen szeretete és tiszta érzése totális ellentéte Noá viselkedésének. A pap mindent feláldozott Noáért, aki noha szerette szíve mélyén a papot, mégsem változtatott helytelen és bűnös viselkedésén. A cselekmény befejezése megrázó, az agyongyötört Noá nem tud menekülni a lelkiismerete elől, hiába ment el kietlen helyekre, vádoló belseje és

³⁴¹ Szómagyarázatok: *Srárá tvurá: a véletlen*. Zsoltárok könyve 7. fejezete az ártatlan ember imádsága. A קברות התאווה Kibrot-taavá: az a helység, amelyben a kivonulás alatt a „a szerelemben telhetetlen népet” eltemették Numeri 11,34-35. וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא קִבְרוֹת הַתְּאֻוָּה כִּי־שָׁם קָבְרוּ אֶת־הָעָם הַמְּתָאֲוִים: מִקְבְּרוֹת הַתְּאֻוָּה נִסְעוּ הָעָם הַצְּרוּרִים וַיֵּהָיוּ בְּחִצְרוֹת:

És elnevezték azt a helyet Kibrot-taavának: mert ott temették el a mohó népet.

Kibrot-taavától elment a nép Haseróthba; és ott valának Haseróthban.

erkölcsisége nem engedte nyugodni. Végül maga kért bebocsátást a menedékvárosba, kimondta a rettegett és féltett szót: „véletlenül embert öltem”. David Frischmann megrázó szavakkal és érzelemmel tárja elénk, hogy milyen lehetett a menedékváros véneinek reakciója a testileg-lelkileg meggyötört leány láttán.

Noá nem tud megbocsátani önmagának, és végül azoktól kap menedéket – a lévitáktól – akiknek valójában góélként kellett volna üldözniük Noát, mint a kohanita gyilkosát. A történet vége a kegyelem, amelyet sokszor nem értünk meg, amely a menedékvárosok törvényei mögött ott húzódik meg, mint az isteni igazságszolgáltatás láthatatlan szolgálja. Noá még akkor sem hagyta el a várost, amikor a törvény alapján már megtehetette volna, hiszen Izrael főpapja meghalt.

Nem fogadott el finom ételeket sem a főpaptól, sem az asszonyoktól, hanem az emberek elől elbújva, magányosan, és mindig éhezve élte le egész életét. A testi kicsapongásaiért saját lelkében kellett súlyosan vezekelnie, amelyet első érzés alapján „túl is teljesített”. Noá Gezer falai között maradt élete végéig, majd ott helyezték végső nyugalomra, mint az első olyan gyilkost, aki menedéket kapott Istentől az *asylum* város falai között.

ÖSSZEFOGLALÁS

Amint tanulmányunkban láttuk, az asylum városok jogintézményének jogi, vallási és kultúrtörténeti célja egyrészt mindennemű gyilkosság megakadályozása,³⁴² másrészt a vérbosszú korlátok közé szorítása volt. A menedékváros igénybevételére kizárólag a gondatlan³⁴³ elkövetők számára biztosított lehetőséget. A jogkövetkezmény, a joghátrány – mondhatjuk, hogy a büntetés – olyan száműzetés volt, amikor a terheltnek el kellett hagynia törzsi területét, családját és otthonát. Terheltnek³⁴⁴ azt nevezzük, akivel szemben a büntetőeljárást elindították. A büntetés időbeli hosszúsága minden esetben a főpap halálához igazodott. Ugyanakkor azt is fontosnak tartjuk, hogy mindenkinek³⁴⁵ joga volt a védekezéshez, a bírósághoz.

Az otthon elhagyása már önmagában komoly büntetést jelentett az elkövető számára, ugyanakkor a vérbosszuló is egyértelmű jogi korlátozás alá került, mivel elfogási hatásköréből kikerültek a menedékvárosok, amelyek önálló jogi hatáskörrel felruházott joghatóságként és megkülönböztetett jogintézményként funkcionáltak.

Amennyiben a haláleset során a szándékosságnak semmilyen formája nem terhelte az elkövetőt, akkor a menedékvárosban működő bíróság³⁴⁶ felmentette³⁴⁷ a tettest, amelyet

³⁴² A bíróságok az ókorban feljelentésre, bejelentésre kezdték meg az adott ügyre vonatkozó igazságszolgáltatási munkájukat. Tehát az „*ex officio*” valószínűleg ismeretlen volt ebben az időben Izraelben.

³⁴³ A gondatlanság alapeseteit tárgyalja a Deuteronomium 19,5. és kk. A favágó fejszéje leesett a nyeléről és agyonütötte a favágó társát.

³⁴⁴ A terhelt a nyomozás során a gyanúsított, a bírósági eljárásban már vádlott, majd a büntetés jogerős kiszabása után már elítélt.

³⁴⁵ Kivételt képeztek ez alól a rabszolgák és a katonai cselekmények során fogságba esettek, akik nem rendelkeztek jogképességgel az ókorban, egyetlen országban vagy térségben sem.

³⁴⁶ A bíróság olyan tanácstestületi formában működött, amely egyszintű volt, tehát a fellebbezésnek, vagy a jogorvoslatnak semmilyen formáját nem biztosította a terhelt számára. Sem eljárásjogi, sem anyagi jogi vonatkozásban nem fordulhatott ügyével egy magasabb fokú bírósági testülethez. Az egyszintű bíráskodás egyrészt a jogbiztonságot szolgálta, másrészt az ügyek gyors elintézésének garanciális elemeit is jelentette. Így bármilyen ügy néhány hét alatt jogerőssé vált, amelyet – mind az elkövető, mind a vérbosszuló – köteles volt tudomásul venni. Ugyanakkor azt is világosan látnunk kell, hogy Izraelben ismert volt már a pusztai

a „góél”-nak, illetve az áldozat városa joghatóságának is el kellett fogadnia³⁴⁸ újabb kivizsgálást, vagy felülvizsgálati kérelmet³⁴⁹ az adott ügyben semmilyen körülmények között nem indíthatott egyetlen jogalany sem.³⁵⁰

A menedékvárosok jogi szabályozása megszüntetett minden visszaélési lehetőséget a vérbosszúval³⁵¹ kapcsolatosan. Más szóval a törvény hatályba lépése azt is jelentette, hogy a közvetlen bíraskodás kikerült a korábbi személyek, jogintézmények hatásköréből,³⁵² a családi, a törzsi bíróságok nem voltak az illetékesek a továbbiakban a vérbosszúval kapcsolatos döntések meghozatalára. Ugyankor azt is megjegyezzük, hogy az elkövető csupán akkor élhetett e törvény reá vonatkozó jogi védelmének lehetőségével, ha valóságosan, fizikailag eljutott magába a menedékvárosok valamelyikébe. Amennyiben a menekülése közben utolérték és elfogták, akkor az ősbíró törvény alapján, a vér vért követel jogi szemlélet következtében elvehették az elkövető életét bármilyen jogi következmények nélkül.

A menedékvárosba jutott elkövetőtől nem lehetett pénzt követelni váltságdíj formájában, mert ez ellen a Tóra határozottan felemelte szavát:

vándorlás során a kétszintű bíraskodás, amely a királyság idején már háromszintű is lehetett. Az utóbbiak esetében természetesen volt lehetőség a jogorvoslatra.

³⁴⁷ A bíróság feladata az igazságszolgáltatás. A bíróság döntött a jogi és erkölcsi igazság kérdésében, amely azt jelentette, hogy bűnösség esetében akár halálos ítéletet is hozhatott. Természetesen az ártatlanság vélelme az ókorban is létezett, még akkor is, ha kifejezetten írott formában nem volt megfogalmazva, a mai formája pedig így hangzik: „Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a bűnösségét a bíróság jogerős határozatában nem állapította meg.” 1998. évi XIX. tv. Első rész, I. fejezet, 7.§.

³⁴⁸ Legalább a tudomásulvétel szempontjából. A legtöbb esetben az elkövető és az áldozat feltételezhetően ugyanabból a településből származott. A bírói függetlenség szempontjainak az ókori körülmények között is érvényesülni kellett.

³⁴⁹ Felülvizsgálati kérelmet akkor lehet benyújtani, ha az ítélet jogalapjának kialakításához képest újabb bizonyítékok, tanúk kerültek elő, amely várhatóan a korábbi ítélet megváltoztatását eredményezi.

³⁵⁰ Ez természetesen a bírósági döntés utáni helyzetre értendő, amikor – mai szóval élve – az ügyre vonatkozó végleges bírói döntés megszületett, vagyis az ítélettel kapcsolatban a jogerő beállt.

³⁵¹ A góél jogi szempontból lényegében olyan magánvádló volt, aki a meghaltat és annak családját képviselte az igazságszolgáltatásban az elkövetővel szemben, és azon túl, hogy korlátozott szempontú bírói feladatokat jogszerűen elvégezhetett, az ügy kapcsán bizonyos végrehajtói hatalmat is birtokolt. Ugyanakkor az izraelita jog ismerte a *vádló* fogalmát is, amelyet a ~~107~~ fejez ki a Tanakban.

³⁵² Az adott bíróság hatásköre általános értelemben a településekhez és az ezekhez kapcsolódó közigazgatási vonzáskörhöz tartozott. A menedékvárosok bíróságai a lévíták hatáskörébe tartozott. Ezt a hatáskört sem király, sem törzs, vagy más bíróság sem vonhatta el.

Tehát ha valaki menedékvárosba futott, attól nem volt szabad „*váltságdíjat*” elfogadni azért, hogy még a főpap halála előtt visszatérhessen, és a saját földjén lakhasson (Lev 35,32).

A léviták eszerint nem fogadhattak el semmit, amely a bírósági döntést az elkövető irányába előnyösen befolyásolta volna, és az elítélt még a főpap halála előtt visszatérhetett volna lakhelyére a menedékvárosból.

Külön eljárás keretében szabályozta a gondatlan emberölés eseteinek jogi elbírálásának szabályait. Ugyanakkor a büntetőeljárás ősi garanciális elemeit³⁵³ is elhelyezi az eljárás menetébe: a tárgyi bizonyítási eszközök útján, a tanúk meghallgatásánál, továbbá helyszíni szemle során. A római joggal kapcsolatos fejezetben már érintettük bizonyos szempontból a tanú fontosságának szempontjait, hadd mutassunk rá most egy másik oldalról.

Tanúnak ma azt nevezzük, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet. A tanú nem csupán a mai igazságszolgáltatásban tölt be rendkívül fontos szerepet, hanem az ókori büntetőeljárásokban is nélkülözhetetlen volt a tevékenységük. Deut 19,15-21 szakasza nagyon konkrétan és határozottan beszél az olyan tanúkról, akik hamisan tesznek vallomást, és ezzel félrevezetik az igazságszolgáltatást. Nem feledhetjük el, hogy a bibliai időkben a tanú – bizonyos fokig – élet és halál kérdésében fontos szerepet töltött be az adott büntetőeljárás során.

Mivel két-három tanú egybehangzó vallomása esetén már meg lehetett hozni akár egy halálos ítéletet is, ezért az esetleges hamis tanú, felboríthatta az egész igazságszolgáltatás garanciális elemeit, és a bírónak³⁵⁴ nem volt más lehetősége, mint meghozni az esetleges legsúlyosabb ítéletet. A deuteronomiumi szövegben alapos kivizsgálást kér a lévitáktól és a papoktól a tanúk esetében.

Deuteronomium 19,15

לְכָל-עֵוֹן וּלְכָל-חַטָּאת בֶּכֶךְ
אֲשֶׁר יִחָטֵא עַל-פִּי שְׁנֵי עֵדִים
אוֹ עַל-פִּי שְׁלֹשָׁה-עֵדִים יָקוּם
דִּבְרִי:

³⁵³ Bizonyos „vis maior” helyzetről hallunk, amikor a Maimuni, Hilchoth Rozeach VI. 12-ben azt olvassuk, hogy egy hordó felhúzása esetén elszakad a kötél, ami agyonüt egy embert, ekkor ez a véletlen balesetek sorába tartozik, mely esetén nincs helye vérbosszúnak.

³⁵⁴ A bírónak a tanúk egybehangzó állítása után nem volt semmilyen mérlegelési lehetősége, mivel a „bíró pusztán a törvény szája volt”, csupán az, hogy esetleg saját belső igazságkereső érzésével szembefordulva hozza meg a halálos ítéletet.

Deuteronomium 19,15

Nem lehet elég egy tanú

senkinek a bűne vagy vétke dolgában sem,

bármilyen vétket követett is el.

Két vagy három tanú szavával lehet érvényes egy ügy.

Deuteronomium 19,16

כִּי־יָקֻם עַד־חָמֵס בְּאִישׁ

לְעֵנֹת בּוֹ סָרָה:

Ha valaki ellen hamis tanú áll elő,

és törvénytelenséggel vádolja őt,

Deuteronomium 19,17

וְעָמְדוּ שְׁנֵי־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־לָהֶם

הָרִיב לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים

וְהַשְׁפָּטִים אֲשֶׁר יִהְיוּ בֵּינֵיהֶם

הֵם:

akkor az a két ember,

akinek pere van egymással,

álljon az ÚR színe elé,

a papok és a bírák elé,

akik akkor hivatalban lesznek.

Deuteronomium 19,18

וְדָרְשׁוּ הַשְׁפָּטִים הַיָּטִב וְהַיָּהֹנֵה

עַד־שֶׁקֶר הָעֵד שֶׁקֶר עָנָה בְּאָחִיו:

A bírák vizsgálják ki jól az ügyet,

és ha hazudott a tanú,

hazugságot vallott embertársa ellen,

Deuteronomium 19,19

וַעֲשִׂיתָם לוֹ כְּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת

לְאָחִיו וּבַעֲרַת הָרָע מִקֶּרְבּוֹ:

Deuteronomium 19,19

*azt tegyétek vele,
amit ő akart tenni embertársával.
Így takarítsd ki a gonoszt a magad köréből!*

Deuteronomium 19,20

וְהַנְּשָׂאִים יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ
וְלֹא-יִסְפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כְּדָבָר
הָרַע הַזֶּה בְּקִרְבָּךְ:
*Hallják ezt meg a többiek is, és féljenek,
és többé ne kövessenek el köztetek ilyen gonosz dolgot.*

Deuteronomium 19,21

וְלֹא תִחוּס עֵינֶךָ נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ
עַיִן בְּעַיִן שֵׁן בְּשֵׁן יָד בְּיָד
רֶגֶל בְּרֶגֶל:
*Ne szánakozz rajta!
Életet életért, szemet szemért,
fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért!*

Amennyiben egy tanúról kiderült,³⁵⁵ hogy nem az igazságot mondta, és felebarátjának a halálát kívánta a büntetőeljárásban, akkor pontosan azt a büntetést kellett kapnia, amelyet ő szándékozott okozni a felebarátja ellen. A *ius talionis* elv a hamis tanúk esetére is vonatkozott: „szemet szemért, fogat fogért”. A tanú kihallgatása esetén megkérdezték a saját és apjának nevét, törzsi hovatartozását, lakó-, illetve tartózkodási helyét, és azt tisztázták a legmesszebbmenőig, hogy az elkövetővel milyen viszonyban volt, hogy nem kívánja-e jogtalanul az eljárás alá helyezett halálát.

Az izraelita büntetőjognak az alapvető elve a *ius talionis* volt, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy ki mivel vétkezett, azzal legyen joghátrányként büntetve az Ex 21,23; Lev

³⁵⁵ A tanút a bíróság hallgatta ki, tehát alapvetően szóbeli meghallgatás volt. Nyelvi probléma esetén valószínűsíthetjük, hogy tolmácsokat alkalmaztak a tanúkihallgatáson. Feltételezzük azt is, hogy már az ókor körülményei között voltak bizonyítási kísérletek, továbbá felismerésre való bemutatás és szembesítés. A bonyolultabb esetekben a bíróság írásbeli feljegyzéseket készített a tanúvallomásról, vagy egyéb eseményekről, amelyeket az ítélethozatalon ismételtén áttanulmányozott a bírói testület.

24,17; Deut 19,21 alapján.³⁵⁶ A büntetés végső célja nem a megtorlás, hanem a prevenció volt Codex Hammurapi sokkal szigorúbb és embertelenebb büntetési tételeket alkalmazott, mint a mózesi törvény.³⁵⁷

Bizonyára valamilyen vallási jellegű fogadalmat, vagy egyfajta esküt kellett, hogy tegyen, hogy az ügyel kapcsolatban csakis az igazságot fogja elmondani, semmit el nem hallgat, ami az ügy megítélése szempontjából fontossággal bírt. A régi népeknél a bizonyításnak egyik bevett és ismert módja volt az eskü, amelyben valaki rosszat kívánt magának arra az esetre, ha nem az igazat mondaná. E rosszat átok formában magára és esetlegesen a közvetlen családjára kérte az esküt elmondó tanú. Izraelben az esküre és az átokra gyakran használták ugyanazt a kifejezést. A zsidó törvénykezésben a Misna szabályozza az eskünek a formáját.

A legfontosabb eskü a tanúkihallgatásnál történt meg. A vádlottnak akkor kellett esküt tennie, amikor a védelme érdekében nem állott elegendő bizonyíték a rendelkezésére. Az eskü lényegében egy feltételes átok volt.³⁵⁸ Eskü közben Istent hívták tanúul, vagy végső bírónak.³⁵⁹ Az eskükifejezések a későbbiekben gyarapodtak: az égre, a Névre, a templomra, az angyalokra is hivatkoztak. Az esküt tevő személy az eskü elmondása alatt felemelte az ég felé a kezét,³⁶⁰ majd a tenyerébe csapott.³⁶¹ Esküt elsősorban a bíróság előtt tettek, vagy szerződéskötés esetén, illetve amikor valamire erős ígéretet tettek. A hamisan esküvést a törvény tiltotta, a próféták is felemelték a szavukat ellene.³⁶² A rabbinikusi időben az esküvel kapcsolatosan a legkisebb visszaélést is igyekeztek meggátolni a híres írásmagyarázók.³⁶³

³⁵⁶ SZENTIVÁNYI Róbert: i. m. 276. o.

³⁵⁷ Az Ex 20,1-7 törvényeit összevethetjük a Codex Hammurapi 8–14. § gondolataival.

³⁵⁸ 1Sám 14,44; 20,13; 2Sám 3,35; Num 5,21; Jób 31,5 és kk. Zsolt 95,11.

³⁵⁹ Gen 31,50; 53; 1Sám 20,23; Jer 42,5.

³⁶⁰ Gen 14,22; Deut 32,40; Zsolt 106,26.

³⁶¹ Jób 17,3; Példa 6,1.

³⁶² Ex 20,7; Lev 19,12; Deut 5,11; továbbá Ez 16,59; 17,13-21.

³⁶³ HAAG, Herbert: i. m. 378–379. columna.

Nem szabad jogállású emberek,³⁶⁴ kiskorúak, és valószínűleg nők, asszonyok nem lehettek általános értelemben tanúk, még akkor sem, ha esetleg a vének meghallgatták őket, tehát szavuk az adott esetben nem volt perdöntő.

Ugyanis a nem jogképes egyének vallomásának nem volt olyan bizonyító ereje, mint amilyennel a jogképes alanyok rendelkeztek. Ezzel feltelhetően ki akarták szűrni bizonyos népcsoport esetleges bosszújának a lehetőségét az igazságszolgáltatásból, ilyenek voltak a rabszolgák, akik így tudtak volna bosszút állni a gazdájukon, vagy más szabad emberen.

A fenti deuteronomiumi szöveg felhatalmazta az eljárásban résztvevő lévita papokat – valóságban az ügy bírait –, hogy kényszerintézkedéseket foganatosítsanak az esetleges hamis tanúval szemben. Amennyiben a tanú igazságszolgáltatásban való közreműködésével kapcsolatban kétségek merültek fel vallomásának igazságtartalmával, akkor a bírósági tanács a tanút szabad mozgásában korlátozó végzésével visszatartotta az ügy végleges lezárásáig. Természetesen elképzelhető volt olyan helyzet is, amikor a tanú igazmondását a kezdeti kétségek ellenére a későbbiekben elfogadták, mert szavahihetősége egyéb módon is beigazolódott.

A zsidó büntetőeljárásra vonatkozó szabályok a Misnában³⁶⁵ is megtalálhatók a tanú-kihallgatásra vonatkozóan. „Miután figyelmeztették a tanúkat (mindegyiket) kiküldték őket (a tárgyalóteremből), és a legtekintélyesebb maradt bent. Felszólították:³⁶⁶ »mondd el, hogy

³⁶⁴ Valószínűsíthetjük, hogy a szellemileg sérült embereket sem sorolták a teljes értékű tanúk közé, és a kihallgatás során a bírák ezt ellenőrizték a megjelent tanúkkal kapcsolatban. Arról nem tudunk, hogy az üggyel kapcsolatosan az esetleges lévita származású papot is kihallgatták-e tanúként. Az izraelita származású emberekhez képest a külföldiek, idegen származásúak is lehettek tanúk, amennyiben szabad jogállásúak voltak.

³⁶⁵ Mivel a Pentateuchos, vagy más szóval a Tóra nem térhet ki minden részletszabályra, ezért bizonyos pontosítások váltak szükségessé. Ezeket először szóban adták tovább, generációról generációra, „Az atyák hagyománya” elnevezéssel. Ezt később, i. u. második században leírták, így született meg a mű, amely a Misna (ismétlés) néven vált közismertté. A Misnában 63 traktátust hat részbe foglaltak, amelyben a Tóra hiteles magyarázatát – Halaka – és a híres rabbik egymástól eltérő véleményeit sorolták fel. Később kiegészítették a neves írásmagyarázók és tanítók mondásainak a gyűjteményeivel, amelyet Gemara-nak (tökéletesítés) nevezünk. A Misna és a Gemara egybedolgozásából született meg egy monumentális mű, amelyet Talmudnak (tanítás) nevezünk. A Talmud ismerete azért szükséges, hogy egyrészt helyesen érte a törvény előírásait a hívő ember, másrészt ennek a törvénynek megfelelő helyes cselekedetet tudjon végrehajtani mind a vallásos, mind a civil élet területén. Különböző iskolák és rabbik keresték a helyes törvényértelmezést és a helyes cselekvést. Így i. u. 4. század végén írták és zárták le a Jeruzsálemi Talmudot, és egy évszázaddal később pedig a Babiloni Talmudot.

³⁶⁶ A tanúhoz elsőként mindig a tárgyalást vezető bíró tette fel a kérdéseket, majd sorban a többiek is szóhoz jutottak.

honnan tudod, hogy ez az ember bűnös?» Majd³⁶⁷ bevezették³⁶⁸ a második tanút és kikérdezték őt is.³⁶⁹

A szigorúan következetes és körültekintő bírósági eljárás az *asylum* joggal kapcsolatosan, feltehetően megszüntetett minden visszaélési lehetőséget. Először is nem válhatott e jogintézmény a szándékos emberölés esetén az elkövető menedékhelyének, mivel az izraelita igazság-szolgáltatás szűrői elkülönítették ezeket az eseteket a többi elkövetési formától.

A másik jellemző jogkövetkezménye – amely a mai napig sokat vitatott – abban állt, hogy az elkövető a vétkességének gondatlansága esetén nem térhetett vissza családjához és törzséhez mindaddig, amíg a tárgyalás lezárása után a hivatalában lévő főpap meg nem halt. Valószínűleg a főpap volt a jog és ítélet végső igazságosságának forrása. A főpap halálakor ért véget a száműzetés és kirekesztés az elkövető számára. Az ártatlanul kiontott vér ekkor nyugodott meg,³⁷⁰ erre az időre – relatív időként – évült el a bűn büntethetősége. Egy másik vélemény szerint a főpap halála a büntetést³⁷¹ helyettesíti,³⁷² ezért az elkövetőt szabadon lehetett engedni.

Az úgynevezett *Jósiás reformja* előtti időszakban minden izraeli szentély menedékhelyet biztosított az oda menekülő számára.³⁷³ Azonban a szentély menedéket nem biztosított és védelmet nem adott a szándékos gyilkosságot elkövető számára, vagy azok számára, akik a védelmi joggal vissza akartak élni, és nem jogszerűen, rendeltetésének megfelelően kívánták

³⁶⁷ A tanúk természetesen nem hallhatták egymás vallomástételét, a bíróság előtt mindig csupán egyetlen tanú volt kihallgatáson. A többi tanút feltehetően elszigetelték egymástól, hogy kizárják a részletkérdésekre vonatkozó bármilyen egyeztetés lehetőségét.

³⁶⁸ A tanú bevezetése már kellő tekintélyt és szigorúságot jelentett a tanúnak és egyéb megjelentek számára egyaránt.

³⁶⁹ Sanh. 3,6.

³⁷⁰ Amikor az úton ismeretlen holttestet találtak, akkor a legközelebbi városban áldozatot kellett bemutatni az ártatlan vér kiontása miatt, legalábbis a Jósiás-féle kultuszreformot megelőző időszakban.

³⁷¹ Itt jegyezzük meg, hogy az igazságosság izraeli felfogása szerint a Tóra nem írja elő a gondatlan emberölés tettesére a halálos ítéletet, csupán megengedi a vérbosszúnak a lehetőségét.

³⁷² Kvázi lakhelyelhagyási tilalom büntetéseként is felfogható a menedékváros joghatása.

³⁷³ GREENBERG, Moshe: *The Biblical Conception of Asylum*. JBL (Journal of Biblical Literature) 1959, 125–132. o.

a törvényt alkalmazni. A törvény elsősorban vallási, és nem politikai, vagy humanitárius jellegű volt, ezt a szempontot mindig szem előtt kell tartanunk.³⁷⁴

A menedékvárosok vallási-, jogi- és kultúrtörténeti szempontból egyébként a lévita városok sorába, tehát papi fennhatóságú települések közé tartoztak – mint azt már korábbiakban megemlítettük –, amelyeknek legfőbb jogi képviselője és garanciális védnöke a mindenkori főpap volt.

1. Izrael vallási vezetője: a főpap

A főpap **הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל** az Egyiptomból való kivonulás kezdetétől Izrael állama megszűnéséig – vagyis a Bar Kochba felkelés leveréséig (i. u. 135.) – a legmagasabb vallási méltóságot jelentette. Jogköre nem csupán a vallási élettel kapcsolatos feladatokra terjedt ki, hanem a jogalkotás és a bírósági ítéletek meghozatalán túl bizonyos fokú politikai előjogokat is jelentett számára. Lev 4,3 „a felkenetett pap” **הַכֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ** kifejezéssel illeti, míg 2Krón 19,11 és 24,6 szövege „főpapnak” **כֹּהֵן הָרֹאשׁ** nevezi. A babiloni fogságból való visszatérés után a második templom főpapjának hivatala különösen fontossá lett a zsidók számára, a tisztség új nevet is kap, a „Nagy Pap” elnevezéssel: **כֹּהֵן גָּדוֹל**.³⁷⁵

A főpap kizárólag kohanita törzsből származhatott, további szigorítás volt, hogy annak a 24 családnak valamelyikében kellett születnie, amely közvetlenül az úgynevezett Áronitáktól³⁷⁶ származott.³⁷⁷

Mindazonáltal azt kell mondanunk, hogy a Tóra könyveiben a főpapi „felkent” funkció nem azonos sem rangban, sem kiterjedésben a közösség politikai vezetőjének a

³⁷⁴ GREENBERG, Moshe: i. m. 125–132 o.

³⁷⁵ XERAVITS Géza: i. m. 25. o.

³⁷⁶ FLAVIUS, Josephus: az *Antiquitates* című könyvében egy egész fejezetet írt a főpapság intézményéről, megadva a főpapok neveit a második templom lerombolásának koráig. Adatai megbízhatóak, megfelelnek a Tanak és egyéb héber irodalom adatainak.

³⁷⁷ A híres rabbi, Philón is alátámasztja az Ároniták származásával kapcsolatos fenti nézetet. ADORJÁN Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. L'Harmattan Kiadó, Budapest–Pápa, 2008.

felkentségével.³⁷⁸ Eredetileg a főpap és a papság befolyása és funkciója szigorúan a sátor és a kultusz körüli tevékenységre korlátozódott, politikai hatalom nem illette meg.³⁷⁹

Az első templom lerombolásáig nem kinevezés, vagy választás útján nyerte el a megbízatását, hanem kizárólag az egyenes ági jogának öröklése alapján. Az egyenes ági öröklődést Áron megmaradt két fiára vezettük vissza, Eleázár és Itámár családi vérvonalán keresztül. A korábbiakban Áron első fiának, Eleázárnak az utódai örökölték a főpapi tisztséget, majd későbbiekben a bírák korának végén, Élitől fogva ismét Áron második fia, Itámár ága töltötte be a főpapi méltóságot, egészen Ebjátárig, akit Salamon király megfosztott a legfőbb papi tisztségétől³⁸⁰ és detronizált. Tehát Salamontól fogva újból Eleázár utódai közül választották a főpapokat. A későbbi politika – Salamon döntésének analógiájára –, többször határozottan beleavatkozott a főpap kiválasztásába. A főpap Izraelen belül minden bizonnyal a legmagasabb vallási reputációval rendelkezett, amely korszakokon keresztül meg is maradt töretlenül. A főpap³⁸¹ a királyság megszűnését követően számos uralkodói jogot vett magához, és azonnal megjegyezzük, hogy ezek jogszerű gyakorlása ellen soha, senki nem emelte fel a szavát.³⁸²

A főpap, mint politikai befolyással is rendelkező vallási vezető, gyakran töltötte be a consul szerepét a Szanhedrin és az uralkodó, az államfő között a Hasmóneus kortól fogva. A főpapot nem lehetett erőszakos úton eltávolítani a hivatalából, ezt nagyon jól tudta Heródes³⁸³ is, aki szinte évente nevezett ki új főpapot.³⁸⁴ Megjegyezzük, hogy Deut 35,25-28

³⁷⁸ FODOR György: *Jövővárás az Ószövetségben*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009, 165. o.

³⁷⁹ i. m. 165. o.

³⁸⁰ Salamon azért fosztotta meg a hivatalában levő főpapot, mert Ebjátár nem Salamont támogatta az intronizáció alkalmával, hanem ellenfelét, Adóniát.

³⁸¹ A különböző források alapján 82 főpap szolgálatáról van tudomásunk, Árontól fogva Pinchászig, aki a Bar Kochba felkelés idején működött Hadrianus császár idején.

³⁸² Az izraeli főpapról szóló egyik legátfogottabb monográfia: VAUX, Roland de: *Les institutions de l'Ancien Testament*. (1–2 Volume) Párizs, 1982 (negyedik kiadás).

³⁸³ Heródes főpappá nevezte ki zsidó és áronita származású feleségének Mariammének a testvérét, Arisztobuloszt, aki ekkor csupán 16 éves volt. Amikor Sukkot ünnepe alkalmával népe előtt teljes ünnepi ruhájában főpapként jelent meg, a sokaság kitörő vallási örömmel hódolt előtte. Amikor Heródes megtapasztalta a nép tiszta lelkesedését, elhatározta magában, hogy az ifjú főpapnak meg kell halnia. A Heródiumba hívta meg Arisztobuloszt, ahol fürdőzés közben Heródes szolgái „véletlenül” sokáig tartották víz alatt az ifjú főpapot, aki megfulladt. A gyászszertartáson Heródes, mint szónok, hangosan sírt és kesergett. Antonius római császár, bíróság elé állította a főpap meggyilkolása miatt, de a gazdag ajándékok befolyásolták az ókori igazságszolgáltatást, és Heródest, a gyilkost felmentették a gyilkosság vádjá alól. Ezt követően feleségét Mariammét koholt vádak alapján kivégeztette. Mariammé a Makkabeusok lánya

szakasza egyértelműen fogalmaz azzal kapcsolatban, hogy a főpap élete végéig viselte e tisztségét, csak a magatehetetlen idős kort tekintették kizáró oknak a főpapi tisztség gyakorlásánál.

A főpapi tisztség gyakorlásának korhatárára közvetlen törvényt nem találunk a Tanakban, ugyanakkor a kialakult hagyomány alapján, húszéves kortól kezdődően betölthette a főpapi tisztséget egészen élete végéig. Nem volt szükséges, hogy Izrael területén szülessen, de a származására vonatkozóan semmi kétség nem merülhetett fel. Így az anyai származását is ellenőrizték, és rabszolga nőtől született egyén, semmilyen körülmények között sem lehetett Izrael főpapja. Arra is ügyeltek, hogy a kohanita elvált-, vagy özvegyasszonnyal nem köthetett házasságot.

Arra vonatkozóan is nagy figyelmet szenteltek, hogy a főpap a többi paphoz hasonlóan külső testi megjelenésében is egészségesnek, épnek kellett lennie, bármilyen fizikai rendellenesség kizárta a papság gyakorlásának lehetőségéből. A főpapnak fizikai megjelenésében makulátlannak kellett lennie, értelmi vonatkozásban pedig bölcsességgel kellett rendelkeznie. A főpap a hivatalba lépését és felszentelését³⁸⁵ megelőzően egy hétig tartottak a vallási előírások teljesítése. Magát a felszentelést³⁸⁶ a kohaniták közössége végezte el, nagy körültekintéssel. A főpap fejére arany diadémot helyeztek,³⁸⁷ amelyre egy hófehér selyemszalagot fűztek hozzá, amelyen egy felirat volt olvasható: „Szent az Örökkévalónak.”

A főpap felsőtestén volt elhelyezve az Efód, két különleges ónixkövel, amelyekre Izrael tizenkét törzsének nevei voltak felvésve. A ruházatán található szimbólum, a törzsek és a nemzet összetartozásának egységét jelezte, amelyet a főpap személye garantált.

egyenesen és büszkén ment a vesztőhelyre, még az arcának a színe sem változott el – írja FLAVIUS, Josephus: *A zsidók története* című könyv XV. fejezet 7,5-ben.

³⁸⁴ Heródes ezzel a ténykedésével valószínűleg az izraeli társadalomban a jogbizonytalanságot akarta előmozdítani, és sajátos politikáját kívánta megvalósítani a vallásos élet bizonyos területein. Ugyanakkor idomeus származásával tökéletesen tisztában volt, így legitim módon soha nem tölthette be Izraelben a főpapi tisztséget. Másrészt nagyon jól tudta azt is, hogy a nép szemében ő, Heródes, annak ellenére, hogy király volt Izraelben, csupán a második lehet a mindenkori főpap mögött. Ezért két törvényt hozott a főpapra vonatkozólag: először is megtiltotta, hogy a főpapság örökölheto legyen, ezért többé nem szállhatott apáról fiúra a tisztség, másodszor pedig a főpap haláláig szóló tisztség időkorlátját megszüntette. Így kénye-kedve szerint tette le és nevezte ki a főpapokat.

³⁸⁵ Exodus 28. és Leviticus 8. fejezeteiben leírtakat valósították meg a főpap beiktatását megelőzően.

³⁸⁶ A felszentelés a szent helyen tárolt olajjal történt meg.

³⁸⁷ A főpapi diadém szolgált mintául a pápák által előszeretettel hordott fejdísznek.

A főpapi ruha felső részén volt a hosen, tizenkét drágakővel kirakva, ehhez a papi díszes öltözkéhez tartozott még az urim és tummim. A deréktájon használt öve, a díszességével kiemelkedett a paptársai által használt övek közül. Papi ruhája felett sötétkék köntöst viselt, amelyet aranycsengők és gránátalmák szegélyeztek.

Mivel Eleázárt atyja ruhájában iktatták be főpapnak, ezért szokásba jött és később törvénnyé vált Izraelben, hogy az utódot a mindenkori előd főpapi ruhájában iktatják be a hivatalába. A jóm kippúr ünnep alkalmával³⁸⁸ a főpap egyedül³⁸⁹ lépett be a szentély elkülönített részébe, a szentek-szentjébe, ahol minden törzsért vezekelt, és értük könyörgött az Örökkévaló színe előtt. Amikor kilépett a legszentebb helyről, és kiment a nép közé, a megjelentek örömujjongással fogadták a főpapot, mint Izrael legfőbb vallási vezetőjét.

Részt vett a szombati és egyéb ünnepi alkalmakon, szertartásokon. Joga volt bárhol vallási vagy politikai funkciót betölteni Izrael egész területén. A teljes kohanita társadalom a főpap alá volt rendelve jogilag,³⁹⁰ aki a Szanhedrin elnöke is volt egyben.

Jobb- és balfelén a két utána következő rangú kohanita segédkezett számára, az egyik általános helyetteseként funkcionált, ez volt a Szegán. A főpap hivatali helyisége a templomban volt található, az oltár közvetlen közelében,³⁹¹ ahol napi szolgálati idejének jelentős részét töltötte el. Lakóhelye a jeruzsálemi falakon belül kellett lennie.

További feltétel volt, hogy csupán házasságban levő kohanita lehetett főpap Izraelben. Jogában állott, hogy bármilyen tanúvallomást³⁹² megtagadjon. Különösen fontos volt, hogy Izrael törvényét minden szempontból betartsa.³⁹³ Ruháját, ellentétben Izrael többi tagjával, nem szaggathatta meg felül – a gyásza kifejezése végett –, csupán alul szaggathatta meg főpapi köntösét.

³⁸⁸ A főpap ezen az ünnepen nem a díszes ruházatát öltötte magára, hanem csupán egyszerű fehér halotti leplet viselt a végsőig való megalázkodás szimbólumaként.

Zsidó Lexikon. Szerkesztette: UJVÁRI Péter, A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929, 287–288. o.

³⁸⁹ Egyébiránt, a főpap naponta, reggel és este, saját magáért és a kohanitákért áldozatot mutatott be.

³⁹⁰ Bármelyik pap felkenésekor, kizárólag egyedül a főpap végezte a szolgálatot.

³⁹¹ Jeruzsálem Titusz általi lerombolása után a főpapi székhelyet áthelyezték Jabne városába, ahol 135-ig, a Bar Kochba-féle szabadságharc leveréséig tartózkodtak a soron következő főpapok.

³⁹² A mai törvények alapján sem hallgatható ki tanúként lelkész, illetve egyházi személy arról, amire a hivatásánál fogva titoktartási kötelezettség áll fenn. Be. 81.§ (1) a. része.

³⁹³ Halott emberrel egy fedél alatt nem tartózkodhatott még akkor sem, ha az elhunyt közvetlen hozzátartozója volt.

Az önálló zsidó állam megszűnését követően a jeruzsálemi templom végleges lerombolása után, amikor teljes mértékben megszűnt az áldozati rendszer, lassan eltűnt a törzspapság, helyüket a rabbik³⁹⁴ vették át.

Témánkra vonatkozólag nincs tudomásunk egyetlen olyan jogesetről sem, amikor maga a hivatalban lévő főpap hozta volna meg döntését a menedékvárossal kapcsolatos jogi ügyben.³⁹⁵ Ezt minden esetben a város vénei tették meg, a főpap csupán a törvényes felügyeletet gyakorolta a lévita bírák felett. A törvényes felügyelet abban állhatott, hogy az asylum városra vonatkozó törvényeket és előírásokat a legmesszebbmenőkig számon kérte a lévítákon az ítélet meghozásuk alkalmával.

2. Személyes száműzetés a menedékvárosba

A legyőzött népeket az asszírok és a babilóniaiak részben vagy egészben, száműzetésbe hurcolták el. Ez azért történt, hogy a leigázottak közösségi erejét megtörjék, és hosszú időre megszűnjön az elnyomottak részéről a felkelésnek a lehetősége. A száműzetést legelőször I. Tiglat-Pileszer (i. e. 1115–1076) alkalmazta. Ezt követően egyre többször írtak száműzetéssel kapcsolatos feljegyzéseket a történelemben, különösen III. Tiglat-Pileszer (i. e. 745–726) idejétől fogva.

Izrael többször került fogságba történelme során. A fogság még határt is jelent történelmében, mert gyakran elhangzik a hivatkozás, hogy fogság előtt, vagy fogság után. Samária városának a lerombolásakor az elhurcoltak száma – asszír feljegyzések alapján – 27 290 fő volt, akiknek a sorsáról a későbbiekben már semmit sem tudunk. A helyükre pedig Kutából, Avvából, Hammatból, Szefarvajimból idegen népelemeket telepítettek. Másik igen jelentős száműzetés i. e. 586-ban valósult meg, amikor Cidkijjáhu uralkodásának a tizenegyedik évében Nabukodonozor elrendelte a harmadik³⁹⁶ deportálást, amelyben a

³⁹⁴ Rabbi Akiba törvényértelmezése szerint az áldozatok szerepét átvette az iskola és a törvénytárolás, a papság szerepét pedig a rabbik folytatták. *Zsidó Lexikon*. Szerkesztette: UJVÁRI Péter, A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929, 287–288. o.

³⁹⁵ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a lévita döntésekről a főpap nem rendelkezett kellő és fontos információkkal, de magában a döntési mechanizmusban nem kívánt közvetlenül részt venni.

³⁹⁶ Az első deportálás i. e. 606-ban, a második 598-ban, a harmadik pedig 587-ben történt meg.

megmaradtakat³⁹⁷ Babilonba hurcolták és Tel-Melahban, Tel-Harsában, Kerubban, továbbá Addanban és Immerben telepítették le³⁹⁸ a Kébár-folyó környékén.

A száműzetésben is megtartották vallásukat, mert a haza tudata és hitük megvallása összetartozott. A külső elnyomásnál és megaláztatásnál nehezebben viselték Izrael fiai a honvágyat, és azt, hogy nagyon messze kerültek Jeruzsálemtől, a szent várostól, és a templomtól, vallásuk központjától. A galutban a zsidók mindig is vágyakoztak vissza, az elhagyott haza után.³⁹⁹ Félig szabadként volt joguk a magántulajdonhoz; először földművesként tartották fenn magukat, később iparosként és kereskedőként éltek mindennapjaikat. Később Kürosz perzsa király ediktumban biztosította jogos hazatérésüket és a templomuk felépítését a romos Jeruzsálemben. A hazatértek száma jóval meghaladta az ötvenezret. Azok, akik nem tértek vissza otthonukba, diaszpórában éltek hosszú századokon keresztül. A száműzetés e formáját közösségi fogságnak is nevezhetjük, mivel egész Izrael közösségileg részt vett az erőszakos áttelepítésben.

A menedékvárosokban való oltalom úgy is felfogható, mint egy személyes fogság, nem Izrael területén kívül, hanem az országon belül. Voltak olyan egyének, akik személyes konfliktusaik következtében hagyták el hazájukat, és valamelyik távoli országban éltek le életüket, és ott is haltak meg. A menedékvárosba azért került bárki, mivel olyan tettet, cselekedetet hajtott végre, aminek következtében valaki meghalt. Úgy is értelmezhetjük a menedékvárosokat, hogy vagy elmentek az elkövetők „önkéntes száműzetésbe”, vagy meghaltak a tettük következményként. Az egyéni és közösségi száműzetés között vannak hasonlóságok, és vannak alapvető különbségek is.

Párhuzamot találunk arra vonatkozólag, hogy mindkét esetben valami bűn, helytelen tett, cselekedet a kiváltó ok. A kollektív száműzetés esetében azt jegyezzük meg, hogy a választott nép visszautasította Jeremiás prófétán keresztül Istent, nem a Tóra elvárásainak megfelelő életet éltek generációkon keresztül. A figyelmeztetést nem vették komolyan, ezért jött a fájdalmas büntetés megengedése Isten részéről.

³⁹⁷ A száműzetésbe küldött férfiak számára vonatkozólag különböző számadatok vannak. A 15 000 főtől több tízezerig terjedhet a létszám. Mindenesetre a tizenötezer férfi esetén is 5–6-os szorzóval kaphatjuk meg a végleges számot, amely a nőket és gyermekeket is tartalmazza. Vannak, akik ennek a számadatnak a többszörösével számolnak.

³⁹⁸ Egy kolóniáról tudunk, amely lévita papokból állt, hogy Kaszifja városában telepedett le.

³⁹⁹ STALLER Tamás: *Zsidóság és filozófia*. Logos Kiadó, 2006, Scheiber „A középkor legzsidóbb költője” 71–72. o.

Az egyéni száműzetés kapcsán⁴⁰⁰ ki kell, hogy emeljük a rossz cselekedetet, és a helytelen (gondatlan) magatartást, amely azt eredményezte, hogy a választott nép fiai közül valaki meghalt, valakinek a vérét kiontották. Ezért ezt a cselekedetet semmilyen módon nem lehetett figyelmen kívül hagyni, és büntetésként valamelyik menedékvárosba kellett meneküljön az elkövető.

Maszada úgy vonult be Izrael első századi történelmébe, mint az utolsó város, amelyet a római katonák még nem foglaltak el, mint egy végső menedékváros. Maszada eleste mégsem az isteni teokrácia bukása volt, hanem a különböző értékrendszerek újragondolásának kezdete, mintegy kétezer éves száműzetés kezdete.

A száműzetés szóval kapcsolatban megjegyezzük, hogy nyelvtani szempontból passzív alakban találjuk. Azért van passzív szerkezetben (Qal participium), mert Isten maga a száműző, és az elkövető, a jogtalan és helytelen cselekedetet végrehajtó ember pedig az, akin végrehajtja Isten a szám-űzést, ő lesz a száműzött.

Tehát a menekült befogadásának döntését minden esetben az érintett menedékváros vénei, bírái hozták meg, a jogi ügy végleges befejezése mégis a főpap személyével volt elszakíthatatlan kapcsolatban.

Egyik vélemény szerint azonban a menedékvárosokban alkalmazott jogesetekenél nagy szerepet játszottak a véletlenek,⁴⁰¹ amely mögött emberi gondatlanság is meghúzódott. A főpap halála is egy ilyen előre nem látható, véletlenszerű esemény volt, amely a büntetés végét is jelentette egyben.⁴⁰²

A második templom idején és az azt követő időszakban a rabbik kiválóan ismerték a *ius talionis* elvet a különféle bíráskodásokkal kapcsolatban. Megállapíthatjuk, hogy a *ius talionis* az isteni bölcsesség alapelveként tekinthetjük, semmint a humánus igazságszolgáltatás gyümölcse.⁴⁰³ A bibliai idők után is fennmaradt e jogelv alkalmazása, Rabbi Eliezer,⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ WESTBROOK, Raymond: *Personal Exile in the Ancient Near East*. Journal of the American Oriental Society 128.2, 2008, 317–323. o. Továbbá: OBED, B.: *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden: Reichert, 1979.

⁴⁰¹ A véletlen kifejezés helyett többnyire a „balszerencse”, „szerencsétlenség” kifejezésekkel találkozunk a Bibliában.

⁴⁰² Megállapíthatjuk, hogy a menedékvárosba befogadott egyén is egyfajta büntetésben részesült, amely ugyan nem volt halálos, azonban igen komoly joghátrányt jelentett, távol a családjától, a törzsétől, amelynek időtartama is teljes bizonytalanság volt, hiszen a főpap haláláig tartott.

⁴⁰³ JACKSON, Bernard: i. m. 280. oldalán bővebben kifejti ezt a gondolatot.

⁴⁰⁴ JACKSON, Bernard: i. m. 280. oldalán bővebben kifejti ezt a gondolatot.

a kiváló jogtudós az első században rámutatott arra, hogy a *ius talionis* tovább él a sajátos zsidó világ jogalkalmazásában, és egyértelmű pozitív hatással van a pogány környezetre csakúgy, mint a kialakuló keresztény világra. Mondhatjuk azt is, hogy a *ius talionis* túlélte a menedékvárosok létét, fennállását.

Mint már oly sokszor láthattuk a történelemben, nem csupán a nagy nemzetek, országok és birodalmak hagytak maguk mögött jelentős szellemi értékeket és örökségeket az egyetemes emberiség számára. Olyan kis ország is, mint Izrael, i. u. 135-ös megszűnését megelőzően továbbadta az igazságszolgáltatás stafétájában az őt elpusztító Rómának a *mispát* bizonyos alapelveit, hogy a percepció révén a kontinentális jogon keresztül eljusson az egész művelt emberi világhoz⁴⁰⁵ a menedék fogalma. Tette ezt úgy, és akkor, amidőn a nemzeti léte, a fennmaradása volt a tét, amikor a menedékvárosok már régen eltűntek az ismeretlen múltban.

A büntetés a Tanakban nem csupán az emberi igazságszolgáltatás megnyilvánulása, hanem Isten nemtetszésének és büntetésének a kifejezése. Hiszen Isten igazságszolgáltatása nyilvánul meg a különböző törvények büntetéseiben. Isten létrehozta azokat a törvényeket és szabályokat, amelyeket népének be kellett tartania; ha ez nem következett be, akkor az Örökkévaló valamilyen büntetési formát kiválasztott és népével szemben alkalmazott, ez lehetett a szárazság, vagy az ellenség győzelme, vagy valamilyen betegség ütötte fel a fejét a nép között.

A Tórában találunk olyan történeteket, amelyben Isten megbüntette azt a várost, vagy népcsoportot, akik visszaéltek a törvénnyel, ilyen volt Szodoma és Gomora pusztulása Genézis 19. fejezetében. Isten az engedetlenséget nem tűrte el népe között, mindig valamilyen következménye lett a kollektív elpártolásnak.

A menedékváros önmagában Isten teokratikus igazságszolgáltatását jelezte úgy, hogy bizonyos cselekedetet, döntést, átengedett a lévitáknak, akik felelősök voltak a menedékvárosokban meghozott bírói ítéletekért.⁴⁰⁶ Hiszen Izrael igazságossága Istenük igazságosságát reprezentálta népén belül. Isten pedagógusként tanította meg a tizenkét törzset, hogy az emberi élet milyen értékes, és a kioltása, elvétele az Örökkévaló nemtetszését vonja maga után. Ez nem csupán a pusztában vándorló népre volt igaz, hanem minden időben

⁴⁰⁵ JACKSON, Bernard: i. m. 289. és kk. oldalain rámutat arra, hogy a *Code pénal*, a Napóleon által felkért jogászok büntetőjogában számos fontos bibliai és héber jogi értelmezés található meg. E francia büntetőjog jogszabályai eljutottak a német jogrendbe is, és ezeken keresztül az egész európai jogrendbe. A témához bővebben: BOUZAT, P.: *Traité de droit pénal de criminologie. I.* Párizs, 1970. 259. o.

⁴⁰⁶ HOUTMAN, C.: *Theodicy in the Pentateuch.* in *Theodicy in the World of the Bible.* Brill Leiden, Boston, 2003, 153. o.

maghatározó erőként van jelen. Isten mindenkivel szemben érvényre juttatja erkölcsi akaratát, az egyiptomi keménynyakú fáraóval szemben éppúgy, mint saját választottaival. Isten válasza olykor az egyént bünteti, olykor pedig a közösséget, néha pedig mindkettőt.

Az emberi élet olyan érték, amelyet pénzben és vagyonban nem fejezhetünk ki. Ezért mindent meg kell tennünk e kincs feltétlen védelme érdekében. Talán még aktuálisabb e gondolatok felvetése, mint bármikor a korábbiakban, hiszen világunkban az erőszakos halál minden pillanatban szedi az áldozatait.

Mire a kedves olvasó eddig eljutott a tanulmány elolvasásában – csupán kis hazánkban –, több tucat esetleg több száz embertársunk veszítette el – az emberi erőszak miatt –, a legnagyobb értékét, az életét.

A menedékváros bibliai fogalma szól arról is, hogy a mindenkori kisebbségnek is vannak jogai. Még a szándéknélküli gyilkosnak is van elidegeníthetetlen, Istentől származó joga a védekezéshez, az életben maradáshoz. Az egyre inkább erőszakossá váló rohanó világunkban ez az ősi törvény felhívja a figyelmet arra, hogy nem mindig a többségnek, az erősebbeknek vannak csak jogai, hanem az esetlegesen egyedül maradt kisebbség is rendelkezik elidegeníthetetlen isteni jogokkal.

Kutatásom közben nem csupán a jelentős jogesetekre gondolva fogalmaztam meg mondanivalómat, hanem a mindennapi élethelyzet szűk és néha drámai eseményeire is támaszkodva. Amikor bárkivel, vagy bármilyen szervezettel szemben érvényesíteni kívánjuk a jogunkat, akkor azonnal gondoljunk arra a régi rabbinikus alapelvre is: **azt tegyéktek másokkal, amit magatoknak kívántok**. Ugyanakkor a jogkövetkezmények nélküli igazságszolgáltatás pedig a jogsértésekre bátorítja a potenciális elkövetőket. Nehéz mértéktartó középutat kialakítani az igazságszolgáltatásban, amely a szigort és a kegyelmet egyszerre tudja alkalmazni úgy, ahogyan a menedékvárosoknál láthatjuk, és jogi megfogalmazásban a Tanakban olvashatjuk.

Nem csupán Izrael támadt fel a huszadik század közepén, hanem a menedékváros jogi fogalma ismét megjelent Izraellel. Bár tudjuk, hogy a mai politikai megjelenése és rendszere bizonyos fokig eltávolodott az eredeti bibliai jog formájától, ugyanakkor mégis egyetemes emberi örökségként él tovább az emberi alapjogok első-, második-, vagy harmadik generációs jogszabályai mögött kikerülhetetlen és örök erkölcsi szabályként, emlékeztetve az embert, hogy sem ítéletében, sem szándékában nem szakadhat el Teremtőjétől.

Az elkövetőnek a családjához való visszatérése Izrael legtisztéletreméltóbb jogi vezetőjének a halálától függött, az ebből fakadó szomorúság, a góél szívét is megindíhatta, és

a korábban jogosnak tartott ítélet végrehajtása helyett az egyetemes gyásszal volt elfoglalva, amely egyben teljes nemzeti gyászt és bizonyos (köz)kegyelmet is jelentett az elítélt számára.

A menedékvárosok jelentősége során rá kell mutatnunk arra, hogy ez a jogintézmény, nem csupán a tizenkét törzshöz tartozók számára jelentett oltalmat, hanem mindazok igénybe vehették, akik az ország szuverenitásán belül tartózkodtak, és eredetileg nem voltak izraeli születésűek.

A Közel-Kelet népeinél is ismert volt ez a jogintézmény, azonban az izraeli mégis kiemelkedett közülük, mivel sok tekintetben eltért a többi megoldástól. Jelentősége abban is elévülhetetlen, hogy a mai világunkban ismert, és a nemzetközi jogban szereplő konzulátusok sérthetlensége is nagy valószínűség szerint erre, az izraelita jogintézményre vezethető vissza.

Az *asylum* joga a mai élet körülményei között egy másik szempontból is jelentkezik, mégpedig az emberi jogok oldaláról. Vannak olyan közel-keleti országok, ahol a lakók több mint egyharmada menekült. Világunkban ma csak becsülni tudjuk a menekültek számát, valószínűleg több százmillióról beszélhetünk.

Észak és Dél között a migráció csakúgy megjelenik, mint Kelet és Nyugat között. A szegénység miatt már nem csupán harmadik világról beszélhetünk, hanem a menekülésben lévő világáról is. A fejlett országok a határainak az őrzésére olyan vagyonekat költenek, amelynek töredékével meg lehetne állítani a menekültek vándorlását.

Az 1948-ban megalakult Egyesült Nemzetek Szövetsége is érzékelte, hogy a menekülteknek az alapvető emberi jogokat biztosítani kell, függetlenül attól, hogy milyen kisebbséghez, vagy politikai csoporthoz tartoznak. A legtöbb fejlett és demokratikus ország⁴⁰⁷ alkotmánya rögzítette azt az ENSZ alapelvet, hogy a politikai menekült nem adható vissza ugyanabba az országba, ahonnan azért menekült el, mert származása, vallása, politikai nézete miatt feltehetően halálos ítélet várna rá. Hazánk is ratifikálta e humánus jogelvet, a magyar jogba átültette, és a menekültekkel kapcsolatosan következetesen alkalmazza is.

Csupán érintőlegesen jegyezzük meg, hogy eredetileg az Amerikai Egyesült Államok úgy és azért alakult meg, szakadt el az angol koronától, hogy hazát leljenek mindazok, akik nem értettek egyet egyfajta politikával és az anglikán egyházzal. Az amerikai államok egész törvényi berendezkedése a menekültek kérdésében rendkívül érzékeny volt, és rugalmasságot

⁴⁰⁷ A francia felvilágosodás nagyon sok emberi jogot biztosított az emberiség számára, ugyanakkor érdekességgé megjegyezzük, hogy a menekültekre nem volt tekintettel a felvilágosodás jogalkotása, mivel a feudális szempontokat gyengítette volna.

mutatott. Majd azután, néhány évtizeddel később, afrikai rabszolgákkal töltötték fel országukat, azonban ezeknek a rabszolgáknak és leszármazottaiknak már semmilyen menedékjogot nem biztosítottak⁴⁰⁸ évszázadokon át. E példán keresztül is láthatjuk, hogy a menedékjog mennyire sérülékeny, érzékeny jogi valóság, nagyon hamar elveszítheti egy nemzet, vagy népcsoport az ősei, elődei értékrendszerét az *asylum*mal kapcsolatban.

E mű során láthattuk, hogy mennyivel fejlettebb és kifinomultabb volt a több ezer évvel korábbi izraelita menedékjog, mely az akkori rabszolgák számára is biztosította a menedéket, akár a királyok, vagy szomszédos uralkodókkal szemben is.

Hazánk új Alkotmánya, amely 2012. január 1-jén lép hatályba, így rendelkezik a menekült kérdéssel kapcsolatban:

65. § (1) „A Magyar Köztársaság törvényben meghatározott feltételek szerint – ha sem származási országuk, sem más ország a védelmet nem biztosítja – menedékjogot nyújt azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban, illetve a szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, illetőleg politikai meggyőződésük miatt üldöznek, vagy üldöztetéstől való félelmük megalapozott.

(2) A menedékjogról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”

Mit tehetünk mi, 21. században élők e régi zsidó és bibliai törvénnyel kapcsolatban? Legalább annyit, hogy a környezetünkben levő kisebbségek jogait biztosítjuk, nem állunk a mindenkori többség oldalára meggyőződés nélkül, hanem az ősi, de ugyanakkor biztos bibliai alapelvet követve, személyes befolyásunkkal is igyekszünk biztosítani az elnyomottak, a hátrányos helyzetben lévők emberi alapjait.

Az Örökkévaló rendelkezése folytán a menedékvárosok felbecsülhetetlen jelentőséggel bírtak nem csupán az akkori kor kisebbségei, hanem a ma embere számára is, ha megértjük Isten gondviselésének keskeny és látható útját a választott nép életében.

⁴⁰⁸ AUFFARTH, Christoph: *Protecting strangers. Establishing a Fundamental Value in the Religions of the Ancient Near East and Ancient Greece*. Tübingen, 1991, 193–216. o.

BIBLIOGRÁFIA

BIBLIA-KIADÁSOK

- A Károlyi-fordítás javított, 6. kiadása (Misztótfalusi Kis Miklós, 1685), az ún. *Aranyas Biblia*, hozzáférhető reprint kiadásban: *Szent Biblia*. Budapest, 1989, Európa.
- Alexa Károly (szerk.): *Magyar zsoltár*. Budapest, 1994, Kortárs.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Kittel, R., Stuttgart, 1990, Deutsche Bibelgesellschaft.
- Biblia Hebraica*. Stuttgart, 1937, Kittel, R. (=BHK).
- Biblia magyarázó jegyzetekkel* (Válogatás). Budapest, 2001, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest, 1973, Szent István Társulat.
- Boros Alán: *Zsoltárfordítás a kódexek korában*. Budapest, 1903, Stephaneum.
- Deuterokanonikus bibliai könyvek a Septuaginta alapján*. Budapest, 1998, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Mózes első könyve. Genézis – Az eredet könyve*. Budapest, 1964, A Magyarországi Református Egyház Zsinata Sajtóosztálya.
- Mózes öt könyve és a haftárak*. HERTZ J. H. (szerk.), Magyar fordítás és kommentár. 1–5. köt. Budapest, 1939–1942, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. Reprint: Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó.
- Ószövetségi Szentírás a Vulgata szerint. Káldi György S. J. fordítása nyomán, tekintettel az eredeti szövegre*. Káldi György fordításának [1626] utolsó átdolgozása: Átdolgozta a Szent István Társulat Szentírás-bizottsága. 1–3. köt. Budapest, 1930–1934, Szent István Társulat.
- Septuaginta*. kiad.: RAHLFS, A., Stuttgart, 1935. [=LXX]
- Szent Biblia. Azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*, Károli-Biblia, az 1908. évi revideált szöveg. Magyar Bibliatanács.
- Szentírás*. IMIT-Biblia, Budapest, 1898–1907, Lampel R. [Wodianer F. és Fiai], illetve a 2. kötettől, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat.
- Szentírás: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2007.

Tanakh-Biblia. Teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia. 1–2. köt. Budapest, 1994, Makkabi.

Vizsolyi Biblia. Károlyi Gáspár fordítása [1590] az ún., hozzáférhető reprint kiadásban. *Szent Biblia.* 1–2 köt. Budapest, 1981, Helikon Kiadó.

BIBLIA LEXIKONOK

- A Dictionary of the Targumim the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature.* JASTROW, Marcus: W. Drüggulin, Oriental Printel, Leipzig, London, W. C.: Luzac & Co., New York: G. P. Putnam's Sons, 1903.
- A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament:* WILLIAM, Gezenius, Clarendon Press, Oxford, 1951
- Bibel-lexikon:* HAAG, H., kiad. Leipzig, 1969.
- Bibliai lexikon:* HAAG, H., Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989,
- Bibliaismereti Kézikönyv.* PECSUK Ottó szerkesztésében, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2004.
- Biblikus Teológiai Szótár.* Xavier Léon-Dufour szerkesztésében, Róma, 1976.
- Encyclopaedia Judaica. 1–16. vols. Jerusalem, 1971–1972, Encyclopedia Judaica – Macmillan.*
- Illustrated Dictionary & Concordance of the Bible.* Wigoder, Geoffrey (ed.) New York–London, 1986, Macmillan–Collier.
- Katolikus lexikon. 1–4. köt.* Bangha Béla (szerk.). Budapest, 1931–1933, Magyar Kultúra.
- Kézikönyv a Bibliához,* Lilliput Könyvkiadó Kereskedelmi Kft, Budapest, 1992.
- Lexikon des Judentums.* Oppenheimer, John F., GÜTERSLOH, 1971, Bertelsmann.
- Lexikon für Theologie und Kirche. 1–10.* HÖFER, Josef – RAHNER, Karl (Hrsg.), Bde. Freiburg, 1957–1965, Herder.
- Ógörög Magyar Nagyszótár.* GYÖRKÖSY – KAPITÁNY – TEGYEY Akadémia Kiadó, Budapest, 1990.
- Seventh-day Adventist Bible Commentary. I–IV. Vol.,* Washington, 1976, Review and Herald Publishing Association.
- The Analytical Hebrew and Chaldee Lexicon.* DAVIDSON, Benjamin, Michigan, 1981.
- The Blackwell Dictionary of Judaica.* COHN – SHERBOK, Dan: Oxford, 1992, Blackwell.
- The Encyclopedia of Judaism.* WIGODER, Geoffrey (ed.), New York, etc., 1991, Simon & Schuster.
- The New Standard Jewish Encyclopedia.* WIGODER, Geoffrey (ed.), 7th ed. New York, 1992, Facts on File.
- Zsidó Lexikon.* Szerkesztette: UJVÁRI Péter, A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929.

HÉBER NYELVŰ MONOGRÁFIÁK, TANULMÁNYOK

הרב חיים רב שעוועל: פורושי התורה לרבינו משה בן נחמן, ברשת, שמות, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ט.
 יהודה קיל: ספר בראשית פרשיות וירא-וישלח, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים
 חמשה חומשי תורה עם פירוש רש"י בכתב מרובע ומנוקד הרב א. בן ישעיהו והרב נ. ד. שארפמאן.
 Published by S. S. & R. Publishing Company, Inc., Brooklyn, N. Y.
 רופא, אלכסנדר: לתולדותיהן של ערי המקלט במשפט המקראי, בישראל החברה לחקר המקרא, א,
 בית מקרא, טבת- אדר ב' תשמ"ו, גליון ב ק"ה.

MONOGRÁFIÁK, TANULMÁNYOK

- ADORJÁN Zoltán: *Alexandriai Philón: De vita contemplativa*. L'Harmattan Kiadó, Budapest-Pápa, 2008.
- ACKROYD, P. R.: *Exile and Restoration*. (k. n.) London, 1968.
- A Korán szemelvényekben*. Officina, Budapest (é. n.)
- A Korán világa*. Simon Róbert: Helikon, Budapest, 1987.
- ALBRIGHT, W. F.: „*The Gezer Calendar*”. BASOR 92, (1943) 16–26. o.
- ARCHER, Gleason L.: *Az ószövetségi bevezetés vizsgálata*. Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2001.
- AUFFARTH, Christoph: *Protecting Strangers: Establishing a Fundamental Value in the Religions of the Ancient Near East and Ancient Greece*. Tübingen, 1991, 193–216. o.
- AULD, A. G.: *Cities of Refuge in Israelite Tradition*. in: JSOT 10, 1978, S. 26–40.
- BACHER Vilmos.: *A babylóniai amórak aggadája*. Budapest, 1878, Gabbiano Print Kft. reprint kiadása, Budapest, 2007.
- BARMASH, Pamela: *Homicide in the Biblical World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- BELOVICS – MOLNÁR – SINKU: *Büntetőjog különös rész*. HVGorac Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2003.
- BERMANT, Chaim – WEITZMAN, Michael.: *Egy ismeretlen ókori civilizáció: Ebla*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

- BERRIDGE, J. M.: *'Jeremia und die Prophetie des Amos'*. Thz 35, 1979, 321–341. o.
Prophet People and the Word of Yahweh, An Examination of Form and Context in the Proclamation of the Prophet Jeremiah. BST 4. Zürich, 1970.
- BLAU Lajos: *A Talmudról*. Budapest, 1920, Gabbiano Print Kft, reprint kiadás, Budapest, 2007.
Az ózsídó bűvészet. Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1898.
- BOTH Ödön: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. (h. n.) JATEPress, 1997.
- BOUZAT, P.: *Traité de droit pénal de criminologie I*. (k. n.) Párizs, 1970.
- BRIGHT, John: *Izrael története*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 2001,
Jeremiah, Anchor Bible 21. New York, 1965, Garden City.
- BRÓSZ – PÓLAY: *Római jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
- BRUEGGEMAN, W. A.: *Jeremiah's Use of Rhetorical Questions*. in. JBL 92. (k. n. és h. n.), 1973, 358–374. o.
- CLEMENTS, R. E.: *Prophecy and Tradition*. (k. n.) Oxford, 1975.
- COHEN, B.: *Jewish and Roman Law*. New York, 1966.
- COLE, Alan: *Exodus: An Introduction and Commentary*. Tyndale O. T. Commentaries. Inter-Varsity Press, Leichester, England, 1992,
- CREAM, C. W.: *A hettiták regénye*. Gondolat és TIT Kiadója, Budapest, 1964.
- CRENSHAW, J. L.: *Prophetic Conflict: Its Effect upon Israelite Religion*. BZAW 124, (k. n. és h. n.). 1971.
- DAUBE, David: *„Rabbinic Methods of Interpretation and Hellenistic Rhetoric*. *Hebrew Union College Annual* 22, (k. n.) 1949, 239–264. o.
- DAVID, M. Gunn – Danna Nolan Fewell: *Narrative in the Hebrew Bible*. Hong Kong, 2003, Oxford University Press.
- DIAMOND, A. S.: *Primitive law*. Past and Present, London, 1971.
The Evolution of Law and Order. (k. n.) London, 1951.
- DIEPOLD, P.: *Israel's Land*. BZAW, 95, 1972 k. n.
- DIETRICH, Christine: *Asyl. Vergleichende Untersuchung zu einer Rechtsinstitution im Alten Israel und seiner Umwelt*. Verlag W. Kohlhammer Stuttgart, 2008.
- DION, E.: *„Deuteronomie 21,1-9. Miroif du developement legal etreligieux d'Israel* *Studies in Religion*, 11, 1982, 13–22. o.
- DOMÁN István: *A Babilóniai Talmud*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2007.

- DRIVER, G. R.: *Abbreviations in the Masoretic Text. in* Textus 1, 1960, 112–131. o.
- DRIVER, G. R. – MILES, J. C.: *The Babylonian Laws.* (k. n.) Oxford, 1952.
- DRIVER – MILES.: *The Assyrian Laws.* (k. n.) Oxford, 1935.
- DUNBAR, Stuart Robertson: *The Account of the Ancient Israelite Tabernacle and First Priesthood in the „Jewish Antiquities” of Flavius Josephus.* Annenberg Research Institute, (h. n.) 1991.
- DÜRR, L.: *Die Wertung des göttlichen Wartens im A. T. und im antiken Orient.* (k. n. és h. n.), 1938.
- DYBDAHL, John: *The Abundant Life Bible Amplifier, Exodus.* Pacific Press Publishing Association, Boise, Idaho, 1994.
- ECKART, Otto: *Town and Rural Countryside in Ancient Israelite Law.* Mainz, 1989, Ev. Theologie Seminar, 9–15. o.
- ENGHY Sándor: *Halál, feltámadás és örök élet az Ószövetségben.* Doktori disszertáció, (k. n.) Debrecen (é. n.).
- ERMAN, E.: *Die Literatur der Ägypter.* (h. n.) és (k. n.), 1923.
- FISCHER Béla: *Menedékjog a Bibliában és az ókeleti népeknél.* Bölcsészdoktori értekezés. (k. n.) Budapest, 1941.
- FISCHER, A. – ROLL, Ovadiah I.: *The Roman Temple at Kedesh, Upper Galilee: A Preliminary Study.* Tel Aviv 11, 1984, 146–172. o.
- FLAVIUS, Josephus: *Antiquitates.* (é. n.).
A Zsidók története (é. n.).
- FLEMING, J.: *Personalities of the O. T.* (k. n.) New York, 1947.
- FODOR György: *Jövővárás az Ószövetségben.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.
- FOHRER, G.: *Die symbolischen Handlungen der Propheten.* AThANT 25, Zürich 1968 (2),
– Ezechiel: HAT I/13, 1955.
- FÖLDI – HAMZA: *A római jog története és intézményei.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- GAZELLES, H.: *Études sur Code de l' Alliance.* (k. n.) Párizs, 1946.
- GHIRSHMAN, Roman: *Az ókori Irán. Médek, perzsák, pártusok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.
- GILBERT, Martin: *Izrael története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 1999.
- GILLINGHAM, S. E.: *The Poems and Psalms of the Hebrew Bible.* Oxford, 2004, Oxford University Press.

- GNILKA, Joachim: *Biblia és Korán, ami összeköti, és ami elválasztja őket*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.
- GORDON, C. H.: *Ugaritic Textbook*. (k. n.) Róma, 1965.
- GREENBERG, Moshe.: *The Biblical Conception of Asylum*. Journal of Biblical Literature 1959, 125–132. o.
- GRIFFETH, Ross John: *Massebah a Critical Investigation of the Significance of the Term 'Massebah' and its Use in the Field of Palestinian Archaeology*. Yale University, 1938, AAT 8205190.
- GRÜLL Tibor: *Zsidó epigráfiai kultúra a késő római korban: zsinagóga feliratok*. Habilitációs értekezés, OR–ZSE, Budapest, 2003.
- GUNKEL, H. – BEGRICH, J.: *Einleitung in die Psalmen*. (k. n.)Göttingen (2), 1966.
- HACK Márta: *Stílus és verselés Salamon Példabeszédeiben*. A héber másál műfaja és szerkezete, PhD disszertáció. Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem, Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola, Budapest, 2007.
- HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- HANS, Walter Wolf: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat Kiadó, Budapest, 2003.
- HARMATTA János: *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- HARVEY, J.: „*Le 'Rib-Pattern' réquisitoire prophetique sur la rupture de l'alliance*” *Biblica*. 43. 1962, 1972, 196. o.
- HARVEY, W. Jellie: *The Preacher's Complete Homiletic Commentary, vol. 17*. Grand Rapids, MI, 1996, Baker Books.
- HAYES, John H.: *Hebrew Bible: History of Interpretation*. Abingdon Press, Nashville, 2004.
- HELLWIG, A.: *Das Asylrecht der Naturvölker*. (k. n.) Berlin, 1903.
- Das Asylrecht der Naturvölker*. (k. n.) Berlin, 1903.
- HENNINGER, J.: *La société bédouine ancienne, in: Studi Semiciti 2*. Róma, 1959.
- HERRMANN, S.: *Die prophetischen Heilserwartungen im A. T. Ursprung und Gestaltwandel*. BWANT 5. F. H 5, Stuttgart, 1965, k. n.
- HERTZBERG, H. W.: *Prophet und Gott. Eine Studie zur Religiosität desvorexilischen Prophetentums*. BFChTh 28, 3, Gütersloh, 1923.
- HILLERS, D. R.: *A Convention in Hebrew Literature. The Reaction to Bad News*, in: ZAW 77, 1965, 86–89. o.
- HOERTH, A. J. – MATTINGLY, G. L. – YAMARCHI, E. M.: *Peoples of the Old Testament World*. Cambridge, 2000, Baker Books.

- HOLLADAY, W. L.: *The Priests Scrape out on Their Hands*. in: VI. XV. (1965) 111–113.
 Prototype and Copies: A New Approach to the Poetry-Prose Problem in the Book of
Jeremiah. JBL LXXXI, 1960, S. 351–367. o.
- „*The Background of Jeremiah's Self-Understanding*”. JBL 83, 1964, 153–164. o.
- The Recovery of Poetic Passages of Jeremiah*. JBL LXXXV. 1966. *The Root subh in
 the O. T.* (k. n. és h. n.) 1958.
- HORVÁTH Tibor: *Büntetési elméletek fejlődési vázlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- HOUTMAN, C.: *Theodicy in the Pentateuch*. in *Theodicy in the World of the Bible*. Brill
 Leiden – Boston, 2003.
- HÖLSCHER, G.: *Die Propheten Untersuchungen zur Religionsgeschichte Israels*. Leipzig,
 1914.
- HROZNÝ, B.: *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköy in Umschrift, mit Übersetzung und
 Kommentar*. Boghazköy-Studien 3. Leipzig 1919.
- HRUSHOVSKY, Benjamin: „*Prosody, Hebrew*”, *Encyclopedia Judaica*. New York, (é. n.).
- HUBER Lipót: *A Talmud, különös tekintettel az Újszövetségre*. A szerző magánkiadása
 Budapest, 1897.
- HUFFMAN, H. B.: *The Covenant Lawsuit in the Prophets*. JBL 78, 1959.
- HYATT, J. P.: *The Deuteronomy Edition of Jeremiah*. in: Vand. St I (1951) 71–95.
 „*Jeremiah and Deuteronomy*”. JNES 1942, 156–173. o.
- ISIAH, Ben Abraham – SHARFMAN, Benjamin: *The Pentateuch and Rashi's
 Commentary*. Publishing Company, Brooklyn, N. Y. (é. n.)
- JACKSON, Bernard: *The Problem with Exodus XXI., Ius Talionis*. Edinburgh (é. n.).
- JAGERSMA, H.: *Izrael története az ószövetségi korban*. (k. n.). Budapest, 1991.
- JEREMIAS, J: *Teophanie*. WMANT 10, 1965.
- Kultprophetie und Gerichtsverkündigung in der späten Königszeit Israels*. WMANT 35,
 1970.
- JOHNS, C. H. W.: *Assyrian Deeds and Documents I*. Cambridge, 1898.
- KARASSZON István: *Az óizraeli vallás*. Budapesti Református Teol. Akadémia, Bibliai és
 Judaisztikai Kutatócsoportjának Kiadványa, Budapest, 1994.
- Az ószövetségi írásmagyarázat módszertana*. Pápa, 2005.
- KENYON, K.: „*Jerusalem*”. (k. n.) London – New York, 1967.
- KLENGEL, Klengel: *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.
- KLIMA, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufrátesz mentén*.
 Gondolat, (h. n.) 1976.

- KLOPFENSTEIN, M. A.: *Die Lüge nach dem A.T. Ihr Begriff, ihre Bedeutung und ihre Beurteilung*, Zürich, 1964.
- KOHLBACH Bertalan: *A Zsidó néprajzról*. Reprint kiadás, Gabbiano Print Kft, Budapest 2007.
- KOMORÓCZI Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- KROLL, Gerhard.: *Jézus nyomában*. Szent István Társulat, Budapest, 1982.
- KUSTÁR Zoltán: *A héber Ószövetség szövege*. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 2010.
- KUTSCH, E.: *Gideons Berufung und Altarbau*. Jdc6, 11–24: ThLZ 81, (h. n.) 1956, 75–84. o.
- LABUSCHAGNE, C. J.: *Did Elisha Deliberately Lie? A Note on II.Kings 8:10*, ZAW 77, 1965.
- LINDBLOM, J.: 'Die Gesichte der Propheten,' *StudiaTheologica*, vol. I: 'Festschrift I. Benzinger', Riga, 1935, 7–28. o.
- Prophecy in Ancient Israel*, Oxford, 1962.
- LIPINSKI, E.: *B(e)ah(a)rit hajjamim dans les textes préexiliques*, in: VT XX, 1970, 445–450. o.
- LISOWSKI, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Stuttgart, 1958.
- LOHFINK, N.: *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung Literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5-11*. (Analecta Biblica 20.) Róma, 1963.
- MAGNESS, Jodi: *Some Observationson the Roman Temple Kedesh*. IEJ 40 1990, 173–181. o.
- McARTHY, D. J.: „Covenant in the O. T.: The Present State of Inquiry”. CBQ 27, 1965. „Treaty and Covenant” CBQ 27.234. o.
- MICHEL, D.: *Tempora und Satzstellung in den Psalmen*, AETH 1.(k. n.) Bonn, 1960.
- MILLER, G. I.: *Studies in the Juridical Texts from Ugarit*. PhD Dissertation, Johns Hopkins University, Baltimore, 1980.
- MOLNÁR Ernő: *A Talmud könyvei*. Reprint kiadás, (k. n.) Budapest, 1997.
- MORGAN, Robert – BARTON, John: *Biblical Interpretation*. Oxford, 2004, University Press.
- MUILENBURG, J.: „The 'Office' of Prophet in Ancient Israel”, in: *The Bib. In Modern Scholarship*, 74–97. o.
- MÜBDERLEIN, G.: *Kriterien wahrer und falscher Prophetie*. [EHS T33], Frankfurt/M, 1974.
- NAFTALI, Kraus: *A talmud bölcsei*. Pesti Szalon Kiadó, Budapest, 1993.
- NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- NEUFELD, E.: *The Hittite Laws*. (k. n.) London, 1951.

- NOTH, M.: *Das Buch Josua*. HAT, 1938.
- OBED, B.: *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden: Reichert, 1979.
- OLÁH János: *Egy parabolikus próféta-novella a Tanah-ban Tradicionális zsidó- és egyéb interpretációk Jóna könyvéhez, rövid introdukcióval, preparációval és translációval*. PhD értekezés, OR–ZSE, Budapest 2006.
- OPPENHEIM, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- PÁKOZDY László Márton: *Törvény és igazságszolgáltatás a Bibliában*. in Rapcsányi László: *A Biblia világa*. MRT-Minerva, Budapest, 1972.
- Bibliaiskola*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007.
- PAUL, S. M.: *Studies in the Book of the Covenant in the Light of Cuneiform and Biblical Law*. Leiden, 1970.
- PECSUK Ottó: *Pál és a rómaiak. A Római levél kortörténeti olvasata*. Doktori disszertáció, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009.
- PECZ Vilmos: *Ókori Lexikon*. Franklin Társulat, Budapest, 1902.
- PERLITT, L.: *Bundestheologie im Alten Testament*. [WMANT 36] Neukirchen, 1969. – *Mose als Prophet*: EvTh 31, 1971, 588–608. o.
- PHILLIPS, A.: *Ancient Israel's Criminal Law*. (k. n.) Oxford, 1970.
- POLLÁK Kaim: *Héber-magyar teljes szótár*. (k. n.) Budapest, 1881.
- PROCKSCH, O.: *Art. Lego...c. „Wort Gottes” A. T. ThW IV*. Stuttgart, 1942.
- PROPP, William H.: *„The Skin of Moses' Face – Transfigured or Disfigured?”* Catholic Biblical Quarterly 49, 1987, 375–386. o.
- RAD, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.
- Die falschen Propheten*, in: ZAW 51, 1933, 109–120. – Theologie des A. T. I. köt. München, 1960, II. köt. 1962.
- Das Gottesvolk im Deuteronomium*. [BWANT 3. F. H. 11], Stuttgart, 1929.
- RADNER, Ephraim: *Leviticus. Brazos Theological Commentary on the Bible*. Brazos Press, Grand Rapids, Michigan, 2007.
- RAITT, T. M.: *'The Prophetic Summons to Repentance'*. ZAW 83, 1971, 30–49. o.
- RÁKOS Sándor: *Agyagtáblák üzenete*. Magyar Helikon, (h. n.), 1963.
- RESCH, A.: *Der Traum im Heilsplan Gottes. Deutung und Bedeutung des Traums im A. T.* (h. n.) 1964.
- RICHTER, W.: *Die Bearbeitung des „Retter Buches” in der deuteronomischen Epoche*: BBB 21, 1964.

- Recht und Ethos. Versuch einer Ortung des weisheitlichen Mahnspruches.* StANT 15, (k. n.) München, 1966
- RIVER, G. R – MILES, J. C.: *Assyrian Laws.* (h. n.) 1935.
- ROWLEY, H. H.: *Studies in. O. T. Prophecy.* (k. n. és h. n.) 1950.
- RÓZSA Huba: *A próféták.* Szent István Társulat, Budapest, 1984.
- Az Ószövetség keletkezése.* Szent István Társulat, Budapest, 1986.
- A Genézis könyve II.* Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- SAGGIN, J. Alberto: *Bevezetés az Ószövetségbe.* Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.
- SAILHAMER, H. John: *Introduction Old Testament Theology, A Canonical Approach.* Michigan, 1995, Zondervan Publishing House.
- Prophecy and the Biblical Prophets.* Oxford, 2004, Oxford University Press.
- SCHEIBER Sándor: *Feliratok, osztrakonok, papiruszok és a Biblia.* in. Rapcsányi László: *A Biblia világa.* MRT-Minerva, Budapest, 1972.
- SCHERER, E.: *Unpersönlich formulierte prophetische Orakel, drei Formen prophetischer Rede.* Diss. theol. Kirchliche Hochschule, Berlin, 1964.
- SCHMIDT, W. H.: *Die deuteronomistische Redaktion des Amosbuches. Zu den theologischen Unterschieden zwischen dem Prophetenwort und seinem Sammler,* in: ZAW 77, 1965, 168–193. o.
- Die Großen Propheten.* SAT 2,2 2nd ed. Göttingen, 1923.
- Das Datum der Ereignisse von Jer 27 und 28.* ZAW 39,1921, S. 139–144. o.
- SCHÖNER Alfréd: *Mérleg, Válogatott beszédek, cikkek, tanulmányok,* OR–ZSE Kiadó, Budapest.
- A pokol traktátusa képekben.* Gabbiano-Print Kft. 2008/5769.
- SCHULTZ, Samuel J.: *Üzen az Ószövetség.* Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 1992.
- SCHWEITZER – ZSENGELLÉR: *Hebraisztikai tanulmányok in: KÖSZEGHY Miklós: Cserépre írt hadsereg.* L'Harmattan, Magyar Hebraisztikai Társaság, (h. n.) 2009.
- SCOLNIC, Benjamin Edidin: *Moses and the Horns of Power.* (é. n. és h. n.)
- SETERS, John Van: *A Law Book for the Diaspora: Revision in the Study of the Covenant Code.* Oxford/New York: Oxford University Press, 2003.
- SIMON Zsolt: *A Jóna 2. fejezetében található ima analízise.* Kézirat, Budapest, 2008.
- SKARSAUNE, Oskar: *In the Shadow of the Temple.* IVP Academic, Downers Grove, Illinois, 2002.
- SMEND, R.: *Die Bundesformel.* THST(B) 68, Zürich, 1963.

- SOGGIN, J. A.: *Sub zurücklehren*. THAT II. München/Zürich 1976, Sp. 884–891. o.
- SÖRING, Margit Linnéa: *The Horn Motif in the Hebrew Bible and Related Ancient Near Eastern Literature and Iconography*. Andrews University Press, Berrien Springs, Michigan, 1980.
- SPENCE, H. D. M – EXELL, Joseph S.: *The Pulpit Commentary*. Vol. 3. Hendricson Publishers, Massachusetts (é. n.).
- The Pulpit Commentary*. Vol. 11. Massachusetts, 1996, Hendricson Publishers.
- STACKERT, Jeffrey: *Why does Deuteronomy Legislate Cities of Refuge? Asylum in the Covenant Collection (Ex 21,21-40) and Deuteronomy (19,1–13)* Journal of Biblical Literature 125, no. 1. 2006.
- STALLER Tamás: *Zsidóság és filozófia*. Logos Kiadó, (h. n.), 2006.
- STEIN, L.: *Die Schammar-Gerba. Beduinen im Übergang vom Nomadismus zur Sesshaftigkeit*. Berlin, 1967.
- SZABOLCSI Miksa: *Izrael népének története a kezdetektől fogva a babylóniai fogságig*. (k. n.) Budapest, 1906.
- SZATHMÁRY Sándor: *Bibliaismeret I. és II. Ószövetség*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1993.
- SZEKERÉNYI Lajos: *A bibliai régiségtudomány kézikönyve*. Budapest, 1896.
- SZENTIVÁNYI Róbert: *A Szentírástudomány tankönyve*. Szeged, 1942.
- SZIGETI Jenő: *A Biblia képzelet vagy valóság? Az európai kultúra alapja*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2007.
- A Biblia születése. Kánontörténet*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006.
- SZÖRÉNYI Andor: *A Biblia Világa*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1966.
- Theologie Seminar, Mainz, 1989.
- Rechtsgeschichte der Redaktionen im Kodex Esnunna und im 'Bundesbuch': Eine redaktionsgeschichtliche und rechtsvergleichende Studie zu altbabylonischen und altisraelitischen und Rechtsüberlieferungen* OBO, 85; Freiburg (Schweiz): Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- Das Deuteronomium: Politische Theologie und Rechtsreform in Judah und Assyrien*. BZAW284; Berlin/NewYork: de Gruyter, 1999.
- TOKICS Imre: *A Könyvek Könyve*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2008.
- Az igaz és a hamis próféták harca Jeremiás könyvében*. Szakdolgozat, RK. Hittudományi Akadémia, Budapest, 1986.
- A régészet igazolja a Bibliát*. Arany Forrás Kiadó, Budapest, 2006.

- Jeremiás és a hamis próféták.* Doktori disszertáció. RK. Hittudományi Akadémia, Budapest, 1988.
- Jeremiás szimbolikus cselekedetei.* Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv, Budapest, 2005, 353–376. o.
- Jeremiás és a szövetség.* Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára, 2006, Miskolci Egyetem, 313–321. o.
- Jeremiás a válság prófétája.* Advent Irodalmi Műhely, Budapest, 2009.
- „Szemet szemért, fogat fogért” *elv az ókori keleten.* ATF Szemle, Pécel, 2004.
- TÓTH J. Zoltán: *A Biblia és a halálbüntetés.* Jogelméleti Szemle, Budapest, 2003/3. szám.
- A halálbüntetés az ókori Keleten.* Jogelméleti Szemle, Budapest, 2006/3. szám.
- TÓTH Kálmán: *Bibliafordítás – Bibliamagyarázás.* Budapest, 1995, Kálvin Kiadó.
- VAUX, Roland de: *Az Ószövetség népe. Izrael vallásos élete.* II. kiadás, Adventista Teológiai Főiskola, Budapest, 1994.
- Les Institutions de l'Ancien Testament.* (1–2. kötet), Párizs, 1982, (negyedik kiadás)
- Das A. T. und seine Lebensordnungen.* I. Herder, Freiburg–Basel–Wien, 1960.
- VERMES Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- WALKER, W.: *All the Plants of the Bible.* (h. n.), 1957.
- WEBER, M.: *Religionssoziologie III.* München, 1921.
- WELLHAUSEN, J. C.: *Reste arabischen Heidentums.* II. kiadás. Berlin-Leipzig, 1927.
- Prolegomena to the History of Ancient Israel.* Edinburgh, 1885.
- WESTBROOK, Raymond: *Personal Exile in the Ancient Near East.* Journal of the American Oriental Society 128.2, 2008, 317–323 o.
- WESTERMANN, Claus: *Grundformen prophetischer Rede.* (BevTh 31), München, 1960.
- Az Ószövetség teológiájának vázlata,* Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportjának harmadik átdolgozott kiadása, Budapest, 1993.
- WHITE, Ellen G.: *Próféták és királyok.* Második kiadás, Advent Kiadó, Budapest, 1995,
- Pátriárkák és próféták.* Advent Kiadó, Budapest, 1993.
- WIDDER, Salamon: *Praeparatiók a haftórákhoz.* Budapest, 1928, Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem, reprint kiadás, Budapest, 1999.
- WINKLER, H.: *Altorientalische Forschungen.* VI. (k. n. és é. n.).
- WISEMANN, D. J.: *Chronicles of Chaldean Kings.* London, 1956, (k. n.).

- WOLFF, H. W.: *Die Begründung der prophetischen Heils- und Unheilssprüche*, in: ZAW 52, 1934, 1–22. o.
- Bibel Komm. A. T. XIV/2*. Neukirchen, 1969.
- WRIGHT, David P.: “*The Laws of Hammurabi as a Source for the Covenant Collection (Exodus 20:23-23:19)*”. *Maarav* 10, 2003, 11–87. o.
- XERAVITS Géza: *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.
- YNTEMA, Hessel E.: *Roman Law as the Basis of Comparative Law*. New York, 1937.
- ŽAMAROVSKÝ, Vojtech: *Egy eltűnt birodalom titkai nyomában*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1972.
- Kezdetben volt sumér*. Mladé Letá, Bratislava, 1966.
- ZIMMERLI, W.: *Ezechiel* (BK XIII), Neukirchen-Vluyn, 1969.
- ‘*Prophetic Proclamation and Reinterpretation*’, *Tradition and Theology and the Old Testament*. Philadelphia, 1977, 69–100. o. (k. n.).
- English translation of ‘*Die kritische Infragestellung der Tradition durch die Prophetie*,’ in O. H. Steck (ed.), *Zu Tradition und Theologie im Alten Testament*, Biblisch-theologische Studien vol II. Neukirchen, 1978, 57–86. o.
- Die Eigenart der prophetischen Rede des Ezechiel*, in: ZAW 66, 1954, 1–26. o.
- ZVEIT, Z.: *The Wegla-Ritual of Deuteronomy 21,1-9*. JBL, 1976, 377–390. o.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AB	The Anchor Bible
ABD	The Anchor Bible Dictionary. New York, (1–6 Volume)
ATD	Das Alte Testament Deutsch, hrsg. Von Henrich und Weiser, Göttingen
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BK	Biblischer Kommentar, AT; hrsg. Von Noth, Neukirchen.
HAL	L. Koehler – W. Baumgartner, Hebräisches und Aramaisches Lexikon zum Alten Testament, (Lieferung I.).
HAT	Handbuch zum AT; hrsg. Von Eisfeldt, Tübingen.
IB	Interpreter's Bible; hrsg. Von Buttrick, New York.
IEJ	Israel Exploration Journal
ICC	The International Critical Commentary, Edinburgh.
JBL	Journal of Biblical Literature
JSOT	Journal for the Study of the Old Testament
KAT	Kommentar zum AT; hrsg. Von Sellin, Herrman, Rudolph, Elliger, Hesse, Leipzig, Gütersloh.
KHC	Kurzer Hand-Kommentar zum AT; hrsg. von Marti, Freiburg, Leipzig, Tübingen.
LAI	Library of Ancient Israel
OTL	Old Testament Library
SAT	Die Schriften des AT, von Gunkel, Gretsman u. A., Göttingen.
SBS	Stuttgarter Bibelstudien.
THAT E.	Jenni – C. Westermann, Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament, I. 1971.
ThB	Theologische Bücherei
ThB1	Theologische Blätter, Leipzig.
ThLZ	Theologische Literatur-Zeitung, Leipzig.
ThWAT	G. J. Botterwick – H. Ringgren, Theologisches Vörterbuch zum Alten Testament, 1970.
ThWB	Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament; begr. von G. Kittel, hrsg. von G. Friedrich, Stuttgart.

ThZ	Theologische Literatur-Zeitung, Leipzig.
WMANT	Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament.
WBC	World Biblical Commentary
ZAW	Zeitschrift für Systematische Theologie, Gütersloh, Berlin.

ENGLISH SUMMARY

The cultural and legal goal of the cities of refuge was to prevent as many kinds of murder as possible and also to curtail the possibilities of blood feuds. The cities of refuge were solely for inadvertent murderers (slayers). The cities of refuge were tied to exile as a form of punishment. It meant the murderers had to leave the territory of their tribes, their families and their homes, to live in the city of refuge.

The time period of the punishment was, in all cases, correlated with life of the chief prelate of the city of refuge. As long as the chief prelate lived, the punishment continued. When the chief prelate died, the punishment ended.

Leaving home was a serious punishment itself for the fleeing slayer and at the same time it was an obvious legal restriction for those seeking revenge (revengers), as the slayer was separated from the “revengers” by the scope of authority of the cities of refuge.

If the inadvertent murderer could not be accused of any form of willfulness in relation to causality regarding the crime, then the court acting in the cities of refuge acquitted the defender and ensured refuge for him, in other words, he had to be accepted by the „*goel*”. Acquittal meant that the slayer could stay in the cities of refuge and the avengers could not kill him.

The legal regulation invoking the cities of refuge stopped all kinds of abuse in relation to vendettas (blood feuds). At the same time we can remark here that the slayer could continue his life with the possibility of this legal defense; if he physically got into one of the cities of refuge in an acceptable manner. However, if he was overtaken or caught during his flight to safety the avengers could kill him, due to the ancient law, which was the “blood for blood” approach.

We point out, reflecting upon the connection through the later administration of Roman law, that the witness was very important in the Israeli adjudication, and also in relation to the cities of refuge. The scope of Deut 19:15-21 definitely talks about inquisition to prove out witnesses who bear false witness and who mislead the judges in trial procedure.

In the case of two or three concordant serious testimonies, even a death penalty could be brought. That's why a false witness could throw off the safeguards of the whole adjudication, and the judge could have no other possibility but to bring the most serious verdict. The Bible asks for a thorough inquiry out of Leviticus, requiring inquisition from the ministers in the case of witnesses.

The fundamental principal of the Israeli criminal law was the "ius talionis", which meant, in practice, that whosoever committed a crime in something, he was likewise punished by that crime in some way.

The severe consequences and deliberative judicial process in relation to the asylum law eliminated all kinds of abuse. However, the cities of refuge could not be a refuge place for willful murderers.

In all other ways the cities of refuge belonged to the cities of Leviticus in religious, legal and cultural aspects.

The shelter provided by the cities of refuge can be understood as a personal captivity, not outside Israel, but inside the country.

As in the "galut" (exile), the Jews always longed for the homes they left behind, and so likewise, the inadvertent murderers yearned for their own homes.

The final close (judgment) of a matter of refuge was based not only on the decision of the judges but also upon the person of the prelate.

Israel had already passed on certain principals of "mispat" (equity) to the Romans, prior to its complete devastation by the Romans in AD 135. The Roman Empire readily absorbed the concept of refuge and subsequently spread it to the entire human intellectual world through the jurisdiction of the continental (Roman) law.

It is perhaps more realistic today than ever before to consider the thought of the cities of refuge, as in our world violent death is taking its victims all the time. In our time, hundreds and millions of people flee from civil wars and humanitarian catastrophes. Without any place of refuge, these masses of human beings would die. The biblical concept of the cities of refuge is also about mankind's ever present minorities; the fugitives of our kind have fundamental human rights.

The concept of refuge was familiar to the tribes of the Near East, but Israel excelled among them, as Israel's solution differed in many ways from the solutions of other tribes. Its importance cannot be taken away because it can be seen that it is still practiced and known in the modern world. Consulates, embassies, churches and other sacred places acting under international law are places of refuge based upon this concept.

What can we – 21st century people – do in relation to this old Jewish biblical law? At least we can assure the rights of minorities in their environments, or in other words, not being fully persuaded by the majority alone, we try to assure our personal influence by using Biblical principles to assure the fundamental rights of the oppressed and the disadvantaged.